
The Journal of DMC

Patron

Ramchandra Duwadi
Campus Chief

Chief Editor

Badri Kumar Karki

Editors

Jaya Ram Adhikari
Dharma Jung Thapa
Sharan Shrestha

December, 2022

© Resarch Management Cell

सम्पादकीय

विश्व भूमण्डलीकरण, राष्ट्रिय परिवेश र तीव्र प्रतिस्पर्धा आदि कारणले शिक्षामा गुणस्तरीयता आजको आवश्यकता बन्न पुगेको छ । यसका निमित्त हरेक शैक्षिक संस्थामा गुणस्तरीय शिक्षाका लागि आवश्यक आधारभूत आवश्यकताको परिपूर्ति हुनै पर्दछ । त्यस्तै गुणस्तरीय शैक्षिक संस्थाका लागि मुख्यतः अनुशासित, ग्रहणशील, जिज्ञासु र क्षमतावान् विद्यार्थीहरू रहनैपर्छ भने तिनलाई शिक्षा प्रदान गर्ने गुरुवर्ग पनि योग्य, दक्ष र सक्षम हुनै पर्दछ । तसर्थ गुरुवर्गमा गतिशीलता आवश्यक छ । अनुसन्धान र प्रकाशनमा उनीहरूको सङ्लग्नताले अनुसन्धान चेतनाको विकास गर्नुका साथै गतिशीलतामा सहयोग पुर्याउँछ भने दक्षताको अभिवृद्धिमा पनि मद्दत गर्दछ ।

विश्व परिदृश्यमा अनुसन्धान तथा प्रकाशनले ज्ञानको उत्पादन, सङ्कलन र वितरणमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको देखिन्छ । यही कारण हरेक प्राज्ञिक संस्था र व्यक्तिको पहिचान एवं दर्पण नै अनुसन्धान र प्रकाशन भएको पाइन्छ भने अनुसन्धान र प्रकाशनमार्फत नै विश्वका उत्कृष्ट संस्था चिनिएका कुरामा हामी पनि अभिगत नै छौं । नयाँ ज्ञानको प्रस्फुटन भइरहेको विश्व परिवेशमा आजको शिक्षा नै अनुसन्धानमुखी हुन आवश्यक छ । यसले हरेक क्षेत्रमा नयाँ ज्ञानको खोजी र तिनको व्यवस्थित प्रस्तुतीकरणमा सहयोग पुर्याउँछ । साथै शिक्षकवर्गमा पनि नयाँ क्षितिज उघार्न सहयोग गर्नुका अतिरिक्त प्रस्तुतीमा वैज्ञानिकपन अवलम्बन गर्न र सिर्जनशील बनाउन मद्दत गर्दछ । यही कारण प्राध्यापकवर्गलाई अनुसन्धान र प्रकाशनमा प्रेरित गर्नुका अतिरिक्त पेसागत क्षमता र दक्षता वृद्धि गराउन विगतदेखि यस द्रव्यशाह बहुमुखी क्याम्पसले अनुसन्धान र प्रकाशनलाई विशेष जोड दिएर विषयगत विविधतालाई समेटेर DMC Journal प्रकाशन सुरुवात गरेको छ । यही कामको निरन्तरता स्वरूप यो तेस्रो अङ्क प्रकाशन गरेका छौं ।

अन्तमा, DMC Journal अभि विविधतामय र गहन अनुसन्धानमूलक बनाउनेतर्फ हामी उन्मुख छौं । यसका निमित्त प्रकाशनका लागि प्रकाशनभन्दा पनि अनुसन्धान चेतनालाई विकास गरेर अभि गहन अनुसन्धानमार्फत उत्कृष्ट लेख तयार पार्ने सोचअनुरूप कार्य होस् भन्ने हाम्रो अपेक्षा रहेको छ । तत्अनुरूप क्याम्पस बाहिरका विज्ञ अनुसन्धाताको लेख पनि समेट्ने हाम्रो नीति रहेको छ । यसको तात्पर्य यस जर्नललाई वास्तविक अनुसन्धानमूलक जर्नल बनाउने चाहना हो । यसले अनुसन्धान र प्रकाशन गर्ने संस्कृतिको विकास गर्न, गराउन मञ्चसमेत प्रदान गर्ने आशा र विश्वास राखेका छौं । यसका निमित्त सबैको साथ र सहयोगको अपेक्षा गरेका छौं । यस अङ्कको प्रकाशनार्थ सहयोग गर्नु हुने अनुसन्धतालगायत प्रकाशनसँग सम्बन्धित सबैप्रति हार्दिक आभार प्रकट गर्दै विज्ञ पाठक र समीक्षकसमक्ष यो अङ्क प्रस्तुत गर्दछौं । साथै स्वस्थ समीक्षा र सल्लाहको पनि अपेक्षा गरेका छौं ।

सम्पादक

Table of Content

S.N	Topics	Author	Page
1	नेपालीमा संस्कृत शब्दरूको उच्चारण	बद्रीकुमार कार्की	1
2	विप्रेषण यसका सकारात्मक र नकारात्मक पक्षहरू	कुशल लाल श्रेष्ठ	4
3	कक्षा कोठामा सामाजिक न्याय प्रबर्द्धन गर्ने उपायहरू	एकदेव अधिकारी	7
4	स्थानीय पाठ्यक्रमको चुनौती र अवसरहरू	नकुल थापा	20
5	नेपालमा खेलकुदको विकासक्रम र राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता	केशव राज रेग्मी	25
6	आर्थिक उदारीकरण र यसले नेपालको अर्थतन्त्रमा पारेको प्रभाव	अहिम राज जोशी	42
7	गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित टुक्का अध्ययन	सुनील अर्याल	51
7	नेपालमा स्वास्थ्य बिमा र कार्यान्वयनका चुनौतीहरू	गणेश कोइराला	62
8	Challenges Faced by Bachelors Level Students at a Community Campus in Nepal	Krishna P. Parajuli	65
10	Authentic Materials in Language Classroom for Students : A Literature Review	Jayaram Adhikari	82
11	Multicultural Circumstance, Classroom Pedagogy and Practice : A case of	Dharma Jung Thapa	85
12	Women Entrepreneurs' Success in Gorkha Municipality, Gorkha	Sharan Shrestha	89

नेपालीमा संस्कृत शब्दरूको उच्चारण

बद्रीकुमार कार्की *

लेखसार

संस्कृतबाट नेपाली भाषामा प्रशस्त मात्रामा शब्दहरू आएका छन् । समयको परिवर्तनसँगै विभिन्न कारणले तिनीहरूको उच्चार्य व्यवस्थामा परिवर्तन पनि देखिएका छन् । यसले गर्दा तत्सम शब्दको लेखन र उच्चारण भिन्न हुन पुगेको छ । संस्कृत शब्दहरूको नेपालीमा हुने उच्चारणका सम्बन्धमा व्यवस्थित अध्ययन भएको पाइँदैन तसर्थ प्रस्तुत लेख संस्कृत शब्दको नेपाली भाषामा हुने उच्चारणको अध्ययनमा मात्र केन्द्रित रहेको छ । यस लेखमा संस्कृत शब्दको नेपाली भाषामा हुने लेखन र उच्चारणगत भिन्नताको खोजी गरिएको छ । पुस्तकालय विधिको माध्यमबाट सामग्री लिएर त्यसलाई लोकप्रचलनको नेपालीसँग तुलना गर्दा तत्सम शब्दको उच्चारणमा विचलन, वर्णमा परिवर्तन, अन्य भाषाको प्रभाव, मात्रा वृद्धि, अनुनासिकता र हलन्त बहिष्कार आदि भिन्नता देखापरेका छन् । यसबाट तत्सम शब्दको लेखन र बोधमा सुधारको आवश्यकता देखिएको छ ।

मुख्य शब्द : उच्चारण, तत्सम, मात्रा, अनुनासिकता, हलन्त, अन्तःस्थ

परिचय

भाषा सामाजिक वस्तु हो । समाजका हरेक मानिसहरूले आफ्नो दैनिक व्यवहार चलाउन भाषाको प्रयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । समाजको क्रमिक विकास हुने भएकाले समाजसँगै भाषाको क्रमिक विकासको भइरहेको हुन्छ । तसर्थ भाषा मानिसको पुस्तामा चढेर सर्ने भएकाले पनि यसमा परिवर्तनको अंश रहेको हुन्छ । परिवर्तन जहिले पनि जटिलताबाट सरलतातर्फ अग्रसर हुन्छ । यो परिवर्तनको गति समान भने पाइँदैन । त्यसैले एउटा भाषामा प्राचीन र नवीन दुवै किसिमका शब्दहरूको आधिक्य रहेको हुन्छ । भाषामा प्राचीन शब्दहरू रहँदा समयानुकूल केही परिवर्तन भएको पाइन्छ । यसैअनुरूप नेपाली भाषामा संस्कृतका शब्दहरू पनि प्रशस्त रहेका छन् । ती शब्दहरू नेपालीमा आउँदा विभिन्न स्वरूप लिएका छन् । त्यसको ज्ञानले तत्सम शब्दको लेखन र उच्चारणमा सहयोग पुग्ने छ । संस्कृत शब्दहरूको नेपालीमा हुने उच्चारणका सम्बन्धमा व्यवस्थित अध्ययन नभएकाले तत्सम शब्दमा भएको परिवर्तनको सामान्य अध्ययन यस लेखमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्ययन विधि

प्रस्तुत लेखका लागि आवश्यक तत्सम शब्दहरू कान्तिपुर शनिवासीय (२०५५ कार्तिक २१ र २२; मङ्सिर १२ र १९; पुस १८ र २५, माघ २ र २३; फाल्गुन १ र १८) को प्रयोगबाट लिएर तिनलाई संस्कृत हिन्दी कोश (सन् १९९७) र नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०५५) को प्रयोगसँग तुलना गरी देखिएका प्रकृतिहरूलाई विभिन्न बुँदामा व्यवस्थित गरी वर्णन र व्याख्यामार्फत निष्कर्षमा पुगिएको छ ।

संस्कृतका शब्दहरूको उच्चारणमा भएका परिवर्तनहरू

संसारका सबै भाषाहरूमा आफ्नो आवश्यकता परिपूर्ति गर्न, भावको गहनतालाई बहन गर्न, स्तरीयताको निर्वाह गर्न तथा भाषाको आधुनिकीकरण गर्न अन्य भाषाको शब्दहरू आगमन हुने गर्दछन् । नेपाली भाषामा पनि संसारका विभिन्न भाषाका शब्दहरू आगमन भएको पाइन्छ । उदाहरणको रूपमा संस्कृत, अङ्ग्रेजी, हिन्दी, मैथिली, अरबी आदि । संस्कृतबाट नेपाली भाषाको जन्म भएकाले नेपाली भाषालाई संस्कृतका शब्दहरू लिएर आफ्नो आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने पैतृक अधिक

प्रकृतिहरू लिन पुगेको पाइन्छ । ती प्रकृतिहरू यस प्रकार रहेका छन् :

संस्कृत शब्दहरूको उच्चारणमा विचलन

नेपालीमा प्रयोग भएका संस्कृत शब्दहरूको उच्चारणमा विचलन देखा परेको छ । संस्कृतमा उच्चारणको दीर्घ र लघुको पनि भिन्नै अर्थ लाग्दछ भने **श, ष र स** को पनि भिन्नै उच्चारण पाइन्छ । तर त्यस्तो उच्चारण व्यवस्था नेपालीमा छैन । अहिले नेपाली भाषीले एउटै **स** को उच्चारण गर्दछन् । नेपालीका निमित्त ह्रस्व र दीर्घमा पनि भिन्नता छैन । तसर्थ यो प्रकृतिले गर्दा संस्कृत शब्दहरूको उच्चारणमा विचलन देखापरेको छ । नेपालीले संस्कृत शब्दको जस्तो उच्चारण गर्दछन् त्यो उच्चारण संस्कृत भाषाको मानक उच्चारण नभएर नेपाली उच्चारण हो । तसर्थ संस्कृत शब्दहरूको उच्चारणमा नेपालीकरण गरि एको पाइन्छ, जस्तै :

लेख्य	उच्चार्य	लेख्य	उच्चार्य
राम	राम्	जनक	जनक्

यसरी संस्कृतका शब्दहरूका ध्वनिमा अन्तको स्वर लोप हुन पुगेको छ, र स्वरान्त शब्दहरू व्यञ्जनान्त हुन पुगेका छन् ।

वर्णमा परिवर्तन

पञ्चम वर्णमध्ये अधिकांश अर्ध **ञ** र प्रायः सबै **ण** को उच्चारण **न** हुन पुगेको पाइन्छ, जस्तै : पञ्चायत>पन्चायत, पञ्चकन्या>पन्चकन्या, कारण>कारन, काण्ड>कान्ड आदि । त्यस्तै अधिकांश व वर्ण **ब** हुन पुगेको पाइन्छ, जस्तै : विमोचन>विमोचन, विवाह > विबाह, वर्ष> वर्ष, विक्री> विक्री आदि । स्वर वर्णहरूमध्ये **ऋ** उच्चारणमा **रि** हुन पुगेको पाइन्छ, जस्तै : ऋण>रिन, ऋणी>रिनी, ऋषि>रिषि । अर्धश्वर **य** वर्णलाई **ज** भनेरसमेत उच्चारण गरेको पाइन्छ, जस्तै : यमराज>जेमराज । **ह** ध्वनि पनि ले खन र उच्चारणमा फरक फरक पाइन्छ, जस्तै : आह्वान>आउहान, चिह्न>चिन्ह, प्रह्लाद>प्रलाद आदि । यसरी नेपालीमा प्रयोग हुने संस्कृत शब्दहरूका लेखन र उच्चारणमा स्पष्टतः भिन्नता पाइन्छ । केही वर्णहरूको ध्वन्यात्मक परिवर्तनसमेत हुन पुगेको देखिन्छ । तसर्थ यस प्रकारका शब्दहरू उच्चारणले नेपाली हुन् र लेखनमा मात्र संस्कृत शब्दको अस्तित्व रहेको छ । समयअनुसार यी तत्सम शब्दहरूले संस्कृतमा रहँदाको स्थितिभन्दा भिन्न रूप लिन पुगेको पाइन्छ ।

विदेशी उच्चारणको प्रभाव

नेपालको सामाजिक, आर्थिक राजनैतिक आदि विविध क्षेत्रमा विदेशी प्रभाव पर्नुका अतिरिक्त नेपाली भाषामा समेत विदेशी प्रभाव दिनप्रतिदिन बढ्दै गएको छ । तसर्थ भाषामा परेको प्रभाव सर्वस्वीकार्य छ भने स्तरीयताको निर्वाहको निमित्त अन्य विकसित भाषाको शब्दहरूको आगमन पनि तीव्र गतिमा बढेको छ । साहित्यिक कृतिहरूमा पनि आयात गरिएका शब्दहरू प्रशस्त मात्रामा प्रयोग गरिएका छन् । तर यसको अर्थ विदेशी भाषाका शब्दहरूलाई रोक्नुपर्छ भन्ने होइन तर आजभोलि नेपाली भाषाका कतिपय उच्चारण र लेखन पनि अन्य भाषाका शब्दहरूको सादृश्यमा गर्ने गरेको पाइन्छ, जस्तै : योग शब्दलाई विदेशीहरूले योगा भनेर उच्चारण गर्ने हुँदा नेपालीले उच्चारण र लेखनसमेत यो गा भनेर गर्ने गरेको पाइन्छ । त्यस्तै अङ्ग्रेजीको प्रभाव बढेकाले अब त नेपालीलाई नेपाली शब्दको अर्थ बुझान अङ्ग्रेजीको सहयोग लिनुपर्ने अवस्था देखिँदै छ ।

मात्रा वृद्धि

संस्कृतका केही शब्द नेपालीमा आउँदा मात्रा वृद्धि भएर दीर्घ हुन पुगेको पाइन्छ, जस्तै : वान्त>वान्ता,

व्याध>व्याधा आदि ।

अनुनासिकता

नेपाली भाषाको स्वभावलाई हेर्दा यसको एक विशेषता अनुनासिकता देखिन्छ । यो एक परिचयात्मक तत्त्व पनि हो । अनुनासिकताको मात्रालाई हेर्दा नेपाली भाषा संस्कृत र अङ्ग्रेजीको तुलनामा बढी अनुनासिक देखिन्छ यसर्थ अनुनासिकतालाई नेपाली भाषाव्याकरणको एक देनका रूपमा लिन सकिन्छ, किनभने संस्कृतका केही अनुनासिक ध्वनिहरू नेपालीमा आउँदा अनुनासिक हुन पुगेका छन्, जस्तै : छाया>छायाँ, माया>मायाँ, समुद्र>समुन्द्र आदि । तसर्थ नेपालीमा बढी अनुनासिक ध्वनिहरू पाइन्छन् ।

हलन्तको प्रयोग

संस्कृतमा हलन्तको प्रयोग उच्चारणको आधारमा भएको पाइन्छ । नेपालीमा पनि हलन्तको प्रयोग गर्ने प्रचलन पहिलेदेखि नै चलिआएको पाइन्छ । हलन्त बहिष्कार आन्दोलन पश्चात हलन्तको प्रयोगमा केही शिथिलता आएको थियो तर पूर्णरूपमा बहिष्कार हुन सकेको थिएन । त्यसैले अहिले आएर हलन्तको प्रयोग हुँदै आएका केही शब्दहरूमा हलन्तको प्रयोग गर्न छोडिएको पाइन्छ, जस्तै : जगत, माण्डुक्योपनिषद्, मूल्यवान, धनवान, योग्यतावान, राजपरिषद्, श्रीमान आदि । यसबाट के स्पष्ट हुन्छ भने नेपाली भाषामा हलन्त प्रयोगका सम्बन्धमा क्रमशः सुधार हुनेजस्तो देखिन्छ र नेपाली भाषा स्वतः हलन्त बहिष्कारतर्फ उन्मुख हुँदै गएको देखिन्छ ।

अन्तःस्थ अगाडिको व्यञ्जनको द्वित्व

नेपाली भाषाका अर्धस्वरहरू **य, व** लगायत **ल** अगाडि आएका वर्णहरू उच्चारणमा दुईवटा सुनिन्छ । तर ती दुईवटा अर्ध वर्णहरू नभएर एउटा मात्र हुन् । **य, व, ल** वर्णका ध्वनिका कारणले गर्दा मात्र उच्चारणमा दुईवटा सुनिएको हो, जस्तै : सन्यास>सन्न्यास, सन्यस्त>सन्न्यस्त, पक्व>पक्क्व, आदि । यस किसिमको त्रुटिपूर्ण लेखन बृहत् नेपाली शब्दकोश (२०५५) मा समेत पाइन्छ । तर केही शब्दहरूको भने **य, ल, व** वर्णका अगाडि आउने अर्ध वर्णहरू उच्चारणका साथै लेखनमा पनि दुईवटा हुन्छन्, जस्तै : तत्त्व, महत्त्व, उड्डयन, उज्ज्वल आदि ।

निष्कर्ष

यसरी स्पष्टतः नेपाली भाषामा प्रयोग भएका संस्कृतका शब्दहरूको उच्चारणमा विचलन देखापरेको छ । संस्कृत भाषाको लेखनका लागि विकास भएको देवनागरी लिपिमा नेपाली भाषा लेखनाले पनि यस्तो हुन पुगेको देखिन्छ । ती शब्दहरूको उच्चारण नेपालीमा हुन्छ र लेखन चाहिँ संस्कृत नियमअनुसार हुन्छ । तसर्थ लेखन र उच्चारणमा सामञ्जस्यता देखापर्दैन । यो असामञ्जस्यताको स्थिति सबैभन्दा बढी **व, व** वर्णको प्रयोग भएका शब्दहरूमा देखापर्छ । यस्तो लेखन पद्धति वर्ण सिद्धान्तअनुसार अवैज्ञानिक देखिन्छ । यसले नेपाली भाषाको लेखनमा जटिलता र अस्पष्टता ल्याएको पाइन्छ । यस किसिमको अप्ठ्याराबाट नेपाली भाषालाई मुक्त बनाउन वैज्ञानिक लेखन पद्धति विकास गर्नेतर्फ विद्वतवर्गको ध्यान जानु आवश्यक छ भने तत्सम शब्दको लेखन र उच्चारण तथा बुझाइमा सुधारको आवश्यकता रहेको देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

आप्टे, वामन शिवराम. (सन् १९९७). *संस्कृत हिन्दी कोश*. दिल्ली : ओरियन्टल बुक सेन्टर. कान्तिपुर (२०५५ कार्तिक २१ र २२ ; मङ्सिर १२ र १९ ; पुस १८ र २५ ; माघ २ र २३ ; फाल्गुन १ र १८). पोखरेल, बालकृष्ण (नि.) (२०५५). *नेपाली बृहत् शब्दकोश*. काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान.

लेखसार

विप्रेषण एक पक्षले अर्को पक्षलाई निश्चित रकम हस्तान्तरण गर्ने वा पठाउने कार्यलाई बुझाउँदछ । तर यसलाई मुख्यगरी विदेशमा आयआर्जनको लागी विदेशीएका व्यक्तिहरूले आफूले आर्जन गरेको र कम स्वदेशमा पठाउने कार्यलाई विप्रेषण (Remittance) को रूपमा लिइन्छ । विप्रेषणको रूपमा प्राप्त रकमलाई उपभोग भन्दा पनि उत्पादनमुखी बनाउन सक्नु पर्दछ । राज्यले उक्त रकमलाई उत्पादनशिल क्षेत्रमा परिचालन गर्न सक्ने वातावरण सिर्जना गर्न सकेमा स्वदेशमा नै उद्योग धन्दा, व्यापार व्यावसाय, पर्यटनको विकास हुन गई रोजगारीको अवसर सिर्जना हुने, वैदेशिक, सिप, अनुभव र प्रविधिको प्रयोग हुन गई वैदेशिक मुद्राको आयआर्जन, आर्थिक स्थायित्व कायम भई समग्र अर्थतन्त्रको विकास हुन जान्छ । अन्यथा वैदेशिक रोजगारी स्थायी आयको श्रोत नभएकोले यसबाट दिगो आर्थिक विकासमा टेवा पुग्न सक्दैन । कुनै कारणवश वैदेशिक रोजगारीको अवसर अप्रत्यासित गुम्न गएमा बेरोजगारी, अभाव, आर्थिक संकट र द्वन्द उत्पन्न हुनसक्ने सम्भावना रहन्छ । तसर्थ राज्यले वैदेशिक रोजगारबाट आएको आय आर्जनलाई अनुत्पादक क्षेत्रमा हुने लगानी साथै विलासिताका सामान खरिदमा हुने खर्च निरुत्साहित गर्न विभिन्न लगानीका अवसरहरू सिर्जना गर्नु, नीतिनियम बनाउनु अपरीहार्य छ ।

मुख्य शब्दावलीहरू : विप्रेषण, वित्तीय संस्था, वैदेशिक मुद्रा, शोधान्तर स्थिती, उत्पादकत्व, हुण्डी,

परिचय

सामान्यतया कुनै एक स्थानबाट कुनै पनि प्रयोजनको लागि अर्को स्थानसम्म रूपैयाँ पैसा नगद आदानप्रदान गर्ने कार्यलाई विप्रेषण (Remittance) भनिन्छ । विप्रेषण वाह्य देशमा कार्यरत नागरिकहरूले अर्थ उपार्जन गरेर आफ्नो देशका पठाउने पूजा, नगद वा वित्त हो । विप्रेषण (Remittance) एक प्रकारको बैंक रकमान्तर (Bank Transfer) पनि हो । रकमलाई औपचारिक माध्यम अर्थात बैंक, वित्तीय संस्था मार्फत रकम स्वदेशभित्रै वा एक देशबाट अर्को देशमा आदानप्रदान गर्ने गरिन्छ, (बासु र बोड, २०१४) । विशेषतः कुनै एक देशका नागरिक अर्को देशमा गई आर्जन गरेको रकम बैंक तथा वित्तीय संस्था वा अनुमति प्राप्त मनिट्रान्सफर एजेन्सीमार्फत रकम स्वदेशमा पठाउने कार्यलाई विप्रेषण भनिन्छ (लोकपथ, २०७९) । नेपाल राष्ट्र बैंकको विप्रेषण नियमावली २०६७ अनुसार “विप्रेषण भन्नाले विदेशमा रहेका नेपाली नागरिकहरूले आर्जन गरेको विदेशी मुद्रा राष्ट्र बैंकले तोकिएको परिर्वत्य मुद्रामा नेपालमा रकम भुक्तानी हुने कार्य बुझिन्छ” ।

विप्रेषण पठाउँदा केही सेवाशुल्क तिर्नुपर्ने भए पनि बैंक, वित्तीय संस्था वा अनुमति प्राप्त मनिट्रान्सफर एजेन्सीहरूबाट रकमान्तर गर्ने तरिकानै सबैभन्दा बढी सुरक्षित, भरपर्दो र औपचारिक तरिका हो । अधिकांश विकासोन्मुख मुलुकहरूको आम्दानीको प्रमुख स्रोत नै विप्रेषण हो । सन् २०२० को विश्व बैंकको तथ्याङ्क अनुसार विश्वमा धेरै विप्रेषण गर्ने मुलुकहरूमा क्रमशः भारत, चीन, मेक्सिको, फिलिपिन्स रहेको छ भने देशको कूल ग्राहस्थ उत्पादनसँगको तुलनामा विप्रेषण धेरै प्राप्त गर्ने मुलुकहरूमा क्रमशः टोङ्गा ३८.५%, हेइटी ३४.३%, नेपाल २९.९% रहेका छन् । तसर्थ नेपालको अर्थतन्त्रमा विप्रेषणको हिस्सा ठुलो रहेको छ, (दुलाल, २०७९) ।

विप्रेषणलाई क्षेत्र (Area), प्रवाह (Flow), कानुनी (Legality) आधारमा विभाजन गर्न सकिन्छ । क्षेत्रको आधारमा कुनै एक देश भित्र स्वदेशी मुद्रामा रकम आदानप्रदान हुन्छ भने त्यसलाई राष्ट्रिय विप्रेषण (National Remittance) भनिन्छ भने कुनै दुई देश बिचमा अन्तराष्ट्रियस्तरको वैदेशिक मुद्रा (डलर, पाउण्ड, युरो वा अन्य मुद्रा) मा रकम आदान प्रदान हुन्छ भने त्यसलाई अन्तराष्ट्रिय विप्रेषण (International

* सहप्राध्यापक, द्रब्यशाह बहुमुखी क्याम्पस

Remittance) भनिन्छ । नगद प्रवाह (Flow) को आधारमा यदि रकम स्वदेशबाट बाहिर गइरहेको छ भने त्यसलाई बाह्य प्रवाह (Outflow Remittance) भनिन्छ भने यदि रकम देशभित्र भित्रिरहेको छ भने त्यसलाई भित्री प्रवाह (Inward Remittance) भनिन्छ । यसैगरी कानुनी (Legality) आधारमा यदि देशको प्रचलित कानुनी प्रकृया वा माध्यमबाट पठाइएको विप्रेषण छ भने त्यसलाई औपचारिक विप्रेषण (Formal Remittance) भनिन्छ भने देशको कानुनी प्रकृया वा माध्यम विपरीत रकम आदानप्रदान गरिन्छ भने त्यसलाई गैरकानुनी विप्रेषण (Informal/Illegals Remittance) भनिन्छ जस्तै बैंक, वित्तीय संस्था वा अनुमतिप्राप्त मनीट्रान्सफर एजेन्सी मार्फत रकम आदान प्रदान भएमा त्यो औपचारिक विप्रेषण हो जसको अर्थतन्त्रमा अभिलेख देखिन्छ र राज्यलाई कर आन्दानी हुन्छ तर हुण्डी मार्फत रकम प्रवाह भएमा त्यो गैहकानुनी र दण्डनीय हुन्छ ।

विप्रेषण (Remittance) को कारोवारमा रकम पठाउने व्यक्ति वा संस्था (Remitter), रकम पठाइदिने बैंक (Remitting Bank), पठाएको रकम संकलन गरि भुक्तानी दिने बैंक (Paying Bank) र रकम प्राप्त गर्ने व्यक्ति वा संस्था (Beneficiary) गरी चार पक्ष सम्लग्न हुन्छ ।

विप्रेषणको प्रभाव

बैंकिङ खबर नेपाल २०७९ का अनुसार विशेषगरी विप्रेषण (Remittance) को कारणले कुनै पनि व्यक्ति समाज बैंक तथा वित्तीय संस्था साथै समग्र देशको अर्थतन्त्रमा सकारात्मक तथा नकारात्मक, प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष, अल्पकालीन तथा दीर्घकालिन प्रभाव पर्न सक्दछ ।

सकारात्मक प्रभाव

विप्रेषणको रूपमा वैदेशिक मुद्रा देश भित्र भित्रदा व्यक्ति वा घरपरिवारको आम्दानीमा वृद्धि भई गरिवी न्यूनीकरण र जीवनस्तरमा सुधार भएको छ । साथै उनीहरूले वित्तीय स्वतन्त्रता प्राप्त गरेका छन् भने व्यक्तिगत व्यापार व्यावसायमा लगानी वृद्धि भई व्यापार प्रवर्द्धन हुँदै गइरहेको छ । सर्वसाधारणमा वचत गर्ने बानीको विकास भई वचत गर्ने क्षमतामा सुधार, वचतको आकार र वित्तीय साक्षरता बढ्दै गइरहेको छ । वैदेशिक मुद्रा विप्रेषण स्वरूप देशभित्र प्रवाह हुने हो भने बैंक तथा वित्तीय संस्थाको निक्षेपको मात्रा बढ्न जाने, तरलता व्यवस्थापनमा विशेष सहयोग पुग्ने, विदेशी मुद्रा संचालि बड्न गई शोधान्तर स्थितीमा सकारात्मक प्रभाव पर्ने र सर्वसाधारणको बैंकिङ् कारोवारमा वृद्धि भई वचत तथा लगानीको अवसरमा पनि वृद्धि भई समग्र देशको आर्थिक क्रियाकलाप चलायमान भई देशको आर्थिक अवस्था मजबुद हुन्छ ।

विप्रेषणको अन्तराष्ट्रिय प्रवाहबाट सर्वसाधारण, बैंक तथा वित्तीय संस्थामा परेको सकारात्मक प्रभावको कारण देशको आर्थिक क्रियाकलाप चलायमान रही देशमा बेरोजगारी न्यूनीकरण गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्दछ । रेमीट्यान्सबाट आर्जित आय केही मात्रा उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगानी भएको हुन्छ । विदेशबाट फर्केकाहरूले वैदेशिक सिप, अनुभव र प्रविधिको प्रयोगले स्वदेशका उत्पादन बढ्न गई रोजगारीको अवसर सिर्जना हुन्छ । शोधान्तर स्थिति अनूकूल

बनाई विदेशी मुद्रा संचितीमा सहयोग पुग्दछ । गरीबी निवारणमा सहयोग भई सामाजिक अपराधमा कमी र सामाजिक हितको कार्यमा सुधार पुगेको छ । देशको पूँजी निर्माणमा सहयोग रही आर्थिक स्थायित्व कायम भई देशको अर्थतन्त्र विकास भएको छ भने अन्तराष्ट्रिय सम्बन्ध पनि विस्तार हुँदै गइरहेको छ ।

नकारात्मक प्रभाव

विप्रेषण (Remittance) ले व्यक्ति समाज र समग्र अर्थतन्त्रमा सकारात्मक प्रभाव पार्ने अवस्था रहँदा रहँदै पनि यदि परिचालन र उपयोग उचीत तरिकाले हुन नसकेमा समग्र अर्थतन्त्रमा दिर्घकालीन नकारात्मक प्रभाव पर्न सक्ने सम्भावना पनि उत्तिकै रहन्छ ।

आजको परिवेशमा विकासोन्मुख मुलुकहरूको प्रमुख स्रोत भनेकै वैदेशिक रोजगारीबाट भित्रने विप्रेषणको रकम हो । देशको सक्रिय यूवाशक्ति विदेश पलायन हुने कारणले देशमा उत्पादकत्व कमजोर हुने, उत्पादनशील क्षेत्रमा आवश्यक जनशक्तिको अभाव हुने जसले गर्दा उत्पादन तथा निर्यातमा असर गर्दछ, भने देशमा परनिर्भरता बढ्दै जान्छ, र देशको प्रगतिमा बाधा पुग्दछ । वैदेशिक रोजगारीको वातावरण सधैं अनूकूल हुन्छ भन्ने हुँदैन । दुई देशको बिचमा आपसी असमझदारी, द्वन्द्व र विभिन्न राष्ट्रिय र अन्तराष्ट्रिय सन्धि सम्झौता तथा महामारीको कारण रोजगारीको वा आयआर्जनको अवसर प्रतिकूल हुन पनि सक्दछ । यस्तो बेला देशमा बेरोजगार जनशक्ति एकैचोटी बढ्न जादा देशमा आर्थिक संकट र द्वन्द्व सिर्जना हुन सक्दछ । वैदेशिक रोजगारी स्थायी आयको स्रोत नभएकोले यसबाट दिगो आर्थिक विकासमा टेवा पुग्दैन । रोजगार उपलब्ध गराउने देशको वैदेशिक नीतिले समेत देशको अर्थतन्त्रमा प्रतिकूल प्रभाव पार्न सक्दछ । हाम्रो जस्तो विकासोन्मुख मुलुकहरूमा विप्रेषणबाट भित्रिएको रकम अनुत्पादक क्षेत्र (घर, जग्गा) मा लगानी र विलासी वस्तु (गाडी, गरगहना, महँगा इलेक्ट्रोनिक्स सामान) खरीदमानै बढी प्रयोग हुन जाँदा देशको व्यापार घाटा बढ्न जान्छ । समग्र देशको उत्पादकत्व कमजोर रहन्छ । देशमा भएका जनशक्ति पलायन हुँदै जानाले नेपालको मौलिक तथा घरेलु उद्योग (जस्तै: राडी, पाखी, हस्तकलाका उद्योग) को उत्पादकत्वमा हास हुँदै गएको अनुमान गर्न सकिन्छ ।

निष्कर्ष

अन्त्यमा देशको अर्थतन्त्र विप्रेषणमा निर्भर रहेका देशहरूले दीर्घकालीन उत्पादकत्व वृद्धि गर्न सक्ने क्षमता विकास गर्न विप्रेषण (Remittance) बाट आर्जित रकमलाई स्वदेशमा नै उत्पादनशील क्षेत्रमा परिचालन हुन सक्ने वातावरण राज्यले सिर्जना गर्नु पर्दछ । विप्रेषणको रकमलाई उपभोग भन्दा उत्पादनमुखी बनाउनु सक्नु पर्दछ । नेपालको सन्दर्भमा वैदेशिक रोजगारीको लागि श्रमशक्ति विदेश मात्र निर्यात गर्ने होइन की वैदेशिक रोजगारबाट प्राप्त रकम, सिप, अनुभव र दक्षतालाई उत्पादनशील क्षेत्रको पहिचान गरी जस्तै पर्यटन पूर्वाधारको विकास, जलविद्युत उत्पादन, कृषि उत्पादन, जडीबुटी उत्पादन प्रशोधन साथै निर्यातजन्य उद्योग धन्दाको स्थापना विकास र परिचालनमा लगानी गर्न सक्ने वातावरण राज्यले सिर्जना गर्नु पर्दछ । जसले गर्दा स्वदेशमानै अवसर र रोजगारी सिर्जना भई वैदेशिक मुदा आयआर्जन गर्न सक्ने क्षमता स्वदेशमानै गरी देशमा दिर्घकालिन आर्थिक स्थायीत्व कायम गर्न सकिन्छ । अन्यथा यूवा जनशक्ति विदेश पलायन भइरहने र बाकी वालवालिका, वृद्धवृद्धा, शाररीक रूपले अशक्त जनशक्ति मात्र देशभित्र रहदा राज्यको ढुकुटी सामाजिक कल्याण, उपभोग र दैनिक प्रशासनमा मात्र खर्च हुँदै जाने हो भने देशको आर्थिक उन्नति कहिले पनि हुँदैन । कुनै कारणवस विदेशमा द्वन्द्व, महामारी, आर्थिकमन्दी जस्मा मानविय र प्राकृतिक कारणले एकैचोटी रोजगारी गुमाई विदेशीएका जनशक्ति एकैचोटी स्वदेशमा जम्मा भएमा यसले देशमा बेरोजगारी, अभाव र आर्थिक संकट ल्याउन सक्ने सम्भावना पनि उत्तिकै रहने कुरामा दुइमत नहोला ।

सन्दर्भ सामाग्री

दुलाल, पुष्प । रेमिटयान्सले नेपाली अर्थतन्त्रलाई फाइदा के, बेफाइदा के? <https://www.clickmandu.com/2020/02/108609.html>

नेपाल राष्ट्र बैंक (२०६७) नेपाल राष्ट्र बैंक विप्रेषण विनियमावली, २०६७ https://www.nrb.org.np/contents/uploads/2019/12/Remittance_Bylaws.pdf

लोकपथ (२०७९) के हो रेमिटयान्स ? <https://www.lokpath.com/story/381897>

International Remittance payments and the Global economy 'Bharati Basu with James T. Bong" 1st Edition 2014, New York.

लेखसार

प्रस्तुत लेखमा कक्षा कोठामा सामाजिक न्याय प्रबर्द्धन गर्ने उपायहरूको विषयमा समाजशास्त्रीय विचार प्रस्तुत गरिएको छ । मानिसलाई मानिसकै रूपमा हेर्ने सामाजिक न्याय हो । यसमा कक्षा कोठामा पाइने विविधता, पहिचान गर्ने तरिका के के हुन सक्छन् र सम्मान गर्ने तरिका के होला ? संस्कार कसरी विकास गर्ने, शिक्षण सिकाइ प्रक्रियामा नव प्रवर्तनात्मक अभ्यास भनेको के हो ? शिक्षण सिकाइलाई मर्यादित कसरी बनाउने विद्यार्थीलाई सन्तुष्ट पार्न के गर्ने, के नगर्ने, शिक्षण केन्द्रित विधि के होला? शैक्षिक वातावरण, शैक्षिक मूल्य मान्यता, शैक्षिक प्रणाली, ज्ञान, सिप र मनोवृत्ति, कक्षा कोठामा समस्याको कसरी पहिचान गर्ने, सकारात्मक विभेद भनेको के हो ? के कारण शैक्षिक असमानता भयो ? त्यसलाई रूपान्तरण कसरी गर्न सकिएला, शिक्षक विद्यार्थी विच सम्बन्ध, के के कारण शिक्षकसँग असन्तुष्टि विद्यार्थी भएका होलान्, विद्यालय शिक्षामा सामाजिक न्याय, न्यायको लागि विद्यालय, शिक्षाको गतिशीलता, आत्ममूल्याङ्कन र समीक्षा, प्रभावकारी सिकाइको उत्प्रेरक मार्ग, अभिभावकको चासो प्रधानाध्यापक शैक्षिक संस्था प्रमुखको भूमिका र कर्तव्य, पेसा प्रतिको प्रतिबद्धता, शिक्षा र चरित्र निर्माण, गुणस्तरीय शिक्षा, अवसरका उद्देश्यहरू, कसरी अवसर प्राप्त गर्ने, लगायतका विषयवस्तुलाई यस लेखमा समेटिएको छ ।

मुख्य शब्द : सामाजिक न्याय, कक्षाकोठा, सिकाइ वातावरण, शैक्षिक प्रणाली, सन्तुष्ट, विविधता

परिचय

सामाजिक भन्नासाथ समाजको इच्छा, आकाङ्क्षा र नियमअनुसार परिचालित व्यक्तिलाई सङ्केत गर्छ तर सामाजिक न्यायले मानिसलाई कुनै किसिमको भेदभाव नगरी मानवीय गरिमा प्रदान गर्दछ । सामाजिक न्याय अन्तर्गत जातिपाती, उचनीच, छालाको रङ्ग, धनीगरिव, धार्मिक, अधार्मिक आर्थिकस्थिति, साँस्कृतिक पृष्ठभूमिले असर गर्दैन । यसमा मानिसलाई मानिसकै रूपमा व्यवहार गरिन्छ र उसको सक्षमतालाई विस्तारित गर्न आवश्यक अवसर प्रदान गरिन्छ । सामाजिक न्याय भनेको मानिसलाई मानिसकै रूपमा हेर्नु, एक अर्कामा समतामूलक समाजको विकास गराउनु हो । जसरी प्रकृतिले मानिसलाई कुनै किसिमको भेदभाव गर्दैन, त्यही अनुरूप सामाजिक न्यायले प्रकृतिको अनुसरण गरी मानिसलाई मानवताको धरातलमा उभ्याइदिन्छ । न्याय शब्दको सामान्यीकरण गर्ने हो भने यसलाई सत्य, तथ्य, उचित, सही, पक्षपातरहित, तर्कपूर्ण र विवेकपूर्ण सन्दर्भमा प्रयोग गर्नुपर्छ । न्याय शब्दको विपरीत असत्य, तथ्यहीन, अनुचित, गलत, पक्षपात, कुतर्क र अविवेकपूर्ण शब्दहरू आउने गर्छन् । यी शब्दहरूले न्यायलाई अन्यायी गोरेटोतिर अग्रसर गर्छन् । न्यायपूर्ण व्यवहार सही पथबाट विमुख हुनासाथ समाजमा भाँडभैलोको थालनी हुन्छ । समाजलाई न्यायको बाटोतिर अग्रसर गराउनका लागि सामाजिक न्याय प्रदान गर्नुपर्छ । सामाजिक न्यायको अनुसरण गर्नु भनेको व्यक्तिको समाजप्रति र समाजको व्यक्तिप्रतिको नैतिक उत्तरदायित्व प्रस्ट पार्नु हो । सामाजिक न्यायको लक्ष्य भनेको समाजमा आबद्ध सबै सदस्यहरूको भेदभावविना कल्याण गर्नु हो । यस अन्तर्गत व्यक्ति, समाज र सरोकार पक्षको विशेष गरी आफू आबद्ध सङ्गठन, समाज, विद्यालय तथा शिक्षण संस्थाप्रति नैतिक जिम्मेवारी रहेको हुन्छ । यी कुराहरू प्रदान गराउनु वास्तविक अर्थमा सामाजिक न्याय हो ।

लेखको उद्देश्यहरू

कक्षा कोठाबाट सामाजिक न्याय प्रबर्द्धन गर्ने उपायहरू लेखका निम्नलिखित उद्देश्यहरू रहेका छन् :

- व्यक्ति समाजप्रति र समाजको व्यक्तिप्रति नैतिक उत्तरदायित्व प्रष्ट पार्नु,
- कक्षाकोठामा सामाजिक न्याय प्रबर्द्धन गर्ने उपाय पत्ता लगाउनु,
- कक्षाकोठाको विविधता र त्यसको पहिचान र सम्मान गर्नु,
- शिक्षण सिकाई मा अन्तर सम्बन्धित मुद्दाहरूको आत्मसात गरी सिकाइ सहजिकरण गर्न,
- समाजमा संस्कारको अवस्था खोज्नु,
- शिक्षण सिकाइमा मर्यादित जीवन खोज्नु,
- शिक्षण सिकाइ वातावरणको उपाय खोज्नु,
- सकारात्मक विभेदको आवश्यकताबारे औँल्याउनु,
- शिक्षक र विद्यार्थी बिचको सम्बन्धको खोजी गर्नु ।

कक्षाकोठामा पाइने विविधता

कक्षाकोठामा पाइने विविधताका सन्दर्भमा अनन्त कुमार पौडेल (२०७३) ले यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :
जातजातिगत विविधता, लैङ्गिक विविधता, धार्मिक विविधता, भाषिक विविधता, सांस्कृतिक विविधता, विभिन्न परिस्थितिका कारण उत्पन्न हुने विविधता, फरक-फरक मूल्य र मान्यता अवस्था, दृष्टिविहीन, शारीरिक अक्षमता, सुस्तश्रवण, असक्त, संवेगात्मक, असहाय गरीब आदिको विविधता, पीडक/पीडित, शोषक/शोषित र हुने/ नहुनेबिचको अवस्था । (पृष्ठ ६०)

कक्षाकोठाको विविधता पहिचान गर्ने तरिका

अनन्त कुमार पौडेल(२०७३) ले कक्षाकोठामा विविधताको पहिचान गर्ने तरिकाहरूलाई यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :

विद्यार्थीको सामाजिक, पारिवारिक, धार्मिक, सांस्कृतिक र आर्थिक पृष्ठभूमि थाहा पाएर, संवेगात्मक अवस्था पहिचान गरेर, विद्यार्थीको सिकाइको गति पत्ता लगाएर, विद्यार्थीले गर्ने ती क्षेत्र पहिचान गरी, कुन भाषिक परिवारबाट आएको हो जानकारी लिएर, विद्यार्थीको दैनिक क्रियाकलापको अवलोकन गरेर, साथीहरूसँगको व्यवहार, खाजा खाने प्रक्रिया/शैली सँगत, समूह निर्माण, खेल्ने समूह आदिको अवलोकन गरेर, कक्षामा विद्यार्थीको बसाइको अवस्था पहिचान , कक्षामा बोलेको, कालो सेतो/पाटीमा लेखेको सुन्ने, देख्ने । (पृष्ठ.६०)

कक्षाकोठामा विविधताको सम्मान गर्ने तरिकाहरू

अनन्त कुमार पौडेल(२०७३) ले कक्षाकोठामा विविधताको सम्मान गर्ने तरिकाहरू यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :

कक्षाकोठामा छात्रछात्राको बसाइ मिलाउने, शिक्षकले प्रभावकारी सहजीकरण गर्ने, सकारात्मक सम्बोधनको उपयुक्त प्रयोग गर्ने, पिछडिएका जातजातिका विद्यार्थीको सामाजिक प्रतिष्ठा अभिवृद्धि गर्ने, उनीहरूले गर्दै आएका परम्परागत कार्यलाई प्रोत्साहन गर्ने, सबै विद्यार्थीलाई सिकने अवसर, समूह निर्माण गर्दा सबै पृष्ठभूमिका विद्यार्थीको सहभागिता गराउने, कार्यविभाजन र नेतृत्वको हेरफेर गर्ने, कक्षाकोठाको नियम पालनामा निष्पक्षता राख्ने, सबै क्रियाकलापमा सबैले सहभागी हुनुपर्ने नियम, विद्यालय तथा कक्षाकोठाको वातावरण सबै विद्यार्थीका लागि खुला, रमाइलो, सहज र सुरक्षात्मक बनाउने, लैङ्गिक समाहीकरणको भाषा प्रयोग गर्ने, लैङ्गिक, सांस्कृतिक आदि भेदभावरहित उदाहरणहरू प्रस्तुत गर्ने, शिक्षकले हरेक भाषा तथा भाषिकाको कदर गर्ने, समान व्यवहार गर्ने, अतिरिक्त क्रियाकलापमा सबैलाई सहभागी गराउने । (पृष्ठ ६१)

सामाजिक न्यायको प्रबर्द्धनमा विद्यालय

विद्यालयले विद्यार्थीहरूलाई शिक्षा मात्र प्रदान गर्ने होइन, उनीहरूलाई समाजका कुरीतिहरूप्रति सचेत बनाउनु हो। त्यसपछि मात्र उनीहरू यस्ता कुरीतिहरूको विरुद्ध लड्न आफूलाई साहस बनाउन सक्षम हुन्छन्। यसैका निम्ति विद्यार्थीहरूलाई सामाजिक न्याय सम्बन्धी शिक्षा प्रदान गर्नु पर्ने महसुस गरिएको हो। नेपालमा यस सम्बन्धमा प्रयोग पनि गरिएको छ। विद्यार्थीहरू सम्पूर्ण विद्यामा पारङ्गत तर सामाजिक न्याय गर्न नसक्ने व्यक्ति तयार भयो भने समाजमा के कस्तो स्थिति देखा पर्छ? हामी सहजै अनुमान गर्न सक्दछौं। तसर्थ विभिन्न विषयहरूमा विद्या आर्जन गर्ने विद्यार्थीहरूले सामाजिक न्यायको पनि विद्या आर्जन गर्नु नितान्त आवश्यक छ। यसबाट उनीहरूले समाजमा सामाजिक न्याय प्रबर्द्धन गर्न सचेत नागरिकको हैसियतले आवश्यक भूमिका खेल्न सक्छन्। यसका निम्ति उनीहरूलाई आफ्नो अन्तर्निहित क्षमता विकास गर्नु सुहाउदो शैक्षिक अवसरको व्यवस्था हुनु जरुरी छ। विद्यार्थीहरू र शैक्षिक अवसरको समानता प्राथमिक शिक्षाको सन्दर्भमा प्रत्येक विद्यार्थीले प्राथमिक शिक्षा पाउने उसको शैक्षिक अधिकार नै हो। दुर्गम क्षेत्रका दलित र पिछडिएका बालबालिका प्राथमिक विद्यालयमा प्रवेश पाउने अवसर कम छ। फेरि प्रवेश पाय पनि विद्यार्थीहरूले समान रूपले तह पूरा गर्ने अवसर पाउँदैनन्। यसका अभिभावकहरू र शिक्षकहरूको विशेष ध्यान जानु आवश्यक छ। माध्यमिक तहमा शिक्षाको विविधीकरण हुने हुनाले विद्यार्थीहरूले आ-आफ्नो क्षमता अनुसारको विषय अध्ययन गर्नु पर्दछ। यी शैक्षिक अवसरको सिर्जना गर्ने र व्यवस्था गर्ने प्रयास गर्नु पर्छ। उच्च शिक्षामा विशिष्टीकरणका क्षेत्रहरू व्यापक हुदै जान्छ। विद्यार्थीको क्षमतालाई ध्यानमा नराखी जुनसुकै विषय अध्ययन गर्न खोजेमा शिक्षाको गुणस्तर खस्कने र तह पुरा नगरी कक्षा छोड्ने दर बढ्छ।

शिक्षक

समाजका अन्य सदस्यहरूले जस्तै शिक्षकले पनि आफ्नो निजी र सार्वजनिक जीवनमा लिएको स्थानको आधारमा विभिन्न सामाजिक भूमिकाहरू खेल्दछ। तिनीहरूमध्ये शिक्षक शैक्षिक विशेषज्ञको रूपमा, शिक्षक विधिविज्ञको रूपमा, शिक्षक विद्यालय परिवारको सदस्यको रूपमा, शिक्षक समाजको सदस्यको रूपमा र शिक्षक चरित्र प्रशिक्षकको रूपमा रहने प्रमुख भूमिकाहरू हुन् (ओटावे, १९८०)। यसका साथै ग्रामीण तथा दुर्गम क्षेत्रमा शिक्षकलाई परिवर्तनको बाहकको रूपमा पनि लिइन्छ। शिक्षकले शैक्षिक संस्था प्रमुखमा विद्यार्थीहरूलाई सामाजिक न्यायको मूल्य प्रदान गर्नुपर्दछ भने समाजमा सामाजिक न्याय प्रदर्शन गर्ने किसिमले व्यवहार गर्नु पर्दछ।

सामाजिक न्याय शिक्षा प्रबर्द्धन गर्न शिक्षकको भूमिका

शिक्षालाई दर्शनको गतिशिल पक्ष भनिन्छ। यसर्थ शिक्षा र दर्शनको विचमा धनिष्ट सम्बन्ध छ। दर्शनले शिक्षालाई बाटो देखाउँछ। त्यस बाटोमा शिक्षा लाग्नु पर्दछ। दर्शनले शिक्षाको उद्देश्य, पाठ्यक्रम, शिक्षण विधि, मूल्याङ्कन पद्धति, शिक्षकको भूमिका अर्थात् समष्टिगत रूपमा भन्दा सम्पूर्ण सामाजिक न्याय शिक्षा प्रबर्द्धन गर्न शिक्षकले दार्शनिक दृष्टिकोणको साथसाथै एकजना मनोवैज्ञानिक र समाजशास्त्रीको भूमिका खेल्नुपर्दछ (भोमी (२०६४ पृ. २३३) किनभने शिक्षकले विद्यार्थीहरूको आय अनुसारको अभिरुचिलाई ध्यानमा राखी उनीहरूलाई परिचालन गर्न पर्दछ। यसरी शैक्षिक संस्था रहेको समुदायको संस्कृति र संरचनालाई ध्यानमा राखेर पनि विद्यार्थीहरूलाई उक्त समुदायमा सामाजिक न्याय प्रदान गर्न सामाजिक कार्य गराउन सक्नु पर्ने हुन्छ।

सामाजिक अन्याय सिर्जना र विसर्जन

कलेज र स्कूल त यस्तो हुनुपर्छ जहाँ केटाकेटीले मुक्त मनले सिक्न सक्न। हाम्रा कलेज र स्कूल त्यस्ता कहिले हुने, शिक्षा कस्तो छ, केटाकेटीले वास्तवमा कति सिक्किरहेछन जस्ता प्रश्नबाट निरपेक्ष र हेर यिनीहरू नम्बरको अन्धो प्रतिस्पर्धामा होमिएका छन् र आफ्ना विद्यार्थीलाई पनि त्यसैमा

होमिदिएका छन् । ६० भन्दा कम नम्बर ल्याउनुको कुनै अर्थ छैन, तिम्रो गन्ती त त्यसभन्दा बढी कति नम्बर ल्याउन सक्छौ, त्यसकै आधारमा हुन्छ । यिनको एकमात्र सन्देश, एक मात्र उद्देश्य हो यो यस्तो घनचक्कर हो, जसले ८० प्रतिशतभन्दा धेरै बढी केटाकेटीमा अपूर्णताको ग्लानि भरिदिन्छ । उनीहरूलाई महसूस गराइन्छ, तिमी आफ्ना लागि, आफ्नो परिवारका लागि र समाजका लागि समेत काम नलाग्ने प्राणी हो । तिमी आफ्ना निमित्त पनि बोझ हो, हामी माथि पनि । तिमी पटमूर्ख हो । तिमी पूर्ण होइनौ, अपूर्ण हो । अपूर्णताको यो बोझ ती कलिला केटाकेटी ती किशोर छात्रछात्राका निमित्त कति असहनीय बन्न पुग्छ भने उनीहरू यस्तो बोझ बोकेर जीवन जिउनुभन्दा आफ्नो जीवन विसाउन आत्महत्या गर्नु बढी उपयुक्त ठान्न पुग्छन् । यस्ता घटना प्रतिवर्ष हामी अखबारमा पढिरहेकै छौं । यस्ता क्रियाकलापले समाजमा सामाजिक अन्याय सिर्जना हुन्छ, समाज विसर्जन तिर जाने कुरामा दुईमत छैन ।

विद्यार्थीलाई सम्मान दिन सामान्य कुरा र व्यवहारबाट सुरु गर्न सकिन्छ

विद्यार्थीलाई सम्मान दिन यस्ता सामान्य कुरा र व्यवहारबाट सुरु गर्न सकिन्छ :

सबै विद्यार्थीलाई पहिलो नामबाट बोलाउने, नाम जे हो त्यहीले बोलाउने, नामको पछाडि एकार जोडेर नविगाने, सबै विद्यार्थीलाई कम्तीमा 'तिमी' सम्बोधन गर्ने । प्रश्न सोध्न उत्प्रेरित गर्ने, सफा कक्षाकोठा उपलब्ध गराउने, किशोरकिशोरीहरूको शारीरिक विकास स्वाभाविक हो भनेर बुझाउने, यस्तो विकास ढिलो वा छिटो हुन सक्छ, सो आधारमा हेलाहोच्याइ नगर्ने, फरक शारीरिक अवस्था (जस्तै विशेष आवश्यकता भएका) को आधारमा हेलाहोच्याइ र अपहेलित नगर्ने, लैङ्गिक विभेद नगर्ने, छात्र र छात्राका भिन्न आवश्यकता हुन सक्छन्, तीप्रति संवेदनशीलता देखाउने, जातीय विभेद र छुवाछूत नगर्ने, छाउपडीलाई प्रोत्साहित नगर्ने, महीनावारी सामान्य जैविक प्रक्रिया हो भन्ने बुझाउने, पढाइका अलावा पनि विद्यार्थीका अन्य चाहना पनि हुन सक्छन्, जस्तै खेलकुद वा अतिरिक्त क्रियाकलाप, यस्ता क्रियाकलापहरूमा विद्यार्थी विचमा स्वस्थ प्रतिशपर्धा गराउने तिनलाई पनि सम्मान गर्दै सकेसम्म ती चाहना पुरा गर्न सहयोग गर्ने आदि ।

सिकाइ वातावरण निर्माण गर्ने उपायहरू

पठन पाठनको लागि छुट्टाइएको कक्षाकोठाको मानवीय र भौतिक अवस्थालाई सिकाइ वातावरण भनिन्छ । सिकाइ वातावरण उपयुक्त भएमा विद्यार्थीहरू सिकाइ क्रियाकलापमा सक्रिय हुन्छन् । विद्यार्थीको सक्रिय क्रियाकलापबाट विद्यार्थीका सही क्रियाकलाप र सुधारात्मक क्रियाकलाप शिक्षकले पहिचान गर्न सक्छ । यसरी पहिचान भइ सोहीअनुसार प्रदान गरिएको पृष्ठपोषण, पुनर्बल तथा उत्प्रेरणाले विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धीलाई उद्देश्यलाई प्राप्त गराउँछ । तसर्थ शिक्षकले एउटा कक्षाकोठाको सिकाइ वातावरण निम्न प्रक्रियाबाट निर्माण गर्नसक्दछ :

सामावेश कक्षाको निर्माण, असल सुरुवात, प्रश्न सोध्ने कला, विद्यार्थी प्रतिक्रियाको व्यवस्थापन, सामाग्रीको छनौट, निर्माण र प्रदर्शन, समयको व्यवस्थापन, व्यावहारिक उदाहरणको प्रस्तुती, नियमित र उपयुक्त मूल्याङ्कनको साधनको प्रयोग शिक्षकले कक्षाकोठामा विद्यार्थीको स्तर, कक्षाको वातावरण, विद्यालय वा क्याम्पसको अवस्था, सामाजिक माग, शिक्षण उद्देश्य जस्ता विविध कुराहरूलाई समावेश गरेर उपयुक्त सिकाइ वातावरण निर्माण गरी विविध सिद्धान्तहरूको प्रयोग शिक्षण विधिमा गर्न सकिन्छ ।

सही आत्म मूल्याङ्कन

विकास शिक्षा (२०६०) मा आत्ममूल्याङ्कनको स्थिति आउनको कारण र अगाडि जानको लागि प्रभावकारी उपायहरूको खोजीद्वारा व्यक्तिमा आफ्नो विकासको लागि प्रतिबद्ध भएर लाग्ने शक्ति आउँछ भनिएको छ । यसो हुनाले व्यक्तिको विकासका लागि मुख्य रूपमा मद्दत पुऱ्याउन सहयोगी हुने महत्त्वपूर्ण ३ प्रश्नहरूको सही उत्तर आफू स्वयंले पत्ता लगाउने शिक्षामा जोड दिइएको छ । यी ३ प्रश्नहरू: अहिले म कहाँ छु ? र किन ?, अब कहाँ जाने ?, कसरी जाने ? हुन् । यी प्रश्नहरूको सही उत्तरको

खोजीले व्यक्तिले वर्तमानमा भोग्नु परेका गरिबी तथा गरिबीजन्य समस्याहरू, ती समस्याका कारणहरू र समस्याबाट मुक्त हुने संभव उपायहरू समेत पत्तालगाउन व्यक्तिलाई पूर्ण रूपमा सक्षम बनाउन मद्दत पुऱ्याउँछ। हाम्रो उन्नतिका लागि धेरै कुराहरू बाधक शक्तिका रूपमा हामी आफै भित्र देखा परेका छन्। रक्सी जस्तै तत्कालै असर पुऱ्याउने काम तर्फ भुकाव, क्षुद्र स्वार्थ, एक आपसमा अनमेल (खुट्टा तान्ने प्रवृत्ति) त्यस्ता बाधक शक्तिहरू हुन् जसले हाम्रो समाजको स्वरूपलाई विगारेका छन्। जबसम्म मान्छेले आफ्नो हितको लागि पनि अर्काको मद्दत आवश्यक पर्छ भन्ने सत्य महसुस गर्दैन, छिमेकीलाई पनि अमूल्य संपत्ति मानी उसको जतन र मर्यादा गर्न जान्दैन तबसम्म ऊ आफ्ना समस्याहरूबाट मुक्त हुनै सक्तैन। हामीले हाम्रो समस्याबाट मुक्ति पाउन एउटाले अर्काको जतन गर्न जान्नु पर्दछ। मान्छेले मान्छेको जतन गर्नु नै मानव धर्म हो। मानव धर्मको पालना नै मानव सफलता वा मानव शान्तिको मुख्य विकल्प हो। आज जे रोफ्छौ भोलि त्यही पाउँछौ। त्यसकारण सामाजिक न्याय हिजोको पश्चात्ताप र भोलिको कल्पना मात्र होइन वर्तमानमा बाँच्न सिकाउने एउटा साधन कक्षाकोठा र सिकाइ वातावरणसही गराउन सक्नु पर्ने हुन्छ।

अनुभवात्मक सिकाइ प्रणाली

अनुभवात्मक सिकाइ प्रणालीको आफ्नै व्यावहारिक मान्यता छ। यो मान्यता भनेका हरेक व्यक्तिका व्यक्तिकृत तथा व्यावहारिक जीवनमा घटेका विभिन्न अनुभवहरूको आदान-प्रदान र विचार विमर्शबाटनै समुदायभित्र परिआउने धेरै समस्याहरूको समाधान कक्षाकोठा भित्रबाट नै निकाल्न सक्ने बनाउँछ भन्ने हो। यसका लागि एउटा स्वीकृत र सरल प्रणालीको विकास गरिदिए मात्र पुग्ने देखिन्छ। अनुभवात्मक सिकाइ यसै प्रणालीको उदाहरण हो।

शैक्षिक संस्था प्रमुखको भूमिका

कक्षाकोठामा सामाजिक न्याय प्रबर्द्धन गर्न शैक्षिक संस्था प्रमुखको भूमिकालाई महाश्रम शर्मा (२०७३) ले निम्नानुसार छन् :

प्राज्ञिक नेतृत्व भविष्यलाई आकार दिने योजना बनाउने, सिकाइका लागि नेतृत्व दिन समन्वय गर्ने, उत्तरदायित्व सुरक्षित गर्ने र समुदायलाई सबलीकरण गर्ने, शैक्षिक संस्था विकासका मुद्दाहरूमा निर्णय लिने, शैक्षिक संस्थाको विकास सम्बन्धी सबैकाम स्वतन्त्र भएर गर्ने, शैक्षिक संस्था सञ्चालनका सम्पूर्ण जिम्मेवारी शैक्षिक संस्था प्रमुख रहने, शैक्षिक संस्था प्रमुख को समग्र परिचालनको अख्तियारी भएको, शैक्षिक नेतृत्व र उत्तरदायित्वका लागि पर्याप्त जिम्मेवारी पाएको, प्राविधिक र शैक्षिक कार्यको मार्गदर्शकको भूमिका, सञ्चालन र अनुगमन गर्ने र सिक्ने सिकाउने, शैक्षिक संस्था प्रशासनको भूमिका, सबैगतिविधि नियन्त्रण गर्ने, सङ्गठित गर्ने, समन्वय गर्ने, सञ्चार गर्ने, बजेट बनाउने र रिपोर्टिङ गर्ने, शैक्षिक संस्थाको व्यवस्थापन र नेतृत्वको जिम्मेवारी।

पेसाप्रति शिक्षकको प्रतिबद्धता

शिक्षकहरूले आफूमाथिको जनआस्था र विश्वास कायम राख्ने गरी काम गर्नुपर्छ र सबै विद्यार्थीहरूलाई स्तरीय शिक्षा दिएर आफ्नो पेसागत सम्मान बढाउनुपर्छ, पेसागत ज्ञानलाई नियमित रूपमा अद्यावधिक र सुधार गर्नुपर्छ, जीवनभर सिक्न पेसाप्रतिको प्रतिबद्धताको एउटा अङ्ग हो भन्ने कुरालाई स्वीकार्दै सिकाइको प्रक्रिया, तरिका र समय निर्धारण गर्नुपर्छ, आफ्नो दक्षता र योग्यतासँग सम्बन्धित सबै जानकारी सार्वजनिक गर्नुपर्छ, सङ्गठनमा सक्रिय रूपमा सहभागी भएर आफ्नो काम गर्ने अवस्थालाई राम्रो पार्न प्रयास गर्नुपर्छ जसले गर्दा एकदमै योग्य मानिसहरू शिक्षक हुन लालायित हुन्छन्, र शिक्षाको क्षेत्रमा र यस क्षेत्रमार्फत समाजमा प्रजातन्त्र र मानवअधिकारको प्रबर्द्धन गर्ने सबै प्रयासलाई सघाउनुपर्छ, शिक्षण पेसालाई मर्यादित र आस्थावान बनाउन तथा शिक्षाको स्तरोन्नतिका निम्ति देश, माटो, काल र परिस्थिति अनुकूल पढाइ सञ्चालन हुने वातावरण अत्यावश्यक हुन्छ।

केदारभक्त माथेमा (२०६४ पृ. १५) को अनुसार अहिले कलेज र स्कूलमा हामीले कोरा पाठहरू घोकाएका मात्र छौं, तिनको ज्ञानको दायरा हुनुपर्ने जति फराकिलो बनाउन सकेका छैनौं। विद्यार्थीलाई सिर्जनात्मक हुन हामीले खासै प्रेरित गरेका छैनौं। यो चुनौतीको सामना गर्न अनौपचारिक शिक्षा सामग्रीहरू शिक्षक वर्गलाई उपलब्ध गराएर स्थानविशेष अनुसार शिक्षा प्रदान गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ।

शिक्षा र चरित्र-निर्माण

शिक्षा र चरित्र-निर्माणका धेरै उद्देश्यहरू हुन्छन्। ती सबैलाई एउटा शब्दमा भन्न नसकिए पनि चरित्रनिर्माण' ले तीमध्ये धेरैलाई समेट्छ। 'आदर्श चरित्र' भन्नाले योग्यता, विवेक, नैतिकता जस्ता गुणहरूको सन्तुलित संयोजन बुझिन्छ। चरित्रवान व्यक्तिले मात्र समाजलाई अघि बढाउन सक्छ। चरित्र-निर्माण एउटा अनवरत प्रक्रिया हो। यो घरमा शुरु हुन्छ र यसको एउटा ठुलो भाग स्कूलमा पूरा हुन्छ। तर, चरित्र-निर्माणको प्रक्रिया त्यसपछि पनि जारी नै रहन्छ। बालबालिकाको चरित्र-निर्माण प्रक्रियासित सम्बन्धित सबैले बुझनुपर्ने कुरा हो। आदर्श चरित्र क्षमता, साहस, संवेदनशीलता र बुद्धिमत्ता गरी यी चारवटा कुरामा आधारित हुन्छ। चरित्र घरका चार सुर हुन्। 'आदर्श चरित्र' भनेको के के हो वा के के होइन भन्ने सूचीमा अरू कुरा पनि थप्न सकिन्छ, तर यी चारवटाको अभावमा अरू कुरा उति सार्थक हुन सक्दैनन् (शर्मा, २०७३)। संवेदनशीलताले चासो जन्माउँछ र चासो कर्मका रूपमा मूर्त हुन्छ। कला, साहित्य, सङ्गीत, सिर्जना, माधुर्य, प्रेम, सद्भाव सबै संवेदनशील मनका उपज हुन्। संवेदनशीलता सबै प्राणीमा हुन्छ तर त्यो बढी परिमार्जित तब हुन्छ, जब त्यो 'आफू र आफ्नो' को साँघुरो सीमाबाट मुक्त हुन्छ। आफ्ना सन्तान, आफ्नो घर, आफ्नो आर्जन, आफ्नो सामानप्रतिको संवेदनशीलता स्वाभाविक हो र सबैमा हुन्छ। तर मानिसको मन जति अग्लो र फराकिलो हुँदै जान्छ, उसको संवेदना 'म' र 'मेरो' बाट मुक्त हुँदै जान्छ। मलाई जस्तै उसलाई पनि दुख्छ, मलाई जस्तै उसलाई पनि भोक लाग्छ, मलाई जसरी नै उसलाई पनि जित्न मन लाग्छ भन्ने किसिमका त्यस्ता भावनाले मानिस मानिस विचका द्वेष र द्वन्द्वलाई कम गराउन सक्छन् यसमा स्कूल र कलेजले विद्यार्थीलाई चरित्र-निर्माणको प्रक्रियामा सजग हुने कुरामा प्रेरित गर्नु पर्छ।

शिक्षा र सामाजिकीकरणको प्रक्रिया

शिक्षा र सामाजिकीकरणको प्रक्रियामा डर लाई एउटा महत्त्वपूर्ण औजारका रूपमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ। फलानो जात निडर र फलानो जात कायर भन्ने कुरा स्थापित गरिएको हामी सबै समाजमा पाउँछौं। माथिल्लो वर्गका मानिसलाई 'डर देखाउन नहुने', 'महिलाले जस्तो आँसु भार्न नहुने', 'पिट्युँ फर्काएर भाग्न नहुने' शिक्षा दिइन्थ्यो भने तल्लो वर्गका व्यक्तिलाई डराउन र डराएर माथिल्लो वर्गका शरणमा जान सिकाइन्थ्यो। निर्भयता र संयमको परीक्षा लिने तरिकामा अत्यन्त कर समेत हुन्थ्यो। आधुनिक शिक्षाले कसैलाई 'साहसी हुनैपर्छ' र कसैलाई 'साहसी नभए पनि हुन्छ' भन्दैन। त्यसैले यसले सबै विद्यार्थीलाई 'डर' बाट माथि उठ्न र स्थितिको मूल्याङ्कन गर्न सिकाउनुपर्छ।

गुणस्तरीय शिक्षा

गुणस्तरीय शिक्षा भनेको समाजको आवश्यकता परिपूर्ति गर्ने, उत्तम, श्रेष्ठ, ज्ञान, सिप र व्यवहार सिक्ने, सिकाउने प्रक्रिया भन्ने बुझिन्छ, (शर्मा, २०५७)। शिक्षा समाज परिवर्तन र सामाजिक विकासको प्रमुख कारक तत्त्व हो। त्यसैले शिक्षा नयाँ समाजको निर्माण गर्ने मनोविज्ञान हो। समाज परिवर्तन र विकास केवल समाजलाई नेतृत्व दिनसक्ने स्तरीय व्यक्तित्वबाट मात्र सम्भव छ। त्यस्तो व्यक्तिहरूको उत्पादन गर्ने शिक्षा नै गुणस्तरीय शिक्षा हो। कुनै पनि वस्तुको मूल्यको निर्धारण गसको बजार वा मागले गर्दछ, गुणस्तरीय शिक्षा प्राप्त गरेको स्तरीय व्यक्ति मात्र सफल हुन्छ। त्यस्ता प्रतिस्पर्धामा सफल हुने, नयाँ परिवर्तन र चुनौतीलाई सामना गर्न सक्ने जनशक्तिको उत्पादन गर्न सक्ने शिक्षा नै गुणस्तरीय शिक्षा हो। सफलता नै विद्यार्थीको शैक्षिक गुणस्तर जाँच्ने कसी हो र जुन संस्थाबाट

उत्पादित जनशिक्षकले परिमाणात्मक र गुणात्मक रूपमा धेरै सफलता हाँसिल गरेको छ । त्यसलाई गुणस्तरीय शिक्षा दिने शैक्षिक स्थल र त्यसले प्रदान गरेको शिक्षालाई गुणस्तरीय शिक्षा भनेर किटान गरिन्छ (शर्मा, २०५७) ।

विद्यार्थी

विद्यार्थी गुणस्तरीय शिक्षाका लागि सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण पक्ष हो । ज्ञानार्जन गर्ने विद्यार्थी भएकाले शिक्षक जतिसुकै दक्ष, अनुभवी, योग्य भए तापनि विद्यार्थी असल छैन भने गुणस्तरीय शिक्षाको अर्थ रहँदैन । त्यसैले विद्यार्थीहरू योग्य शिक्षकहरूले पढाएको ग्रहण गर्न सक्ने, क्षमतावान, जिज्ञासु, विनयशील हुनुपर्छ (कार्की, २०५८) ।

सिकाइ र सिकाइ वातावरण

विद्यार्थीले कसरी सिक्छ, के सिक्छ, र कति सिक्छ, भन्ने कराको निक्कै उसले सिक्ने वातावरण कस्तो छ, भन्ने कुराले निर्धारण गर्छ । हाम्रो विद्यालय शिक्षामा सबैभन्दा पछाडि पारिएको र प्राथमिकतामा नपरेको क्षेत्र सिकाइको वातावरण पनि एक हो । जुन विद्यालयले सिकाइ वातावरण सिर्जना गरेका छैन त्यस्ता विद्यालयको सिकाइ उपलब्धि अब्बल नै भएको पाइन्छ । विद्यार्थीलाई कक्षाकोठामा ल्याउन, टिकाउन, सिकाउन र सिकाइप्रति अभिप्रेरित गर्न सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण कुरा भनेको सिकाइ-वातावरण नै हो (लामिछाने, २०७५ पृ. ४६) । शैक्षिक संस्थाले समयसारिणी बनाउँदा बेला बेलामा विश्राम दिने गरी बनाउनुपर्छ । विद्यार्थीलाई तिर्खा लाग्दा शूद्र पिउने पानी र भोक लाग्दा खाने कुराको व्यवस्था मिलाउनुपर्छ । विद्यार्थीलाई नतर्सने गरी गर्न सक्ने काम मात्र गृहकार्यको रूपमा दिनुपर्छ । केटा र केटीहरूको लागि सहज रूपमा जानि मिल्ने अलग अलग शौचालय हुनुपर्छ । सर्वप्रथम, सिकाइ शिक्षकसँग कक्षाकोठामा मात्र हुने प्रक्रिया होइन, यो त शिक्षक, सहपाठी साथी, अभिभावक, समाजका अन्य व्यक्ति, कक्षाकोठा, समुदाय र भौतिक वातावरणसँगको अन्तरक्रियाबाट अनि विद्यार्थीको सक्रिय सामाजिक क्रियाकलापबाट हुने प्रक्रियागत कार्य हो भन्ने बुझ्नु आवश्यक छ । सिक्नको लागि सिक्ने कला निरन्तर सिकाइ र जीवनपर्यन्त सिकाइ अबका नागरिकमा हुनै पर्ने गुण हुन् ।

पुस्तकालय र प्रयोगशाला

गुणस्तरीय शिक्षाका लागि दक्ष शिक्षक, समय सापेक्ष पाठ्यक्रमका साथै पुस्तकालय र प्रयोगशालाको व्यवस्था रहनु पर्छ । शैक्षिक संस्थाको मेरुदण्ड नै पुस्तकालय हो तसर्थ पुस्तकालयमा आवश्यक मात्रामा पाठ्यपुस्तक, सन्दर्भ पुस्तक, मासिक, दैनिक, पाक्षिक, वार्षिक, अर्धवार्षिक पत्रपत्रिका लगायत जर्नल, बुलेटिन, विभिन्न मञ्चहरू रहनुपर्छ (कार्की, २०६६ पृ. १३) । पुस्तकालयले पाठ्यक्रमसँग सम्बन्धित पाठ्यपुस्तक तथा सन्दर्भ पुस्तक उपलब्ध गराउन सक्नु पर्छ किनभने पाठ्यपुस्तक तथा सन्दर्भ पुस्तकको अभावमा स्तरीय शिक्षा सम्भव हुँदैन । उचित प्रयोगशालाबाट मात्रै विद्यार्थीहरूको ज्ञान र सिर्जशीलता वृद्धि हुन्छ ।

प्रशासन

शैक्षिक संस्थाले परिलक्षित गरेको उद्देश्य प्राप्तिका लागि अति अपरिहार्य पक्षको रूपमा प्रशासन रहन्छ किनभने प्रशासन सङ्गठनको उद्देश्य प्राप्तिका लागि आवश्यक तत्वहरूलाई एकत्रित र समन्वय गरेर परिचालन गर्ने परिचालक हो । त्यस्तै सङ्गठनको उद्देश्य र ती तत्वहरूबिचको पुल (समन्वयकर्ता) हो (कार्की, २०६६ पृ. १५) । त्यसैले प्रशासनमा रहनेहरू पनि प्रशासनिक र शैक्षिक दृष्टिले योग्यतम् हुनुपर्छ । त्यसो भएमा मात्र उसले योग्य र योग्यताको कदर तथा उपयोग गर्न सक्छ । त्यस्तै तिनीहरू योग्य शिक्षक तथा कर्मचारीको क्षमता तथा योग्यतालाई चिन्ने र त्यसको सक्दो उपयोग सङ्गठनको हितमा गर्न जान्ने पनि हुनुपर्छ ।

विद्यालय बाट सामाजिक न्याय प्रबर्द्धन गर्न स्थानीय स्तरमा विभिन्न निकायहरूको भूमिका

सामाजिक न्याय प्रवर्द्धन गर्न स्थानीय स्तरमा विभिन्न निकायहरूको सकारात्मक भूमिका हुनु अत्यावश्यक छ । स्थानीयस्तरमा निम्नलिखित निकायको भूमिकाबाट सामाजिक न्याय प्रवर्द्धन गर्न सकिन्छ :

अभिभावकको भूमिका

साँचो अर्थमा घरपरिवार नै बालबालिकाको पहिलो पाठशाला हो । आफ्ना छोराछोरीको उचित शिक्षा दीक्षाको बन्दोबस्त गर्नु प्रत्येक बाबुआमा/अभिभावकको कर्तव्य हो । (विद्यालयलाई शान्ति क्षेत्रमा रूपान्तरण, कार्यपत्र सङ्ग्रह, २०६९ पृ. १४६) । बालबालिकाको शैक्षिक अधिकारलाई सुनिश्चित गर्न अभिभावकको जिम्मेवारीलाई यस प्रकार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- विद्यालयमा नियमित पठाउने, गृहकार्य गर्न घरपरिवारमा उचित स्थान र समयको बन्दोबस्त मिलाउने,
- आफ्ना छोराछोरीको पठनपाठन, गृहकार्य आदिमा सक्दो प्रोत्साहन र सहयोग उपलब्ध गराउने,
- विद्यालयमा प्रवेशका लागि बालबालिकाको तयारी लगायतको उचित वातावरण मिलाउने,
- बालबालिकाको शैक्षिक अधिकार सम्बन्धमा आवश्यकतानुसार बहस पैरवी, विद्यालयको गतिविधिको अनुगमन गर्ने र अधिकार उल्लङ्घनका घटनाहरूमा सम्बन्धित पक्षलाई सतर्क गराउने,
- आफ्ना सबै बालबालिकाको शैक्षिक अधिकार र मूल्यलाई पहिचान गरी आत्मसात् गर्ने,
- पठनपाठनमा बाधा पर्ने गरी आफ्ना बालबालिकालाई घरायसी काममा नलगाउने,
- विद्यालयको विविध गतिविधि (विद्यालय व्यवस्थापन, शिक्षक बैठक, भौतिक तथा आर्थिक सरसहयोगमा सहभागी भएर) मा सक्रिय रूपले सहभागी हुने,
- बालबालिकालाई स्वस्थ र तन्दुरुस्त राख्न आवश्यक व्यवस्था गर्नेकला समुदायका रूढीवादी विचारहरू, जस्तै बालविवाह, छुवाछुत आदिका विरुद्धमा जनचेतना जगाउने ।

स्थानीय समुदायको भूमिका

बालबालिका घरपरिवारमा मात्र जीवन निर्वाह गर्दैनन् । स्थानीय छरछिमेक र समुदायको मूल्य, मान्यता, संस्कार, संस्कृतिले उनीहरूको दैनिक जीवनमा ठूलो प्रभाव पारेको हुन्छ । शिक्षा क्षेत्रका समसामयिक मुद्दाहरूमा उच्चस्तरीय सेमिनार कार्यपत्र सङ्ग्रह २०६९ ले स्थानीय समुदायको भूमिकालाई निम्नानुसार देखाएको छ :

शैक्षिक अधिकारको बारेमा जनस्तरमा चेतनाको विस्तार गर्ने, समाजमा छोरा र छोरी दुवैको भविष्यको अवसरका लागि शिक्षाको मूल्य र महत्त्वलाई उजागर गर्ने, शारीरिक रूपले अशक्त, असक्षम बालबालिकाले समेत शिक्षाबाट फाइदा लिन सक्ने जनचेतना फैलाउने, उनीहरूको तथ्याङ्क सङ्कलनमा समेत उचित ध्यान दिने, बालबालिकाको सिकाइ र विकासको लागि खेलकुदको महत्त्वलाई जोड दिने, बालबालिकाको पठनपाठनमा सरकारले र अन्य निकायले व्यवस्था गरेको छात्रवृत्ति, खाजा कार्यक्रम आदि जस्ता विषयको सूचना प्रवाह गर्ने विद्यालय भित्र र बाहिर हुने बालअधिकार उल्लङ्घनका घटनाहरूलाई रोक्ने, आफ्नो समुदायका बालबालिकाको शैक्षिक गुणासाहरूलाई यथोचित सम्मान र सम्बोधन गर्ने बालबालिकाको सिकाइ अभिवृद्धि गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्ने, प्रत्येक घरपरिवारलाई आफ्ना बालबालिकाको जन्मदर्ता गर्न सघाउ पुऱ्याउने । (पृष्ठ १४७)

शिक्षकको भूमिका

विद्यालयमा बालबालिकाको सिकाइ उपलब्धिमा गुणात्मक बढोत्तरी ल्याउने प्रमुख संवाहक नै शिक्षक हुन् । बालबालिकाको स्तरीय शिक्षाको सुनिश्चितताका लागि शिक्षकको प्रतिबद्धता, उत्सुकता,

सिर्जनशीलता र सिपमा नै भर पर्नुपर्दछ । प्रत्येक बालबालिकाको सम्मानजनक र समावेशि संस्कृतिको विकास गर्न शिक्षकले नै उदाहरणीय भूमिका निर्वाह गर्न सक्नुपर्दछ । त्यसमा पनि विद्यालयको अभिभावकको रूपमा रहेका प्रधानाध्यापकले समग्र शिक्षक, विद्यार्थी र स्थानीय समुदायको चासोलाई हृदयङ्गम् गरी सबैको अधिकार र कर्तव्यका बारेमा सम्बन्धित बाल अधिकारलाई केन्द्रविन्दुमा राख्नु पर्दछ (शिक्षा क्षेत्रका समसामयिक मुद्दाहरूमा उच्चस्तरीय सेमिनार कार्यपत्र सङ्ग्रह, २०६९ पृ.१४७) । विद्यालयमा सम्मानजनक वातावरणको अभिवृद्धि गर्न बालबालिकाका फरक फरक आवश्यकताहरूको पहिचान गरी त्यसै अनुकूलन स्थानीय सहभागीतामा अभिनय गर्ने, विद्यालयका गतिविधिमा बालबालिकालाई सहयात्राका लागि सहभागी गराउने अधिकार र दायित्वको विचमा सन्तुलन मिलाउने शिक्षकको भूमिका हो । शिक्षकले नमुनाको भूमिका खेल्नु पर्दछ । शिक्षक मानवतावादी दृष्टिकोण राखेर र सुसंस्कृत भएर कार्य गर्नुपर्दछ । तथ्यहरू पत्ता लगाउन विद्यार्थीहरूलाई अवलोकन र प्रयोग गर्न शिक्षकले प्रवर्तकको भूमिका खेल्नु पर्दछ (भोमी २०६४. पृ.२३३) ।

नागरिक समाजको भूमिका

नागरिक समाज त्यस्ता विज्ञहरूको समूह हो जसले कहिलेकाही सेवा नै प्रदान गरी अधिकांश सामाजिक सेवा प्रदायकलाई सेवाग्राहीप्रति जवाफदेही बनाउन उत्प्रेरकको भूमिका निवाह गर्दछन् । तसर्थ नागरिक समाजलाई सेवाग्राहीका अधिकारको संरक्षक समालोचक पथप्रदर्शक हुनु भन्नुमा अत्युक्ति नहोला । यी संस्थाहरू, अन्तरराष्ट्रिय, र स्थानीय सबै तहमा गैरसरकारी स्तरमा क्रियाशिल हुन्छन् । यिनीहरू, स्वतन्त्र छन् । पक्षपातरहित आफ्ना कामकारवाही अगाडि बढाउँदै छन् । यिनीहरू माथि सेवाग्राहीहरू, र अधिकारकर्मीको भरोसा दिनप्रतिदिन बढ्दो छ ।

शिक्षालयमा गरिने मूल्य र मान्यतामार्फत कसरी सामाजिक न्याय दिलाउन सकिन्छ ?

शैक्षिक संस्थाहरूमा शैक्षिक मूल्य र मान्यता स्थापित गर्न निम्न लिखित क्रियाकलाप गरी सामाजिक न्याय दिलाउन सकिन्छ :

- लेखनसिप भिन्न भएकोले त्यस्ता शिक्षार्थीलाई शिक्षालयको लेखनसिप र सो सिपविचको अन्तरसम्बन्ध खोज्ने तरिकाहरू सिकाइ शैक्षिक न्याय प्रदान गर्न सकिन्छ,
- निरक्षर अभिभावकका सन्तानलाई शैक्षिक न्याय दिन अभिभावकीय जागरण र अभिभावक शिक्षाको जरुरी हुन्छ,
- बेलाबेलामा वाद-विवाद प्रतियोगिता गराएर भिन्न विचारलाई सम्मान गर्ने र आफ्नो विचारलाई जोडदार ढङ्गबाट राख्ने सिप विकास गरि दिनु पर्छ,
- विवाद सुल्झाउन शिक्षार्थी समूहलाई क्रियाशिल एवं जिम्मेवार बनाउँने । यसबाट उनीहरूले विवादी समूह दुवैले जित्ने तरिकाको प्रायोगिक अभ्यास गर्न पाउँछन्,
- सरकारी नियम र कानून, सरकारले विभिन्न अन्तराष्ट्रिय सम्मेलनमा गरेका सन्धिसम्झौताहरू बारे शिक्षाको जरुरी हुन्छ,
- सम-सामायिक विश्वका घटनाहरूबारे छलफल गराउने,
- सरकारले बेलाबखतमा गरेका राष्ट्रिय एवं अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिसम्झौताहरूको बारेमा चर्चा परिचर्चा गर्ने ।

मानवीय मूल्य र मान्यता

विद्यानाथ कोइराला (२०६४) ले मानवीय मूल्य र मान्यता सामाजिक न्यायशिक्षामा निम्नलिखित कुराहरूबाट शिक्षा दिन सकिन्छ भनी यसरी प्रस्तुत गरेका छन् :

कक्षा-कोठा र अन्य ठाउँहरूमा अरूहरूका विचार एवं भावनाप्रति सचेत भएर, आपसी

सहयोग गरेर, सकारात्मक चिन्तनको विकास गरेर, मानव अधिकारको रक्षा गरेर, कर्तव्य पालन गरेर, सबै थरिले जित्ने बाट, भ्रैभगडा एवं विवाद लाई सल्ट्याएर, आधुनिक प्रविधि र परम्परागत मान्यता विचको पुलेसो बनाएर, आफ्नो र अरूको भलाइलाई एक-अर्कासँग आबद्ध गरेर, विवाद सल्ट्याउने उपायहरू, सबैथरिले जित्ने, सबै थरिले हार्ने, एकथरिले जित्ने तर अर्कोले हार्ने स्थिति सिर्जना नगरी मानवीय मूल्य र मान्यता स्थापना गर्न सकिन्छ । (पृष्ठ २५९)

कस्तो शैक्षिक प्रणालीले सामाजिक न्यायको प्रत्याभूति गराउन सक्छ ?

शैक्षिक गुणस्तर वृद्धि गर्ने मूल ध्येयका साथ लागु गरिएको भए पनि शैक्षिक प्रणालीले विभिन्न दृश्य तथा अदृश्य कारणवश अपेक्षित गुणस्तर कायम गर्न सकेको छैन । गुणस्तर कायम उत्तरदायित्व पनि शिक्षककै हुन्छ । यसमा सुधारका थुप्रै सम्भावनाहरू छन् । शैक्षिक प्रणाली गुणस्तराकरणका लागि सबैभन्दा लोकप्रिय र प्रभावकारी प्रणाली हो । समाज अगाडि बढी नै रहेको छ । बढ्ने क्रममा थुप्रै समस्या पनि भोगिरहेको छ । आजको समाजले त्यस्ता समस्याको पहिचान गर्ने र समाधानका उपाय अवलम्बन गर्न सक्ने जनशक्तको माग गरिरहेको छ । सन् १९६० को दशकमा उत्पादक व्याकरणमा प्रवीण नहुने मानिस भाषाविज्ञानको बजारमा विक्रदै नथ्यो । आज आएर भाषाविज्ञानका सैद्धान्तिक पक्षलाई प्रविधिसँग गाँसि नसक्ने मानिसको व्यावहारिक उपयोगिता देखिदैन । नेपालमा शैक्षिक बेरोजगारहरूको सङ्ख्या अत्यधिक हुनुको प्रमुख कारण सैद्धान्तिक शिक्षालाई प्राविधिक / व्यावहारिक बनाउन नसक्नु हो यसबाट विचलित हुने कुनै ठाउँ नै छैन केवल चाहिएको छ त इच्छाशक्ति र रणनीतिक कार्ययोजना । कुनै जमाना यस्तो थियो, जोसँग सूचना हुन्थ्यो, त्यो नै विद्वान् कहलिन्थ्यो (रेग्मी र खतिवडा) ।

व्यावहारिक समस्याहरूमा कक्षामा कसरी छलफल गराउने

व्यावहारिक समस्याहरूमा कक्षामा कसरी छलफल गराउन सरल तुल्याउन विद्यानाथ कोइरला (२०६४) ले निम्न लिखित उपाय सुझाएका छन् :

समसामयिक समस्याहरूको पहिचान गरेपछि ती समस्याहरूमा व्यापक छलफल चलाउन सकिन्छ । त्यो छलफलमा शिक्षक एवं शिक्षार्थी दुबैथरिलाई भाग लिन लगाउनुपर्छ, जस्तो बालश्रम किन र कसरी हुन्छ भन्ने विश्लेषण गर्ने शिक्षालयीय र स्थानीय फोरम बनाउन सकिन्छ, चेलीबेटी र श्रमको बेचबिखन मा पनि छलफल गर्न सकिन्छ, जातीय छुवाछुतको कुरा उठाउँन अझ सजिलो छ । हामी कतिजना यो कक्षामा पढिरहेको छौं ? तिनमा को को कुन कुन जातका छौं ? यो किन भयो ? को पढ्न आएनन् ? किन होला ? भनेर परिचयात्मक ढङ्गबाट कक्षा सुरु गर्न सकिन्छ । हामी कस्ले कस्लाई नमस्कार गर्छौं ? दलितहरूलाई नमस्कार गर्ने गैरदलित कति छौं ? महिलालाई नमस्कार गर्ने पुरुष कति छौं ? कसले कसलाई तपाईं हजूर भन्छौं ? कसले कसलाई तँ, तिमी भन्छौं ? भन्ने जस्ता प्रश्नहरू गरेर सजिलै जातीय छुवाछुतको विषयवस्तुमा पुग्न पुग्याउन सक्छौं । मानवताको पाठ पढाउँदा मानवले मानवलाई सम्मान गर्नुपर्ने कुराबाट सुरु गरेर कुन मानवले कुन मानवलाई हेपेका छौं ? भनेर कुरा गर्न सक्छौं । (पृ. २९८)

शिक्षकसँग किन सन्तुष्ट छैनन् विद्यार्थी ? निम्न निचोड हुन सक्छ ?

शिक्षक विद्यार्थी विचको समन्वयबाट मात्र कक्षकोठालाई प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ । शिक्षकको निम्न लिखित क्रियाकलापले गर्दा विद्यार्थी शिक्षकसँग सन्तुष्ट नभएका हुन सक्छन् :

- विद्यार्थी केन्द्रित शिक्षण विधि भन्दा शिक्षककेन्द्रित विधिको उपयोग गर्ने,
- कक्षा कोठामा प्रवेश गर्ने समय ढिलो र निस्कने समय छिटो गर्नाले,
- शैक्षिक सामग्रीको उपयोग नहुनाले,
- 'पढ पढ' विधिको व्यापक प्रयोग गर्नाले,

- प्रोत्साहन / उत्प्रेरणाभन्दा दण्ड-सजायलाई बढी उपयोगमा ल्याउनाले,
- गृहकार्य नजाँचिदिनाले,
- सोधेको प्रश्नको उत्तर नदिई हप्काउनाले,
- बालमैत्री शिक्षा प्रदान नगर्नाले ,
- पाठ्यक्रमको उपयोग नगरी शिक्षण हाँकनाले,
- कापी जाँच्ने भन्फटबाट बच्न एकाइ परीक्षा नलिनाले,
- पाठयोजना निर्माण नगरी शिक्षण गर्नाले,
- नयाँ पाठ्यक्रमले तोकेको ज्ञान, सिप शिक्षकबाट नपाउनाले,
- प्राक्टिकलको हाउगुजी देखाएर विद्यार्थी तर्साएकाले,
- अनुगमन तथा निरीक्षण नहुनाले,
- पुरस्कार र दण्डको व्यवस्था नहुनाले ।

सुभावहरू

कक्षाकोठामा सामाजिक न्याय प्रबर्द्धन गर्न निम्न लिखित कार्यहरू गर्न आवश्यक देखिन्छ :

- कक्षाकोठामा सामाजिक न्याय उपलब्ध गराउनु पर्ने,
- सामाजिक न्यायका सिद्धान्तहरूको आधारभूत मान्यताहरूको अवलम्बन गर्दै कक्षाकोठाको शैक्षिक वातावरण कायम गर्नु पर्ने,
- कक्षाकोठामा भएको विविधतालाई पहिचान गर्दै सबैलाई समान अवसरको वातावरण कायम गर्ने,
- कक्षाकोठामा विविधताको सम्मान गर्नको लागि सहजिकरण गर्नुपर्ने,
- शैक्षिक संस्थामा देखिने अन्तर सम्बन्धित मुद्दाहरूको प्रभाव, विषयवस्तु, वास्तविकता, नीतिनियम विद्यार्थीको मनोभावना अनुकूल शैक्षणिक क्रियाकलाप गर्न र गराउने वातावरण बनाउनु आवश्यक छ,
- कक्षाकोठामा विद्यार्थीहरू जिज्ञासु, प्रश्न सोध्ने क्षमता, विषयवस्तुमा व्यावहारिक अभ्यास लगायतमा संस्कारको विकास गर्नु पर्दछ,
- शैक्षिक संस्थामा सामाजिक न्याय उपलब्ध गर्न सके त्यसको प्रत्यक्ष प्रभाव परिवार समाजमा देखिने हुदाँ प्रथामिकता तर्फ विचार गर्नु आवश्यक छ,
- शिक्षाको उद्देश्य, पाठ्यक्रम, शिक्षणविधि मूल्याङ्कन पद्धितमा, शिक्षकले दार्शनिक मनोवैज्ञानिक र समाजस्तरीय भूमिका खेल्नु पर्दछ,
- शिक्षण सिकाई प्रक्रियामा निरन्तर रूपमा एकपछि अर्का गर्दै आउने नयाँ नयाँ सोच चिन्तन विधि प्रविधि र नयाँ नयाँ क्रियाकलापको प्रयोगलाई शिक्षणमा समावेश गर्न जरूरी छ,
- कक्षाकोठामा विद्यार्थीले छुवाछुत, लैङ्गिक शारिरिक परम्परागत प्रथाको अन्याय पूर्ण व्यवहारको अन्त्य हुनुपर्दछ,
- विद्यार्थीहरूलाई हेलोहोच्याई र अपहेलित नगरी शैक्षिक प्रतिस्पर्धा कार्यक्रममा स्वच्छ प्रतिस्पर्धाको लागि सम्मान पूर्वक वातावरण बनाउनु पर्छ,
- आत्ममूल्याङ्कनको माध्यमबाट अहिले म कहाँ छु ? र किन ? अब म कहाँ जाने र कसरी जाने यी प्रश्नको सही उत्तर खोजी गर्न सके व्यक्तिका वर्तमान मागको समस्याबाट मुक्त हुने उपाए

पत्ता लाग्न सक्छ,

- अनुभवात्मक सिकाई प्रणाली आदनप्रदानर विचार विमर्शवाट नै समुदायमा समस्या पत्ता लगाउन सकिन्छ,
- अभिभावकको सोच्ने संस्था प्रमुखको समन्वय कला र उत्तरदायित्व शिक्षकको इच्छा शिक्तवाट पठनपाठन संस्कृतिमा सुधार गर्न सकिन्छ,
- गुणस्तरीय शिक्षाको लागि सामाजिक न्यायको वातावरण अनिवार्य आवश्यक पर्दछ,
- विद्यालयवाट सामाजिक न्याय प्रवर्द्धन गर्ने स्थानीय स्तरमा अभिभावकको शिक्षकको नागरिक समाजको भूमिमा रचनात्मक हुन जरूरी हर्दन्छ,
- विद्यालयमा वेलावेलामा प्रतियोगिता गराएर भिन्न विचारलाई सम्मान गर्ने,
- बालमैत्री वातावरणमा शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दै सबैको सहभागीतामा सिकाई अवसर प्राप्त हुने वातावरण बनाउनु पर्ने,
- विद्यालय शिक्षाका प्रमुख सरोकारवालाहरूको आचारसंहिता विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने,
- विद्यालय शान्ति क्षेत्रका रूपमा विकसित गर्न संयुक्त कार्यक्रमको निर्माण तथा कार्यान्वयन गर्नुपर्छ,
- विद्यालयमा पठनपाठनमा सहजता ल्याई स्तरीय शिक्षाको प्रत्याभूति गर्न न्यूनतम भौतिक, आर्थिक र मानवीय सेवासुविधाको प्रबन्ध हुनुपर्छ,
- विद्यालयमा गुणस्तर नियन्त्रण गर्न साभा संयन्त्र निर्माण गर्नु पर्ने,
- शारीरिक रूपले अशक्त, असक्षम बालबालिकाले समेत शिक्षावाट फाइदा लिन सक्ने जनचेतना फैलाउने,
- विद्यालयमा सम्मानजनक वातावरणको अभिवृद्धि गर्ने,
- बालबालिकाका फरक फरक आवश्यकताहरूको पहिचान गरी सबैलाई अनुकूलन बनाउनु,
- विद्यालयका गतिविधिमा बालबालिकालाई सहयात्रीका रूपमा सहभागी गराउने ।

निष्कर्ष

कक्षाकोठामा सामाजिक न्याय प्रवर्द्धन गराउने शीर्षकमा यस अवधारणा पत्र केन्द्रित रहेको छ । यसले कक्षा प्रभावकारिताका लागि चाहिने आवश्यक विषयवस्तुलाई उठान गरेको छ । सिकाइ प्रक्रियाको सैद्धान्तिक विषयभन्दा व्यावहारिक विषयलाई उठान गरेको छ । सिकाएको हरेक प्रक्रियालाई सामाजिक न्यायका सन्दर्भमा न्यायिक आँखाले हेर्ने कोसिस गरिएको छ ।

यसले प्राकृतिक सांस्कृतिक धार्मिक सम्पदा खानेपानी संरक्षण बनजङ्गल जलस्रोत कला-साहित्य कृषि लगायतका क्षेत्रहरूलाई आवश्यक स्थान दिन नसकिएकाले पठनपाठनको सिलसिलामा सामाजिक न्याय को सन्दर्भमा चल्नुपर्छ भन्ने मान्यता हो । सिकाइका मूलभूत सैद्धान्तिक मान्यतालाई कसरी न्याय र समतासँग जोड्न सकिएला भन्ने दृष्टिकोणलाई छलफलका विषय बनाइएको हो । यसले कक्षाकोठामा विभिन्न समस्याहरू कुन रूपमा देखापर्न सक्छन्, त्यसलाई व्यवहारमा न्यायिक समाधान गर्न सकिएला भन्ने प्रति जिज्ञासामा उठाइएको छ । व्यक्ति समाज राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा सामाजिक न्यायका लागि अनुकूल विचारको प्रादुर्भाव गराउनु र तिनलाई समाज निर्माणको काममा लगाउनु सामाजिक न्यायको योगदान हो । सामाजिक सङ्कीर्णता तथा असमानताका विरुद्ध उठाइएका मुद्दाहरू र तिनलाई हेर्ने बुझ्ने समधानमा समाजको चिन्तन प्रतिबिम्बित हुनेगरी यस लेखमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- कार्की, बट्टीकुमार (२०५८). द्रव्यशाह बहुमुखी क्याम्पस : शिक्षा चुनौति र विकास. *एकता पाक्षिक* (वर्ष १, अङ्क २२.)
- कार्की, बट्टीकुमार (२०६६). गुणस्तरीय शिक्षाका आधार र सुचाङ्कहरू. *आलोक*. गोरखा : आलोक प्रकाशन.
- किसान, याम बहादुर (२०५८). *नेपालमा दलित जातीय मुक्ति आन्दोलन*. काठमाडौं : नेपालमा दलित जातीय मुक्ति आन्दोलन.
- कोइराला, विद्यानाथ (२०५६). *विकासको निमित्त शिक्षा*. काठमाडौं : विकास तथा अनुसन्धान केन्द्र.
- कोइराला, विद्यानाथ (२०६४). *मानवीय मूल्य र मान्यता सामाजिक न्यायशिक्षा*. त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय डीनको कार्यालय, कीर्तिपुर.
- कोइराला, विद्यानाथ (२०६४). *सामाजिक न्याय प्रबर्द्धन*. त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय डीनको कार्यालय, कीर्तिपुर.
- नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र (२०६९). *विद्यालयलाई शान्ति क्षेत्रमा रूपान्तरण कार्यपत्र सङ्ग्रह*. भक्तपुर : नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र
- पौडेल, अनन्तकुमार (२०७९). शिक्षक, कक्षाकोठामा विविधता. *शिक्षक मासिक*.
- भण्डारी, उषा (२०६४ चैत्र). शिक्षा र चरित्र निर्माण. *शिक्षक मासिक*.
- भण्डारी, कमल (२०६८). *समाज रूपान्तरणका लागि मानवीय ऊर्जा*. काठमाडौं : लेखक स्वयं.
- भोमी, अरविन्दलाल (२०६४). सामाजिक न्याय. *शिक्षा*. काठमाडौं : त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय डीनको कार्यालय.
- विकास तथा अनुसन्धान केन्द्र (२०५९). सामाजिक न्याय. *शिक्षा*. त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय डीनको कार्यालय, काठमाडौं.
- विकास तथा अनुसन्धान केन्द्र (२०६०). *विकास शिक्षा*. काठमाडौं : समाज विकास तथा अनुसन्धान केन्द्र.
- विकासको निमित्त शिक्षा (२०७५). त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा विकास तथा अनुसन्धान केन्द्र बल्खु, काठमाडौं.
- विडारी, बट्टीप्रसाद (२०६९). सामाजिक न्याय. *शिक्षा*. काठमाडौं : त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय डीनको कार्यालय.
- शर्मा, महाश्रम (२०७३ भाद्र). *शिक्षक मासिक*.
- शर्मा, सुरेशराज (२०५७). शिक्षा विकास र चुनौती. काठमाडौं :

लेखसार

स्थानीय पाठ्यक्रम स्थानीय सरोकारवालाहरूको सहभागीता तथा आवश्यकता र औचित्यका आधारमा तयार गरिने योजना हो। परिवर्तित राजनैतिक एवं प्रशासनिक व्यवस्थाअनुसार सङ्घीय संरचना अन्तर्गत स्थानीय सरकारलाई स्थानीय पाठ्यक्रमको निर्माणमा पूर्ण स्वयत्तता प्रदान गरिएको छ। यस प्रक्रियाले स्थानीय स्रोत साधन र आवश्यकताको वास्तविक प्रतिनिधित्व हुने कुरा स्थानीय पाठ्यक्रमको अवसरका रूपमा लिइएको छ। सङ्घीय नेपालको स्थापना प्रश्नात भने स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण स्थानीय सरकार प्रयास गरिरहेको पाइन्छ, नयाँ निर्वाचित प्रतिनिधिहरूमा पाठ्यक्रम निर्माण प्रक्रियाको बुझाइ र केन्द्रीय पाठ्यक्रमको कार्यान्वयन गरिरहेका जिम्मेवार सरोकारवालाहरूको कार्यान्वयन पक्षमा रहेको बुझाई स्थानीय पाठ्यक्रमको मुख्य चुनौती रहेको पाइन्छ।

मुख्य शब्द : स्थानीय, पाठ्यक्रम, विकेन्द्रीकरण, केन्द्रीकृत, उपलब्धता, संयन्त्र

परिचय

स्थानीय क्षेत्रका प्राथमिकतामा रहेका विषयवस्तुहरूलाई समावेश गरी विद्यालयमा नियमित पठनपाठन गर्ने उद्देश्यले तयार गरिन पाठ्यक्रमलाई स्थानीय पाठ्यक्रम भनिन्छ। यस पाठ्यक्रममा विशेषतः स्थानीय स्तरका प्राकृतिक, सांस्कृतिक, भाषिक एवम् ऐतिहासिक विषयवस्तुका साथै पेसा, व्यवसाय विपद् व्यवस्थापन लगायतका विषय वस्तु समेटिन्छन्। यसलाई स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण तथा कार्यान्वयन निर्देशिका २०६४ ले निर्दिष्ट गरेको छ।

नेपालको विद्यालय शिक्षाको पाठ्यक्रममा स्थानीय विषयवस्तुलाई समावेश गरिनु पर्छ भन्ने अवधारणा राष्ट्रिय शिक्षा आयोगको प्रतिवेदन २०४९ बाट शुरु भयो। यसको कार्यान्वयनको औपचारिकता भने प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम २०६२ बाट शुरु भयो। एउटा विषयकै रूपमा स्थानीय पाठ्यक्रम वा मातृभाषा पढाउने व्यवस्था गरियो। मातृभाषा र स्थानीय विषयवस्तुलाई अलग अलग पढाउँछु भन्ने अवस्था छैन, जबकी यी एउटै विषय होइनन् र एक अर्काको परिपूरक हुन सक्दैनन्। मातृभाषा पनि पढाउने र स्थानीय विषयवस्तु पनि पढाउने सन्दर्भमा बहस छलफल भएको छैन।

हाम्रो देशमा परिमार्जित प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रम, २०६२ (कक्षा १/३) र २०६५ (कक्षा ४/५)का अनुसार कक्षा १/५ मा सामाजिक अध्ययन, शारीरिक शिक्षा र सिर्जनात्मक कला विषयको ८०% पाठ्यक्रम केन्द्रले र २०% पाठ्यक्रम स्थानीय तहबाट निर्माण गर्ने प्रावधान छ र सोहीअनुरूप धेरै जसो विद्यालयमा कार्यान्वयन हुँदै आएको छ। त्यसैगरी साप्ताहिक ४ पाठ्यभार (वार्षिक १२८ घण्टी) रहेको १०० पूर्णाङ्कको स्थानीय विषय/मातृभाषाको पाठ्यक्रम निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने दायित्व पनि स्थानीय तहलाई दिइएको छ।

आधारभूत शिक्षा (कक्षा ६/८) पाठ्यक्रम २०६० का अनुसार कक्षा ६/८ मा समेत जम्मा ८०० पूर्णाङ्क मध्ये स्थानीय विषय वा संस्कृत वा अन्य विषयको ५ पाठ्यभार र १०० पूर्णाङ्क कायम गरी १७५ वार्षिक घण्टी दिइएको छ। यस आधारमा पनि कक्षा ६/८ को पनि स्थानीय आवश्यकता अनुसार स्थानीय पाठ्यक्रम बनाउने प्रावधान रहेको छ।

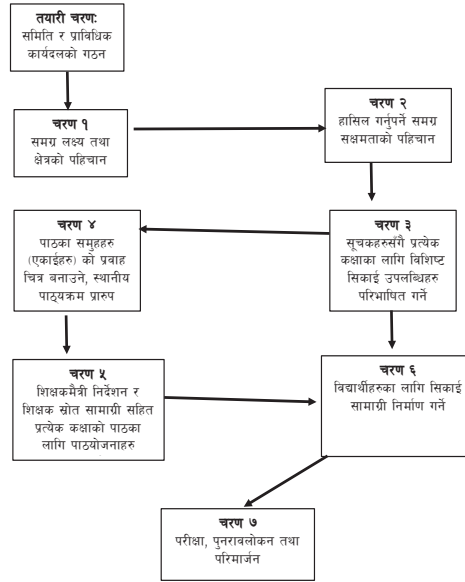
स्थानीय पाठ्यक्रमले समेट्नु पर्ने सक्षमताहरू

स्थानीय पाठ्यक्रमले समेट्नु पर्ने विषयहरू निम्न अनुसार रहेका छन् :

- स्थानीय स्तरमा पाइने वनस्पति तथा पशुपंक्षीको (जैविक विविधता) पहिचान ।
- स्थानीय क्षेत्रमा रहेका भौगोलिक सम्पदाको परिचय ।
- स्थानीय क्षेत्रका प्राकृतिक तथा मानवजन्य बिपत्तीहरूको पहिचान र सोबाट होसीयारी ।
- स्थानीय क्षेत्रका प्रचलित चाडपर्व र संस्कृतिको पहिचान ।
- स्थानीय ऐतिहासिक स्थलहरूको परिचय ।
- असल सामाजिक मूल्य-मान्यताको अनुशरण ।
- स्थानीय पेसा, व्यवसाय र आर्थिक क्रियाकलापहरूको पहिचान ।
- योग व्यायाम र खेलकुद सम्बन्धी परिचय ।

स्थानीय पाठ्यक्रम विकासका चरणहरू

स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणका चरणहरूलाई रेखा चित्रमा निम्न अनुसार देखाउन सकिन्छ :

परिवर्तित राजनैतिक एवं प्रशासनिक व्यवस्था प्रशासनिक व्यवस्थाअनुसार सङ्घीय संरचना अन्तर्गत अभिभावक, स्थानीय अभिभावक, स्थानीय विज्ञ, शिक्षक तथा , शिक्षक तथा अन्य सरोकारवालाहरूको सहभागीतामा स्थानीय सहभागीतामा स्थानीय पाठ्यक्रमको विकास गर्ने सम्पूर्ण जिम्मेवारी स्थानीय सरकारहरूलाई हस्तान्तरण गरिएको हस्तान्तरण गरिएको छ । स्थानीय सरकारहरूलाई छ । स्थानीय सरकारहरूलाई स्थानीय सन्दर्भ, विषयवस्तु र आवश्यकताका आधारमा विषयवस्तुको छनोट गर्ने पूर्ण स्वायत्तता प्रदान गरिएको छ । यस प्रावधानले विद्यालय शिक्षालाई स्थानीय परिप्रेक्ष्यसँग भन्ने सान्दर्भिक बनाउन मद्दत गर्नुका साथै स्थानीय आवश्यकता पुरा गर्ने तथा जनतामा आफ्नो विद्यालयप्रतिको 'अपनत्व'को भावना बढाउने छ, भन्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

स्थानीय पाठ्यक्रमले निम्न कुराहरूमा सहयोग पुऱ्याउँछ :

- स्थानीय स्रोत, साधन र विज्ञताको उपयोग गर्दछ,

- स्थानीय स्तरमा रहेका सरोकारवालाको क्षमता अभिवृद्धि गर्छ,
- स्थानीय मागमा आधारित हुने हुनाले स्थानीय आवश्यकताको परिपूर्ती गर्छ,
- स्थानीय सरोकारवाला निकायहरूलाई अपनत्वको भावना विकास गराउँछ ।

स्थानीय पाठ्यक्रमका चुनौतीहरू

स्थानीय पाठ्यक्रमका चुनौतीहरूलाई निम्न अनुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

पाठ्यक्रम निर्माण

स्थानीय तहमा निर्वाचित अधिकांश जनप्रतिनिधिलाई यसप्रकार स्थानीय पाठ्यक्रम आफूले हाँकदै आएको पालिकाले बनाउन सक्छ भन्ने कुराको जानकारी छैन । (खनाल, माघ ८, २०७७) बाटोघाटो, पानी, ढलनिकास, नागरिकता सिफारिस, नाता प्रमाणित आदि काममा सीमित जनप्रतिनिधिको बुझाइअन्तर्गत शिक्षा क्षेत्रमा यसप्रकार पाठ्यक्रम बनाउन सकिन्छ भन्ने कुरा परेकै छैन ।

सङ्घीय नेपालको स्थापना प्रश्नात भने स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण स्थानीय सरकार प्रयास गरिरहेको पाइन्छ । यसको परिमाण स्थानीय सरकारको निर्माण प्रश्नात धेरै पालिकाले स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गरेको पाइन्छ । कतिपय स्थानीय तहले यो अधिकारको अभ्यास गर्न खोजेकै अवस्थामा पनि पाठ्यक्रम कसरी बनाउने र के के विषय कसरी समेट्नुपर्छ भन्ने कुराको प्राविधिक ज्ञान नहुँदा त्यतातिर आँखै नलगाउने सम्भावना पनि उत्तिकै छ । पाठ्यक्रम निर्माण सम्बन्धित विषयका विज्ञको अभावमा जोकोहीले सजिलै गर्न सक्ने विषय होइन । जनप्रतिनिधि आफैँ यसमा विज्ञ हुन अनिवार्य छैन । यस्तो अवस्थामा स्थानीय तहले जानेर र चाहेर पनि यसको अभ्यास दुरूह बन्दछ । स्थानीय तहको प्राथमिकताका लामै सूचीभित्र कहीं कतै स्थानीय पाठ्यक्रम बनाउने विषय समावेश भइहाले पनि विज्ञ जनशक्तको अभावका कारण यो सम्भव हुनेछैन ।

स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणका चुनौतीहरू

स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणका लागि इच्छा शक्ति हुँदा पनि निर्माण प्रक्रियामा निम्न अनुसारका चुनौतीहरू रहेको छ :

- स्थानीय तहका सरोकारवालाको सहभागीता गर्न,
- स्थानीय आवश्यकता र राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय आवश्यकता बिच तालमेल कायम गर्न,
- सबै भौगोलिक, सांस्कृतिक र सामाजिक विविधतालाई समेट्नु,
- स्थानीय आवश्यकता पहिचान गर्ने पद्धति र संयन्त्र विकास गर्न,
- केन्द्रीय पाठ्यक्रम र स्थानीय पाठ्यक्रम बिच तालमेल गर्न,
- प्रधानाध्यापक, शिक्षक, विद्यालय व्यवस्थापन समिति र अभिभावकहरूलाई पाठ्यक्रम निर्माण र कार्यान्वयन सम्बन्धी सिप सिकाउन,
- स्थानीय सरोकारवालाहरूमा अपनत्वको भावना विकसित गराउन,
- स्थानीय विषय शिक्षण गर्ने शिक्षक तयार गर्न,
- स्थानीय पाठ्यक्रम विकास र कार्यान्वयनमा बजेटको व्यवस्थापन गर्न,
- प्रभावकारी अनुगमन, मूल्याङ्कन, पृष्ठपोषण संयन्त्र विकास र कार्यान्वयन गर्न ।

कार्यान्वयन

अभै पनि पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको भिन्नताबारे शिक्षण सँग आवद्ध विभिन्न व्यक्तिहरू जानकार छैनन् । धेरैका लागि पाठ्यपुस्तक नै पाठ्यक्रम हो र पाठ्यक्रम नै पाठ्यपुस्तक हो । स्थानीय तहको बागडोर सम्हालेका धेरै जनप्रतिनिधिको लागि पनि यी दुई शब्द बिचको भिन्नताबारे जानकारी नहुनु अस्वाभाविक होइन (निरज, २०७५) । पाठ्यक्रम बनाइसकेपछि त्यसलाई कार्यान्वयनमा लाने प्रमुख पक्ष भनेको शिक्षकहरू नै हुन् । पाठ्यपुस्तक नै सबै थोक हो भनेर अध्यापन गराउने शिक्षकलाई पाठ्यक्रमको भरमा अध्यापन गराउन त्यति सजिलो हुँदैन, स्थानीय पाठ्यक्रम अरू विषयजस्तै पाठ्यपुस्तकको भरमा भन्दा आफ्नै वरपरको परिवेशको अध्ययन र अवलोकनमा आधारित हुने अवधारणा भएको हुँदा प्रारम्भका केही वर्ष विद्यार्थीले भन्दा बढी मिहिनेत शिक्षकहरूले गर्नुपर्ने हुन्छ । स्थानीय संस्कृति र अन्य विशेषताबारे शिक्षकहरू स्वयंले अध्ययन अनुसन्धान गरेपछि मात्र विद्यार्थीलाई त्यसबारे पढाउन सकिन्छ । त्यसकारण स्थानीय पाठ्यक्रम शिक्षकहरू र विद्यालय स्वयंले पनि अनुसन्धानमा लाग्नुपर्ने अवधारणामा आधारित छ ।

वर्ष दिनमा आवश्यक हाजिर पनि पुरा नगर्ने र सरकारको काम कहिले जाला घाम प्रवृत्तिका शिक्षकहरू, भौतिक पूर्वाधारमा निकै रूग्ण विद्यालय र कठिन सामाजिक-आर्थिक परिवेशबाट आउने विद्यार्थीको मिलनले चलेका हाम्रा अधिकांश विद्यालयले यो अवस्थाको सामना कसरी गर्ने हुन् ? त्यसमा स्थानीय तहको भूमिका कस्तो हुने हो ? यस्ता धेरै प्रश्न अब चुनौती कै रूपमा छन् । यी चुनौती सामना गर्न स्थानीय तहमात्रको अगुवाइले कुनै सम्भव देखिँदैन । शिक्षासँग सम्बन्धित सरकारी निकायले नीतिगत स्पष्टता, समन्वय र जनशक्ति तथा अन्य स्रोत साधनको परिचालन गर्न मद्दत गर्नुपर्ने देखिन्छ । शिक्षाको अध्ययन-अनुसन्धानमा लागेका विज्ञ र शिक्षकहरूले यी चुनौती सामना गर्न आ-आफ्ना अनुभवको भरपुर उपयोग गर्नु आवश्यक छ ।

स्थानीय पाठ्यक्रमका अवसरहरू

स्थानीय पाठ्यक्रमलाई स्थानीय स्रोत साधनको पहिचान, संरक्षण र प्रवर्द्धनका लागि एउटा महत्त्वपूर्ण अवसरको रूपमा लिन सकिन्छ । यसबाहेक स्थानीय पाठ्यक्रमले प्रदान गर्न अवसरहरूलाई निम्न अनुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- स्थानीय प्राकृतिक वातावरणको संरक्षण गर्न,
- स्थानीय जडीबुटीको पहिचान र प्रयोग गर्न,
- वातवरणी प्रदूषणको उचित व्यवस्थापन गर्न,
- जलवायु परिवर्तनलाई व्यवस्थापन गर्न,
- स्थानीय नदि-नाल, तालकुण्ड, हिमाल, गुफा आदिको पहिचान र प्रवर्द्धन गर्न
- प्राकृतिक प्रकोप (भुकम्प, बाढी, पहिरो, आगजनी, चट्याङ, हुरी, बतास) सडक दुर्घटनाबाट सुरक्षित रहन,
- स्थानीय पेसा, व्यवसायको पहिचान र प्रवर्द्धन गर्न,
- स्थानीय उद्योगधन्दा तथा आयआर्जनका क्रियाकलापहरू (पशुपालन, खेतीपाती, जडीबुटी, हस्तकला) गर्न,
- धार्मिक सम्पदाहरूको पहिचान, संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न,
- स्थानीय लोपन्मुख भाषा, संस्कृतिको जगेर्ना एवं प्रवर्द्धन गर्न

- स्थानीय परम्परागत रूपमा खेलिने खेलहरू र योग व्यायामहरूको पहिचान र प्रवर्द्धन गर्न,
- स्थानीय चाडपर्व, परम्पराको प्रभावका बारेमा जानकारी लिई समयानुकूल परिवर्तन, परिमार्जन गर्न,
- स्थानीय सरोकारवालाहरूको पाठ्यक्रम सन्दर्भ, ज्ञान, सिप र अभिरुचीको विकास गर्न,
- स्थानीय व्यक्तिहरूमा शैक्षिक संस्थाहरूप्रति अपनत्वको विकास गर्न,
- समुदाय र विद्यालयको विचमा घनिष्ठताको विकास गर्न ।

निष्कर्ष

स्थानीय स्तरमा लुकेर रहेका सम्भावनाहरूलाई पुनः उजागर गरी आधुनिक सभ्य मानिएको विश्व समाजलाई चिनाउन तथा स्थानीय मानिसहरूको प्रत्यक्ष जीवन पद्धतिसँग जोडिएर रहेका विषयहरू अगाडि ल्याउन स्थानीय पाठ्यक्रम अति प्रभावकारी रहेको देखिन्छ। स्थानीय पाठ्यक्रमले स्थानीय क्षेत्रमा रहेका हरेक विविधतालाई चिनाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्नु पर्दछ। महत्त्व स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण कार्यका लागि सम्बन्धित निकाय एवं व्यक्तिहरूमा प्राज्ञिक एवं प्राविधिक पक्षका बारे मा उचित ज्ञान, सिप प्रदान गर्नु पनि नीति निर्माण पक्षको जिम्मेवारी हो भन्ने भावनाका साथ, यो प्रसङ्ग जुन मर्म र भावका साथ उठाइएको छ, कार्यान्वयनमा पनि त्यति नै जोड दिनु पर्दछ। नीतिको सुन्दर पक्ष भनेको त्यसको कार्यान्वयन हो, त्यसले पार्ने प्रभाव हो, त्यसलाई सबैले सहज स्वीकार गर्ने हो। यसका लागि स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माणका जिम्मेवार व्यक्ति, निकाय एवं संस्थाहरूको दृढ सङ्कल्प आवश्यक देखिन्छ।

सन्दर्भ सामग्री

- आचार्य, देवीराम. (२०७८ असोज ४). *स्थानीय पाठ्यक्रम र स्थानीय पेडागोजी*. Edu खबर.com. <https://www.edukhabar.com/news/15270>
- कटुवाल, पूर्णबहादुर. (२०७६ मङ्सिर २६). *स्थानीय पाठ्यक्रमको आवश्यकता, औचित्य र अवसर*. पूर्वाञ्चल दैनिक. <https://purwanchaldaily.com/52281/>
- खनाल, तेजचन्द्र. (२०७७ माघ ८). *स्थानीय पाठ्यक्रम : अवधारणा, निर्माणका चुनौतीहरू र प्रभावकारी कार्यान्वयनका उपायहरू*. Nawalpur Times. <https://www.nawalpurtimes.com/2021/01/21/33108/>
- निरज (२०७५ चैत्र ५). *स्थानीय पाठ्यक्रम : सम्भावना र चुनौती*. <https://onlinemajdoor.com/?p=26198>
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०६३). *नेपालमा विद्यालय शिक्षाका लागि राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप*. भक्तपुर: पाठ्यक्रम विकास केन्द्र.
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०६७). *आधारभूत तहको परीक्षण पाठ्यक्रम (कक्षा ६-८)*. भक्तपुर : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र.
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०६८). *पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्री विकास निर्देशिका*. भक्तपुर : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र.
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०७७). *स्थानीय पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयनका स्थानीय तह सरकारी निकायका लागी अभिमुखीकरण निर्देशिका*. भक्तपुर : पाठ्यक्रम विकास केन्द्र.
- भट्टराई, होमनाथ र धामी, केशवसिंह (२०६६) : *पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन*. काठमाडौं : रत्नपुस्तक भण्डार श्रेष्ठ, चन्द्रबहादुर (२०६६). *पाठ्यक्रम र मूल्याङ्कन*. काठमाडौं : भुँडीपुराण प्रकाशन.

नेपालमा खेलकुदको विकासक्रम र राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता

केशव राज रेग्मी *

लेखसार

नेपालमा राणा शासन पूर्व देखि वर्तमान समयमा हुने गरेका खेलकुद क्रियाकलापहरूलाई यस लेखमा समेटिने प्रयास गरिएको छ । वि.सं. २०१५ सालमा राष्ट्रिय खेलकुद परिषदको स्थापना भए पश्चात सो संस्थाको साथ र सहयोगमा देश भित्र भएका खेलकुद गतिविधिहरूलाई प्रकाश पार्ने प्रयास गरिएको छ । यस अनुरूप राष्ट्रिय खेलकुद परिषदको प्रत्यक्ष संलग्नतामा वि.सं. २०३८ साल देखि सञ्चालित राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगितालाई पञ्चायती शासन काल, बहुदलीय शासन काल र गणतान्त्रिक शासन काल गरी तीन काल खण्डमा विभाजन गरीएको छ । पञ्चायत कालमा सम्पन्न भएको पहिलो, दोस्रो र तेस्रो प्रतियोगिताको मुख्य-मुख्य विवरणहरू समेटिएको छ । त्यस्तै बहुदलीय शासन कालमा सम्पन्न एक मात्र चौथो संस्करण र गणतान्त्रिक शासन काल मा सम्पन्न भएका चार वटा राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताको खेल सङ्ख्या, सहभागी खेलाडी सङ्ख्या, पदक तालिका तथा अन्य विवरणहरूलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

मुख्य शब्दहरू : राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता, प्रतिस्पर्धा, एथलेटिक्स, पदक तालिका, राष्ट्रिय खेलकुद परिषद

परिचय

व्यक्तिगत वा सामूहिक रूपमा निश्चित नियम,सीमा र परिधिभित्र रहेर निर्धारित समयभित्र खेलिने मनोरञ्जनात्मक र प्रतियोगितात्मक क्रियाकलापहरूलाई खेलकुद भनिन्छ । त्यस्तै खेलकुद त्यस्तो शारीरिक गतिविधि हो, जुन रमाइलो वा प्रतिस्पर्धाको निम्ति गरिन्छ । कुनै पनि खेलमा सहभागी खेलाडी वा टिमले विपक्षी खेलाडी वा टिम विरुद्ध प्रतिस्पर्धा गरी खेल्नुलाई खेलकुद प्रतियोगिता भनिन्छ । खेलकुद प्रतियोगिताको माध्यमबाट खेलाडीहरूले आ-आफ्ना अन्तर निहित प्रतिभा तथा क्षमतालाई प्रदर्शित गर्ने अवसर प्राप्त गर्दछन् । खेलकुद प्रतियोगिताले खेलाडीहरूको स्तर निर्धारण गर्ने प्रक्रियामा पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ ।

नेपालमा खेलकुदको विकासक्रम

नेपालमा खेलकुदको सुरुवात कहिले देखि भयो भन्नेबारेमा कुनै ठोस प्रमाण भेटिएका छैनन् । हिन्दु धर्मको प्राचीन ग्रन्थहरू वेद, पुराण, मनुस्मृति, रामायण महाभारत आदिमा नेपालीहरूले आफ्ना पूर्वजहरूले गर्दै आएका जङ्गली जनावरको सिकार गर्ने, धनुषवाण हान्ने, ढुङ्गा फ्याक्ने, घोडा चढने, गह्रौं वस्तु उचाल्ने, रूख चढने, हामफाल्ने, नदतिर्ने खालीहात लड्ने र दौडने जस्ता क्रियाकलापहरू गर्दथे (बरूवाल, २०६७) । त्यस्तै नेपालमा वाइसे र चौविसे राज्य कालमा एक अर्को राज्य विच घमासान लडाईं, भ्रगडा र युद्ध भइरहने भएकाले त्यसका लागि बलियो सैनिक तयार पार्न विभिन्न खेलकुद तथा शारीरिक क्रियाकलापहरू नियमित रूपमा गर्ने चलन थियो । वि.सं. १९०३ साल पूर्वसम्म नेपालमा सर्व साधारणलाई खेलकुदमा भाग लिन पूर्ण स्वतन्त्रता थियो । राणा शासनको उदय पश्चात सर्वसाधारण र आम जनसमुदायलाई शासक वर्गले खेलकुद र मनोरञ्जन क्षेत्रबाट टाढा राखे भने यहाँका खेलकुद पूर्ण रूपमा दरबारीया, सम्भ्रान्त, शासक र कुलीन घरानमा मात्र सीमित रहन पुग्यो (बरूवाल, २०६७) ।

परिवर्तनशिल समयको मागलाई कसैले रोक्न सक्दैन भने जस्तै विदेशमा अध्ययन गर्न गएका

युवाहरू तथा ब्रिटिस र भारतीय सेनामा भर्ती भएका सैनिकहरूले विदेशमा खेल्ने खेलहरू नेपालमा भित्र्याइ त्यसको प्रदर्शन गर्दै आम नेपालीहरूलाई त्यससँग परिचित गराउन थाले (रेग्मी, २०७०) । नेपालमा सर्व प्रथम सन् १९२० मा पहिलो पटक नन्दराम उप्रेती र मुरलीधर उप्रेतीले क्रिकेट खेल प्रदर्शन गरेका थिए (भा, २०७३)। त्यस्तै सन् १९२१ मा जाउलाखेलमा फुटबल खेलको प्रदर्शन भएको थियो (बरूवाल, २०६७)। त्यस्तै गरी सन् १९३५ मा ब्याडमिन्टन, सन् १९४० मा बास्केटबल तथा १९४२ देखि विधिवत रूपमा भलिबल खेल सञ्चालन हुन थालेको कुरा इतिहासमा उल्लेख गरिएको छ (बरूवाल, २०६७) । राणा शासनको अन्त्यतिर खेलकुदको संस्थागत विकास गर्न खेलकुद संस्थाहरू पनि खुल्न थाले । वि.सं. २००४ सालमा नेपाल क्रिकेट संघ तथा नेपाल एमेच्योर एथलेटिक्स संघको स्थापना भएको देखिन्छ (शेरचन, २०७४) ।

वि.सं. २००७ सालमा राणा शासनको अन्त्य भएपछि राजनीतिक, सामाजिक परिवेशका साथसाथै खेलकुद क्षेत्रमा समेत आमूल परिवर्तन देखा पर्न थाल्यो । राणा कालमा भित्रिएका खेलकुदहरूमा आम जनताको सहभागीता बढ्न थाल्यो । त्यसका साथै खेलकुदको विकासका लागि संघ-संस्थाहरू धमाधम खुल्न थाले । अनौपचारिक र असंगठित रूपले खेल्ने खेलहरू संस्थागत हुन थाले । त्यस्तै विभिन्न खेलका संघ-संस्थाले जिल्ला, अञ्चल, क्षेत्रीय र राष्ट्रिय प्रतियोगिताहरू समेत आयोजना गर्न थाले (बरूवाल, २०६७) । यससँगै खेलकुद क्षेत्रको अनुशासित विकास, पूर्वाधारको तयारी उत्पन्न समस्याको निराकरण, अन्तराष्ट्रिय सहभागीतालाई गतिशिलता दिने आदि दृष्टिले एक सरकारी स्तरको राष्ट्रिय खेलकुद संस्थाको आवश्यकता महसुस गरी वि.सं. २०१५ सालमा तत्कालीन शिक्षा मन्त्री श्री परशुनारायण चौधरीको अध्यक्षतामा 'राष्ट्रिय स्वास्थ्य तथा खेलकुद परिषद' गठन भयो । समय क्रमसँगै यस परिषदलाई वि.सं. २०१७ सालमा 'खेलकुद परिषद' तथा वि.सं. २०२१ सालमा जारी खेलकुद नियमावलीद्वारा 'राष्ट्रिय खेलकुद परिषद' भनी नामाङ्कन गरियो (शेरचन, २०७४) ।

खेलकुद परिषदको स्थापना पश्चात यस परिषदको सहयोग, निर्देशन र सुपरिवेक्षणबाट खेलकुद सम्बन्धी तालिम, गोष्ठी, सेमिनार आदिको आयोजना हुनुका साथै जिल्ला, अञ्चल र क्षेत्रीय प्रतियोगिताहरू क्रमशः सञ्चालन हुन थाल्यो । राष्ट्रिय खेलकुद परिषद स्थापना हुनु पूर्व नै सन् १९५१ मा भारतको नयाँ दिल्लीमा आयोजना भएको प्रथम एसियाली खेलकुद प्रतियोगितादेखि नै नेपालले अन्तराष्ट्रिय प्रतियोगितामा सहभागीता जनाउन थालेको थियो (भा, २०७३) । यसरी राष्ट्रिय खेलकुद परिषदको स्थापना पश्चात् विस्तारै अगाडि बढी रहेको खेलकुद क्षेत्र वि.सं. २०३४ सालमा शरदचन्द्र शाह राष्ट्रिय खेलकुद परिषदको सदस्य सचिव नियुक्ति भएसँगै सोही संस्थाको प्रत्यक्ष समलग्नतामा वि.सं. २०३८ सालमा नेपाल कै इतिहासमा पहिलो राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता आयोजना गरियो (घिमिरे, २०६८)।

राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता

देश भित्रका सबैक्षेत्र वा स्थान, वर्ग र समुदायका ठुलो सङ्ख्याका खेलाडीहरू देशमा प्रचलित र लोकप्रिय खेलहरू समावेश गरेर बृहत प्रतियोगिता आयोजना गर्नुलाई राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता भनिन्छ । देशका सबैमुख्य मुख्य क्षेत्रमा प्रत्येक २ वर्षको अन्तरमा खेलकुद आयोजना गर्ने गरी वि.सं. २०३८ साल देखि नेपालमा पालैपालो राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता सुरुवात भएको थियो । तत्कालीन समयमा देशको चौधवटै अञ्चलका उत्कृष्ट खेलाडीहरूलाई २ वर्षको अन्तरमा एक आपसमा प्रतिस्पर्धा गराइ सबैभन्दा उत्कृष्ट खेलाडी तयार पार्ने महान अभिलासा उक्त प्रतियोगिताको रहेको थियो । राष्ट्रिय खेलकुदका

उद्देश्यहरू निम्नानुसार रहेका छन् :

- खेलकुदको माध्यमबाट सवल, सक्षम, अनुशाशित र सिर्जनाशिल नागरिक तयार पार्नु,
- नेपाली खेलाडीहरूको खेल प्रतिभाको प्रस्फुटन र विकास गर्नु,
- खेलाडीहरूमा प्रतिस्पर्धाको भावनाको विकास गर्नु,
- अन्तराष्ट्रिय स्तरमा आयोजित प्रतियोगिताहरूको पूर्व तयारी गर्नु,
- नियमित रूपमा खेलकुद प्रशिक्षण र प्रतियोगिता आयोजना गर्नु,
- देशका मुख्य मुख्य क्षेत्रमा खेल पूर्वधारको विकास गर्नु । (भिजन २०२० लाई समेत स्रोत मानिएको),
- राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताको इतिहासलाई निम्न तीन काल खण्डमा राखेर चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

पञ्चायत काल

वि.सं. २०१७ साल पुष १ गते तत्कालीन राजा महेन्द्रले शासन सत्ता प्रत्यक्ष रूपमा चलाउन सुरु गरेदेखि पञ्चायती व्यवस्थाको अन्त्य (वि.सं. २०४६) सम्मको समयवधीलाई पञ्चायतकाल भनिन्छ । यस अवधिमा देशका विभिन्न जिल्ला, अञ्चल र क्षेत्रमा खेलकुदका रङ्गशाला, कवर्डहलका साथै विभिन्न पूर्वाधारहरूको विकास भएका थिए भने तत्कालीन राष्ट्रिय खेलकुद परिषदका सदस्य सचिव शरद चन्द्र शाहको पालामा विभिन्न खेलकुद प्रतियोगिताको आयोजना हुनुका साथै थुप्रै खेल पूर्वाधारहरू निर्माण सम्पन्न भएका थिए । सोहीअर्न्तगत वि.सं. २०३८ सालमा पहिलो राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताको आयोजना भयो । त्यसपछि २ वर्षको अन्तरमा वि.सं. २०४० र २०४२ सालमा क्रमश दोस्रो र तेस्रो संस्करणको प्रतियोगिता आयोजना गरिएको थियो (घिमिरे, २०६८) । पञ्चायत कालमा सम्पन्न भएका तीनवटा राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताको संक्षिप्त विवरणहरू निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

प्रथम राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता (२०३८)

पहिलो राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताको आयोजनालाई नेपाली खेलकुदको जगको रूपमा व्याख्या गरिन्छ । यस प्रतियोगिताको सफल आयोजनाले नेपाली खेलकुदमा नयाँ सोच र नयाँ हौसलाको विउ रोप्ने काम गर्‍यो (राजवंशी, २०६८) । राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताको पहिलो संस्करण वि.सं. २०३८ साल भदौ २७ गते देखि असोज ४ गतेसम्म काठमाडौंको दशरथ रङ्गशालामा सम्पन्न भएको थियो । बाग्मती अञ्चलमा आयोजना भएको प्रतियोगिता ९ दिनसम्म चलेको थियो सो प्रतियोगितामा लोगोको रूपमा राष्ट्रिय पंक्षी डाँफे राखिएको थियो (विकिपिडिया, २०३८) । त्यस्तै सो प्रतियोगिताको समुद्घाटन तत्कालीन राजा वीरेन्द्र शाहले वि.सं. २०३८ साल भदौ २७ गते गरेका थिए र समापन असोज ४ गते राजा वीरेन्द्रबाट नै भएको थियो (राजवंशी, २०६८) । सो प्रतियोगितामा १४ अञ्चलको १४ वटा टिमले भाग लिएको थिए । यस खेलमा १६ वटा खेल र ७८ प्रतिस्पर्धा भएको थियो । यसमा खेलाडी सङ्ख्या महिला २२३ र पुरुष १२२० गरी जम्मा १४४३ जनाको सहभागि देखिन्छ ।

तालिका नं. १

प्रथम राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताको पदक विवरण

क्र.सं.	अञ्चल	स्वर्ण	रजत	कांस्य	कुल
१	बागमती	४४	३३	२५	१०२
२	गण्डकी	८	७	९	२४
३	कोशी	६	१३	६	२५
४	नारायणी	५	४	८	१७
५	जनकपुर	३	१	२	६
६	सेती	३	-	७	१०
७	लुम्बिनी	२	-	२	४
८	भेरी	२	६	३	११
९	महाकाली	२	२	-	४
१०	धौलागिरी	२	२	-	४
११	सगरमाथा	१	२	५	८
१२	मेची	-	६	३	९
१३	राप्ती	-	-	२	२
१४	कर्णाली	-	-	-	०
जम्मा	७८	७६	७२	२२६	

स्रोत : (राजवंशी, २०६८)

तालिका नं. १ अनुसार प्रथम राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगितामा ७८ स्वर्ण, ७६ रजत र ७२ कांस्य गरी कूल २२६ पदकका लागि खेलाडीहरू बिच प्रतिस्पर्धा भएको थियो । यसमा बागमती अञ्चलले ४४ स्वर्ण, ३३ रजत र २५ कांस्य गरी कूल १०२ पदक जितेर प्रथम स्थान प्राप्त गर्न सफल भयो । त्यस्तै ८ स्वर्ण, ७ रजत र ९ कांस्य गरी कूल २४ पदक जितेर गण्डकी अञ्चल दोस्रो तथा ६ स्वर्ण, १३ रजत र ६ कांस्य गरी कूल २५ पदक जितेर कोशी अञ्चलले तेस्रो स्थान प्राप्त गर्न सफल भयो । सो प्रतियोगितामा कर्णाली अञ्चलले कुनै पनि पदक जित्न सकेन र अन्तिम स्थानमा रहन बाध्य भयो ।

दोस्रो राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता (२०४०)

प्रत्येक २ वर्षमा आयोजना गर्ने पूर्व निर्धारित नियम अनुसार दोस्रो राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता वि.स. २०४० साल चैत्र १२ गतेदेखि २० गते सम्म पश्चिमाञ्चलको पोखरा स्पोर्ट्स कम्प्लेक्समा सञ्चालन भएको थियो । ९ दिन सम्म चलेको उक्त प्रतियोगिताको समुद्घाटन चैत्र १२ गते तत्कालीन राजा वीरेन्द्र शाहबाट भएको थियो । यस प्रतियोगितामा नेपालको राष्ट्रिय फुल लालीगुराँसलाई लोगोको रूपमा राखिएको थियो (विकिपिडिया, २०४०) । दोस्रो राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताको सन्देश काठमाडौँमा ठुलो चुनौतीका माझ सफल भएको बृहत कार्यक्रमलाई जिल्लामा पनि त्यतिनै सफल बनाउन सकिन्छ भन्ने थियो र पोखरामा भएको दोस्रो संस्करणको सफलताले त्यो कुरा प्रमाणित गर्न सफल भयो (राजवंशी, २०६८) । पहिलो राष्ट्रिय प्रतियोगिताका लागि प्राविधिक र निर्णायक भारतबाट भिकाउनु परेको थियो तर दोस्रोमा अधिकांश प्राविधिक र निर्णायक नेपालमै उत्पादन गरिएको थियो (राजवंशी, २०६८) । यस प्रतियोगितामा पनि १४ अञ्चलका १४ टिमले भाग लिएका थिए । यस

खेलमा २१ वटा खेल र ११९ प्रतिस्पर्धा भएको थियो । यसमा खेलाडी सङ्ख्या महिला ५३८ र पुरुष १९६८ गरी जम्मा २५०६ जनाको सहभागि देखिन्छ ।

तालिका नं. २

दोस्रो राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताको पदक विवरण

क्र.सं.	अञ्चल	स्वर्ण	रजत	कांस्य	कूल
१	बाग्मती	५०	३३	२५	१०८
२	गण्डकी	२१	७	९	३७
३	कोशि	१८	१३	६	३७
४	भेरी	७	४	२	१३
५	नारायणी	५	१०	१३	२८
६	मेची	५	७	७	१९
७	धौलागिरी	५	-	६	११
८	सगरमाथा	४	५	६	१५
९	जनकपुर	२	४	७	१३
१०	लुम्बिनी	१	५	८	१४
११	महाकाली	१	१	२	४
१२	सेती	-	३	३	६
१३	राप्ती	-	१	-	१
१४	कर्णाली	-	-	१	१
	जम्मा	११९	११९	१३२	३७०

स्रोत : (राजवंशी, २०६८)

तालिका नं. २ अनुसार चौध अञ्चलको चौध टिमले भाग लिएको दोस्रो राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगितामा ११९ स्वर्ण, ११९ रजत र १३२ कांस्य गरी कूल ३७० पदकका लागि खेलाडीहरूले प्रतिस्पर्धा गरेका थिए । जसमा बाग्मती अञ्चलले ५० स्वर्ण, ३३ रजत र २५ कांस्य गरी कूल १०८ पदक जितेर प्रथम स्थान प्राप्त गर्न सफल भयो । त्यस्तै गण्डकी अञ्चलले २१ स्वर्ण, ७ रजत र ९ कांस्य गरी कूल ३७ पदक जितेर दोस्रो स्थान र कोशि अञ्चलले १८ स्वर्ण, १३ रजत र ६ कांस्य गरी कूल ३७ पदक जितेर तेस्रो स्थान प्राप्त गरेको थियो । उक्त प्रतियोगितामा राप्ती र कर्णाली अञ्चलले एक / एक वटा मात्र पदक जितेर अन्तिम स्थानमा रहेका थिए ।

तेस्रो राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता (२०४२)

राष्ट्रिय खेलकुदको प्रतियोगिताको तेस्रो संस्करण वि.स. २०४२ साल फागुन २३ गते देखि चैत्र १ गते सम्म नारायणी अञ्चलको वीरगञ्जमा आयोजना भएको थियो । तत्कालीन राजा श्री ५ वीरेन्द्र शाहले एक भव्य समारोहका बिच वीरगञ्ज रङ्गशाला उक्त प्रतियोगिताको समुदघाटन गरेका थिए । यस प्रतियोगितामा लोगोको रूपमा दुर्लभ बन्यजन्तु बाघलाई राखिएका थियो । त्यस प्रतियोगिताको आयोजनाले दुईवटा तथ्यलाई बल पुऱ्याइएको थियो । पहिलो मोफसलबाटै बृहत राष्ट्रिय प्रतियोगिताको निरन्तरता र दोस्रो फरक आयोजना स्थलको यात्राले देश भर खेल पूर्वाधारका विकास र खेलकुद गतिविधिको तरङ्गमा ल्याउने तिब्रता (राजवंशी, २०६८)

पहिलो र दोस्रो प्रतियोगितामा खड्केका पक्ष तथा देखिएका कमी-कमजोरीहरूलाई क्रमशः पुरा गर्दै जाँदा यसबाट सफलता प्राप्त गर्न सजिलो भयो । यस प्रतियोगिता सम्म आइपुग्दा नेपालमा प्राविधिक र निर्णायकहरू ठुलो सङ्ख्यामा उत्पादन भइ सकेका थिए (राजवंशी, २०६८) । सो प्रतियोगितामा

नारायणी अञ्चलका फूटबल खेलाडी गणेश थापाले खेलाडीको तर्फबाट र निर्णायकको तर्फबाट अन्तराष्ट्रिय भारोतोलन रेफ्रि रमेश खनालले सफतग्रहण गरेका थिए । प्रतियोगिताको समापन तत्कालीन खेलकुद परिषदका संरक्षक धीरेन्द्र शाहले गरेका थिए । यस प्रतियोगितामा २१ वटा खेलका १४६ प्रतिस्पर्धा भएका थिए । यसमा खेलाडी सङ्ख्या महिला ७३८ र पुरुष २०३७ गरी जम्मा २७७५ जनाको सहभागिता देखिन्छ ।

तालिका नं. ३

तेस्रो राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताको पदक विवरण

क्र.सं.	अञ्चल	स्वर्ण	रजत	कांस्य	कुल
१	बागमती	६६	३५	३७	१३८
२	कोशी	१८	२८	२७	७३
३	नारायणी	१३	२२	२९	६४
४	भेरी	१०	५	१०	२५
५	सगरमाथा	८	०	७	१५
६	गण्डकी	७	२४	२६	५४
७	लुम्बिनी	६	८	१०	२४
८	सेती	५	१०	६	२१
९	मेची	४	९	११	२४
१०	राप्ती	३	२	३	८
११	धौलागिरी	३	२	३	८
१२	जनकपुर	२	५	६	१३
१३	महाकाली	१	-	२	३
१४	कर्णाली	-	-	१	१
जम्मा	१४६	१५०	१७८	४७४	

स्रोत : (राजवंशी, २०६८)

तालिका नं. ३ अनुसार तेस्रो राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगितामा पनि चौध अञ्चलका चौधवटा टिमले भाग लिएका थिए । सो प्रतियोगितामा १४६ स्वर्ण, १५० रजत र १७८ कांस्य गरी कूल ४७४ पदकका लागि खेलाडीहरूले प्रतिस्पर्धा गरेका थिए । यस संस्करणमा पनि ६६ स्वर्ण, ३५ रजत र ३७ कांस्य गरी कूल १३८ वटा पदक जितेर बागमती अञ्चलले प्रथम स्थान प्राप्त गर्न सफल भएको थियो । त्यस्तै १८ स्वर्ण, २८ रजत र २७ कांस्य गरी कूल ७३ पदक जितेर कोशी अञ्चल दोस्रो र १३ स्वर्ण, २२ रजत र २९ कांस्य गरी कूल ६४ वटा पदक जितेर नारायणी अञ्चलले तेस्रो स्थान प्राप्त गरेको थियो । पहिलो र दोस्रो संस्करणमा दोस्रो स्थानमा रहेको गण्डकी अञ्चल यस संस्करणमा भने छैटौँ स्थानमा धकेलिन पुग्यो भने कर्णाली अञ्चलले यस पटक पनि एउटा मात्र पदक जितेर अन्तिम स्थानमा नै रहन बाध्य भयो ।

वि.सं. २०४४ सालमा सम्पन्न हुनु पर्ने चौथो राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता राष्ट्रिय खेलकुद परिषद भित्रको विवाद, सरकारको उपयुक्त समन्वय नहुनु, तत्कालीन भारत सरकारले लगाएका नाकाबन्दीको असर र पञ्चायती व्यवस्थाका तत्कालीन खेलाडीहरूको वेमेलको प्रभाव खेलकुद क्षेत्रमा परेको आदि कारणले निर्धारित समयमा हुन सकेन । वि.सं. २०४६ सालको मध्येतिरबाट देश व्यापी रूपमा निरडकुश पञ्चायती व्यवस्थाको विरुद्धमा नेपाली काङ्ग्रेस पार्टी र संयुक्त वाममोर्चा मिलेर

आन्दोलन सुरु गरेपछि जनताहरू सडकमा आए । त्यस आन्दोलनको रापताप र भावनालाई स्वीकार गरी तत्कालीन राजा श्री ५ वीरेन्द्र शाहले पञ्चायती व्यवस्था खारेज गरी बहुदलीय व्यवस्था लागु गरे । पञ्चायती व्यवस्थाको उत्तरार्धतिर खेलकुदको क्षेत्रमा व्यापक विकास र परिवर्तन भइरहेको स्थितिमा व्यवस्था परिवर्तन सँगै निर्धारित समयमा सञ्चालन गर्नुपर्ने राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता अनिश्चित कालका लागि पछाडि धकेलिन पुग्यो ।

बहुदलीय शासन काल

वि.सं.२०४६ सालको जनआन्दोलन पश्चात व्यवस्था परिवर्तन भई वि.सं. २०४७ सालमा नेपाली काङ्ग्रेसका नेता कृष्णप्रसाद भट्टराइको नेतृत्वमा अन्तरिम सरकार र वि.सं. २०४८ को आम निर्वाचनबाट गिरीजा प्रसाद कोइरालाको नेतृत्वमा बनेको सरकारले पनि खेलकुद क्षेत्र विकासको लागि कुनै उल्लेखनीय कार्य गर्न सकेन । त्यसपछि भने देशका उत्पादनशिल जनशक्तिलाई राष्ट्रिय विकासको मुलधारमा समाविष्ट गरेर युवाहरूका लागि विभिन्न क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुका साथै खेलकुद तथा संस्कृतिको क्षेत्रलाई बढी व्यवस्थित बनाइ अगाडि बढाउने उद्देश्यले वि.सं. २०५१ सालमा गठन भएको वामपन्थी अल्पमतको सरकारले वि.सं. २०५२ साल मङ्सिर १३ गते नेपालकै इतिहासमा सर्वप्रथम “युवा खेलकुद तथा संस्कृति मन्त्रालय” स्थापना गर्‍यो (भा, २०७३) । समग्र युवा वर्ग र खेलकुद क्षेत्रको विकाससँगै लामो समय देखि रोकिएको राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता पुन सुरु हुने ठुलो अपेक्षा गर्न थालियो तर राजनैतिक अस्थिरता राजनेताहरूको अदुरदर्सिता, अपरिपक्कता, असमजदारी तथा खिचातानी आर्थिक समस्या, विशेषज्ञहरूको सहयोग नहुनु आदि कारणले २ वर्षको समय नपुग्दै यस मन्त्रालयलाई विघटन गरी पुनः पुरानै अवस्थामा शिक्षा मन्त्रालय अन्तर्गत गाभियो । त्यही परिवेशमा वि.सं. २०५२ साल फागुन १ गते देखि नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी माओवादीले राज्य सरकार विरुद्ध सशस्त्र जनयुद्ध सुरु गरेसँगै अन्य क्षेत्र जस्तै खेलकुद क्षेत्र पनि नराम्ररी प्रभावित बन्न पुग्यो । यसबाट राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताको नयाँ संस्करण सञ्चालन गर्ने सम्भावना भन पछाडि धकेलिन पुग्यो । यसरी अनिश्चित बन्दै गएको चौथो राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता तेस्रो संस्करण समापन भएको भन्दा १३ वर्ष पछि वि.सं.२०५५ सालमा आयोजना गरिएको थियो । लामो समय देखि हुन नसकेको राष्ट्रिय खेलकुदको चौथो संस्करणको आयोजनाले देश भरिका खेलकुद सँग सरोकार राख्ने पक्षहरूलाई ठुलो आशाको सञ्चार गरेको थियो । यो सँगै अब देशमा खेलकुद क्षेत्रको ठूलै परिवर्तन हुन्छ भन्ने अपेक्षा गरेका सरोकारवालाहरू माओवादी र सरकार बिचको द्वन्द्व भन चरम बन्दै गएसँगै निरास बन्न पुगे । यसको परिणाम स्वरूप खेलकुद सँगै देशको आर्थिक र सामाजिक क्रियाकलापमा ठुलो असर पुग्यो । खेलकुद क्षेत्रलाई निकै मायाँ गरी अभिभावकत्व प्रदान गर्ने तत्कालीन राजा वीरेन्द्रको वंशनास हुने गरी वि.सं. २०५८ साल जेठ १९ गते दरबार हत्या काण्ड भए पछि भन खेलकुद क्षेत्र उपेक्षित बन्न पुग्यो (राजवंशी, २०६८) । वि.सं. २०६२/०६३ मा दोस्रो जनआन्दोलन पश्चात राजतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको अन्त्य हुँदा सम्मको समयमा नयाँ संस्करणको राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता आयोजना हुन सकेन । यसरी विश्लेषण गर्दा बहुदलीय शासन व्यवस्थाको प्रारम्भ वा वि.सं. २०४७ साल देखि बहुदलीय राजतन्त्रात्मक व्यवस्थाको अन्त्य वा वि.सं. २०६२/०६३ सम्मको भन्दा १६ वर्षको अवधिमा जम्मा एउटा मात्र राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता आयोजना हुन सक्यो ।

चौथो राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता (२०५५)

चौथो राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता वि.सं. २०५५ साल चैत ५ गते देखि १४ गतेसम्म मध्ये पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको बाँके जिल्लामा आयोजना गरिएको थियो। यस प्रतियोगिताको समुद्घाटन तत्कालीन युवराज धिराज दीपेन्द्र शाहले चैत्र ५ गते नेपालगञ्ज स्थित महेन्द्र रङ्गशालामा भव्य समारोहका बिच गरेका थिए। बाँके जिल्लाको तीनवटा शहरमा यस संस्करणका सम्पूर्ण खेल खेलाइएको थियो। सन् १९९९ मा आठौँ दक्षिण एसियाली खेलकुद आयोजना गर्ने जिम्मा पाए सँगै त्यसको लागि योग्य खेलाडी छनौट गर्नुपर्ने बाध्यताका कारण पनि चौथो राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता आठौँ दक्षिण एसियाली खेलकुद प्रतियोगिताको तयारीको लागि नै आयोजन भएको थियो भन्न सकिन्छ (राजवंशी, २०६८)। चौथो राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताको संरचना भने पहिलो तीन संस्करणको राष्ट्रिय प्रतियोगिता भन्दा फरक थियो। किनकि पहिलो देखि तेस्रो सम्मको प्रतियोगितामा अञ्चलगत प्रतिनिधित्व हुने गरेको थियो भने चौथो प्रतियोगिता देखि क्षेत्रगत आधारमा टोली सहभागी हुने निर्णय भएको थियो। त्यस अनुसार पाँच विकास क्षेत्रको पाँचटोली तथा विभागीय टोलीका रूपमा नेपाली सेना र नेपाल प्रहरी गरी जम्मा सात टिम बिच प्रतिस्पर्धा भएको थियो किन्छ (राजवंशी, २०६८)। यस प्रतियोगिताको प्रतीक चिन्ह एथलेटिक्स ट्रयाकमा नेपालगञ्जको चर्चित वागेश्वरी मन्दिर र त्यसमाथि प्रज्वलित ज्योति थियो। नेपालकै इतिहासमा पहिलो पटक यस प्रतियोगिताको बारेमा स्थानीय देखि राष्ट्रिय स्तरसम्मका पत्रपत्रिकामा समाचार छापिएका थिए भने रेडियो नेपाल देखि वि.वि.सी. सम्मका सञ्चार माध्यमले प्रतियोगिताको पत्यक्ष प्रसारण गरेको थिए। यस प्रतियोगिताको समापन चैत्र १४ गते तत्कालीन युवा तथा खेलकुद मन्त्री पूर्ण बहादुर खड्काले गरेका थिए (राजवंशी, २०६८)। यस प्रतियोगितामा १२ वटा खेलका १४० प्रतिस्पर्धा भएका थिए। यसमा खेलाडी सङ्ख्या जम्मा १६२२ जनाको सहभागिता देखिन्छ।

तालिका नं. ४

चौथो राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताको पदक विवरण

क्र.सं.	टिम	स्वर्ण	रजत	कांस्य	कुल
१	मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्र	४९	३१	३२	११२
२	नेपाली सेना	२९	२८	२१	७८
३	नेपाल प्रहरी	२५	१४	२०	५९
४	पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र	१३	१८	२१	५२
५	पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्र	१२	२७	३९	७८
६	मध्य पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र	७	१५	३२	५४
७	सुदूर पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र	५	७	२४	३६
	जम्मा	१४०	१४०	१८९	४६९

स्रोत : (राजवंशी, २०६८)

तालिका नं. ४ अनुसार चौथो राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगितामा पाँच विकास क्षेत्र र २ वटा विभागीय गरी जम्मा ७ वटा टिम सहभागी भएका थिए। जसमा १४० स्वर्ण, १४० रजत र १८९ गरी कूल ४६९ पदकका लागि खेलाडीहरू बिच प्रतिस्पर्धा भएको थियो। सो प्रतियोगितामा ४९ स्वर्ण, ३१ रजत र

३२ कांस्य गरी कूल ११२ वटा पदक जितेर मध्यमाञ्चलको टिम प्रथम हुन सफल भएको थियो । त्यसै गरी २९ स्वर्ण, २८ रजत र २१ कांस्य गरी कूल ७८ पदक जितेर नेपाली सेनाको टिम दोस्रो तथा २५ स्वर्ण, १४ रजत र २० कांस्य गरी कूल ५९ वटा पदक जितेर नेपाल प्रहरीको टिम तेस्रो भएको थियो । सुदूर पश्चिमाञ्चलको टिमले यस प्रतियोगितामा अन्तिम स्थान रहन बाध्य हुनु पर्यो । यस प्रतियो गितामा पौडी तर्फका ९ वटा प्रतिस्पर्धामा ९ वटै स्वर्ण पदक जितेर पौडी बाज नयना शाक्यले नयाँ राष्ट्रिय कीर्तिमान बनाएकी थिइन् ।

गणतान्त्रिक शासन काल

वि.सं. २०६२/०६३ सालको जनआन्दोलनको बलमा तत्कालीन राजतन्त्रात्मक व्यवस्था अन्त्य भइ गणतन्त्रात्मक व्यवस्था लागु भए पश्चात अन्य क्षेत्रमा जस्तै खेलकुद क्षेत्रमा पनि नयाँ आशा र उमङ्गको सञ्चार हुन थाल्यो । विगत लामो समयसम्म देशमा चलेको सशस्त्र युद्धका कारण आयो जना हुन नसकेको खेलकुद गति विधिहरू नयाँ शैली, तरिका, आशा र उमङ्गको साथ अगाडि बढ्ने अपेक्षा खेल क्षेत्रमा सम्बन्धित व्यक्तिहरूले गर्न थाले । यसै सन्दर्भमा वि.सं. २०६४ साल चैत्र २८ गते नेपालको इतिहासमै पहिलो पटक जनताका प्रतिनिधिद्वारा संविधान निर्माणका लागि संविधानसभाको निर्वाचन सम्पन्न भयो । सो निर्वाचन मार्फत विगत लामो समय देखि सशस्त्र जनयुद्ध गर्दै आएको नेकपा माओवादी सबैभन्दा ठुलो पार्टीको रूपमा संसदमा उभिन सफल भयो । त्यससँगै वि.सं. २०६५ सालमा सो पार्टीका अध्यक्ष पुष्पकमल दाहाल 'प्रचण्ड' को नेतृत्वमा पहिलो गणतान्त्रिक सरकार गठन भयो । उक्त सरकारले मन्त्रीमण्डलमा युवा तथा खेलकुदको विकासलाई प्राथमिकतामा राखेर वि.सं. २०६५ साल भदौ १४ गते युवा तथा खेलकुद मन्त्रालयको स्थापना गर्‍यो र गोपाल शाक्य मन्त्री नियुक्त भए (भा, २०७३) ।

देशभरीका जनताको साथ र भरोसा पाएर बनेको पहिलो गणतान्त्रिक सरकारले खेलकुद क्षेत्रलाई निकै महत्त्व दिएसँगै दश वर्ष देखि मिति सँदै अनिश्चत बनिरहेको पाँचौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता वि.सं. २०६५ साल चैत्र २४ देखि ३० गते सम्म काठमाडौँमा सम्पन्न भयो । सुदूर पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा आयोजना हुनु पर्ने सो प्रतियोगिता भौतिक पूर्वाधारलाई मुख्य कारण देखाएर काठमाडौँमा आयोजना गरियो । प्रत्येक २ वर्षको अन्तरालमा हुनुपर्ने राष्ट्रिय खेलकुदको छैटौँ संस्करण पनि निर्धारित समयमा आयोजना नभई १ वर्ष ढिलो गरी वि.सं. २०६८ साल फागुन १४ गते देखि २१ गते सम्म सुदूर पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा आयोजना भयो । सुदूर पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्र मुख्य आयोजक रहेता पनि ६ वटा खेलहरू पोखरा, काठमाडौँ, ललितपुर र वीरगञ्जमा समेत आयोजना गरियो (खनाल, २०६८) । त्यसपछि वि.सं. २०७० सालमा आयोजना हुने निर्णय भए पनि राजनीतिक गतिरोध, मधेस आन्दोलन, महाभुकम्प आदि कारणहरू देखाएर पटक पटक स्थगित भएको सातौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता निर्धारित समय भन्दा करिब ५ वर्ष पछि वि.सं. २०७३ साल पुस ८ गते देखि १५ गते सम्म पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्रमा आयोजना गरियो । राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता सुरु भएको ३५ वर्ष पछि पहिलो पटक पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्रलाई यस बृहत खेलकुद प्रतियोगिता आयोजना गर्ने सुअवसर प्राप्त भयो । सुदूर पश्चिमाञ्चलमा वि.सं. २०६८ साल फागुन १४ देखि २१ गतेसम्म सम्पन्न भएको छैटौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताको समापन समारोहमा सातौँ संस्करण पूर्वाञ्चलमा गर्ने गरी झण्डा हस्तान्तरण गरिएको थियो (सौर्य दैनिक, २०६८) ।

सातौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगितालाई सन् २०१९ मा नेपालमै आयोजना भएको १३ औँ दक्षिण एसियाली खेलकुद (साग) को पूर्व तयारीका रूपमा लिइएको थियो । आठौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता मध्ये पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको नेपालगञ्जमा २ वर्ष पछि आयोजना गर्ने घोषणा गर्दै सातौँ

संस्करण सुनसरीको धरान स्थित एन्फा टेक्निकल खेल मैदानमा उपराष्ट्रपति नन्द बहादुर पुनले समापन गर्नुभयो । वि.सं. २०७४ सालमा नेपाललाई सङ्घीय गणतन्त्रात्मक मुलुकको रूपमा पुर्नसंरचना गरी सातवटा प्रदेशमा विभाजन गरिए पश्चात सातौँ राष्ट्रिय खेलकुदसम्म ५ वटा विकास क्षेत्रले भाग लिने नियम बदलियो र प्रदेश संरचना अनुसार प्रदेशको टिमले भाग लिने नियमको सुरुवात भयो । त्यसपछि आठौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगितामा सातवटा प्रदेशका सात टिम, तीन विभागीय टिम र गैर आवाशिय नेपालीको एन.आर.एन.ए. गरी कूल ११ टिमले सहभागीता जनाएका थिए । राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताको ३७ वर्षको इतिहासमा फेरी एक पटक २ वर्षकै अन्तरालमा यो प्रतियोगिता सम्पन्न भएर इतिहास रचन सफल भएको थियो । वि.सं. २०७५ साल चैत्र २७ गतेदेखि केही खेलका प्रतियोगिता सुरु भएता पनि आधिकारिक उद्घाटन भने वि.सं. २०७५ साल वैशाख ५ गते राष्ट्रपति विद्यादेवी भण्डारीले गर्नु भएको थियो (खबरहव, २०७६) । यस प्रतियोगिताका केही खेलहरू मध्य पश्चिममा पूर्वाधार नभएका कारण स्क्वास ललितपुरमा, प्याराग्लाइडिङ र ट्रायथलोन कास्कीमा तथा गल्फ काठमाडौँमा खेलाइएको थियो (तिमल्लिसना, २०७५) । दुई वर्ष पछि गण्डकी प्रदेशमा भेट्ने बाचा सहित उपराष्ट्रपति नन्द बहादुर पुनले चैत्र २२ गते आठौँ खेलकुद प्रतियोगिताको समापन गरेका थिए । सोही दिन बसेको राष्ट्रिय खेलकुद परिषदको बोर्ड बैठकले वि.सं. २०७७ साल फागुन २० देखि २७ सम्म नवौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता गण्डकी प्रदेशको पोखरामा गर्ने निर्णय गरेको थियो (थापा र खनाल, २०७६) । यसरी संविधान सभाको पहिलो बैठकले वि.सं. २०६५ साल जेठ १५ गते नेपाललाई गणतन्त्र घोषणा गरे देखि वि.सं. २०७६ साल सम्म आइ पुग्दा भण्डै ११ वर्षको अवधिमा जम्मा ४ वटा राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता मात्र सम्पन्न हुन सक्यो । वि.सं. २०७७ साल फागुन महिनामा सम्पन्न हुनुपर्ने नवौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताको मिति कोरोना भाइरसको संक्रमण, स्थानीय चुनाव, पूर्वाधारको तयारी पूरा नभएको आदि कारणले यो पङ्क्ति तयार पार्दा सम्म हुन सकेको छैन भने आगामी असोज २८ गते देखि कार्तिक ३ गतेसम्म गण्डकी प्रदेशको राजधानी पोखरामा गर्ने गरी राष्ट्रिय खेलकुद परिषदको सिफारिसमा मन्त्री परिषदकले नयाँ मिति सार्वजनिक गरेको छ (अनलाइन खबर, २०७९) ।

पाँचौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता (२०६५)

“शान्ति, विकास, सद्भाव र एकता, पाँचौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता” भन्ने मूल नाराका साथ आयोजना गरिएको पाँचौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता वि.सं. २०६५ साल चैत्र २४ गते देखि ३० गते सम्म काठमाडौँमा सञ्चालन भएको थियो (प्रविधिक पुस्तिका, २०६५) । नेपाल गणतन्त्रात्मक मुलुक घोषणा भए पश्चातको पहिलो यस प्रतियोगिताको समुद्घाटन प्रथम राष्ट्रपति श्री रामवरण यादवले दशरथ रङ्गशालामा चैत्र २४ गते भव्य समारोहका बिच गर्नु भएको थियो । काठमाडौँ उपत्यकाको तीन वटै शहरमा यस संस्करणको खेलहरू खेलाइएको थियो । पाँचौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताको प्रतिक चिन्हमा राष्ट्रिय एकतालाई जोडिदिएको थियो । लोगोमा आपसी एकताको स्वरूप पङ्क्तिबद्ध भइ दौडिएका खेलाडीहरू, ओलम्पिकका पाँचै रङ्गको समायोजन र शान्तिको प्रतीकका रूपमा उडिरहे को परेवा थियो र राष्ट्रियताको प्रतीक चिन्ह राष्ट्रिय भण्डा रहेको थियो । नेपालको इतिहासमा फलड लाइटको उज्यालोमा पहिलो पटक यो प्रतियोगिता सञ्चालन गरिएको थियो किन्छ (राजवंशी, २०६८) । तत्कालीन प्रधानमन्त्री पुष्पकमल दाहाल ‘प्रचण्ड’ ले २५ करोड रूपैयाँ दिने निर्णय गरेपछि पाँचौँ राष्ट्रिय खेलकुद भव्यतापूर्वक सम्पन्न भएको थियो (राजवंशी, २०६८) शान्ति सम्झौता मार्फत सेना समायोजनको प्रक्रियामा रहेको जनमुक्ति सेना सहित पाँच विकास क्षेत्र र तीन विभागीय गरी कूल नौवटा टिमले यस संस्करणमा भाग लिएका थिए । जनमुक्ति सेनालाई विभागीय टिमको रूपमा मान्यता दिएर सहभागी गराउने भए पछि त्यसप्रति कडा आपत्ति

जनाउँदै नेपाली सेनाले जनमुक्ती सेनाले भाग लिएका कुनै पनि खेलमा सहभागीता जनाएन किन्छ (राजवंशी, २०६८) । यसले गर्दा नेपाली सेना पदक तालिकामा निकै पछाडि रहन बाध्य भयो । यस प्रतियोगितामा ३२ वटा खेलमा जम्मा ३१३३ खेलाडीको सहभागिता देखिन्छ ।

तालिका नं. ५

पाँचौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताको पदक विवरण (क्षेत्रीय प्रतियोगितातर्फ)

क्र.सं.	टिम	स्वर्ण	रजत	कांस्य	कुल
१	मध्यमाञ्चल	६९	३२	३६	१३७
२	सशस्त्र प्रहरी बल	३२	१७	१७	६६
३	नेपाल प्रहरी	२६	३९	२३	८८
४	पश्चिमाञ्चल	२०	२३	४०	८३
५	पूर्वाञ्चल	१४	२५	५४	९३
६	मध्य पश्चिमाञ्चल	९	२३	४८	८०
७	सुदूर पश्चिमाञ्चल	८	१८	३९	६५
८	नेपाली सेना	९	७	१२	२८
९	जनमुक्ती सेना	०	१	५	६
	जम्मा	१८७	१८५	२७४	६४६

स्रोत: (राजवंशी, २०६८)

क्र.सं.	टिम	स्वर्ण	रजत	कांस्य	कुल
१	मध्यमाञ्चल	५२	४४	५३	१४९
२	सशस्त्र प्रहरी बल	१२	७	६	२५
३	नेपाल प्रहरी	११	०	२	१३
४	नेपाली सेना	९	१०	१०	२९
५	पश्चिमाञ्चल	६	९	१६	३१
६	सुदूर पश्चिमाञ्चल	३	९	७	१९
७	पूर्वाञ्चल	१	१०	७	१८
८	मध्य पश्चिमाञ्चल	०	५	९	१४
९	जनमुक्ती सेना	०	०	०	०
	जम्मा	९४	९४	११०	२९८

स्रोत : (राजवंशी, २०६८)

तालिका नं.६ अनुसार पाँचौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगितामा जम्मा ३२ वटा खेल खेलाइएको थियो । त्यस मध्ये २१ वटा खेल क्षेत्रीय प्रतियोगिताको आधारमा र ११ वटा खेल खुल्ला प्रतिस्पर्धाको आधार मा छनौट गरिएको थियो । क्षेत्रीय प्रतियोगिता तर्फ १८७ स्वर्ण, १८५ रजत र २७४ कांस्य गरी कूल ६४६ पदकका लागि प्रतिस्पर्धा भएको थियो भने खुल्ला तर्फ ९४ स्वर्ण, ९४ रजत र १०१ कांस्य गरी कूल २९८ पदकका लागि प्रतिस्पर्धा भएको थियो । यस प्रतियोगितामा प्रथम भएको मध्यमाञ्चलले क्षेत्रीय प्रतियोगिता तर्फ ६९ स्वर्ण, ३२ रजत र ३६ कांस्य गरी कूल १३७ पदक तथा खुल्ला तर्फ ५२ स्वर्ण, ४४ रजत र ५३ कांस्य गरी कूल १४९ पदक प्राप्त गर्न सफल भयो । त्यस्तै सशस्त्र प्रहरी बल क्षेत्रीय तथा खुल्ला दुबै तर्फको खेलमा दोस्रो स्थान प्राप्त गर्न सफल भयो भने नेपाल प्रहरीले तेस्रो स्थान प्राप्त गर्‍यो (राजवंशी, २०६८)। नेपाली सेनाले सबै खेलमा आफ्ना खेलाडीहरू सहभागी नगराएको कारण अन्तिमबाट दोस्रो स्थानमा रहन बाध्य भयो भने पहिलो पटक राष्ट्रिय खेलकुदमा सहभागी भएको जनमुक्ती सेना अन्तिम स्थानमा रह‍यो ।

छैटौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता (२०६८)

“स्वास्थ्यका लागि खेलकुद, राष्ट्रका लागि खेलकुद” भन्ने मूल नाराका साथ सुदूर पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा वि.सं. २०६८ साल फागुन १४ गते देखि २१ गते सम्म छैटौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन भएको थियो (स्मारिका, २०६८)। सुदूर पश्चिमको व्यापारिक केन्द्र धनगढी बजारमा अवस्थित रङ्गशालामा राष्ट्रपति डा. रामवरण यादवले फागुन १४ गते भव्य समारोहका विच समुद्घाटन गर्नु भएको थियो। सो प्रतियोगिताको लोगोमा रहेको चन्द्र र सूर्य, रातो र निलो रङ्गले राष्ट्रियता, परेवाले शान्तिको प्रतीक, पाँच ओलम्पिक रिङ्गले पाँच विकास क्षेत्र र मानिसहरूको चेतनाले सुदूर पश्चिमाञ्चलको लोकप्रिय देउडा नाच र खेलाडीहरूको जमघटलाई प्रतिनिधित्व गरेको थियो। यस प्रतियोगिताको मस्कट भने यसै क्षेत्रमा पाइने बाह्रसिङ्गे जरायोलाई अङ्कित गरिएको थियो (विकिपिडिया, २०६८)। यस प्रतियोगिता जम्मा ३२ वटा खेल समावेश गरिएको थियो (खनाल, २०६८)। सो प्रतियोगिता सम्पन्न गर्नका लागि सरकारले २५ करोड रूपैयाँ बजेट विनियोजन गरेको थियो (खनाल, २०६८)। यस प्रतियोगितामा पाँच विकास क्षेत्र नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरीबल, जनमुक्ती सेना र विश्वविद्यालय खेलकुद संघ गरी जम्मा ९ वटा टिमले सहभागी भएका थिए (सौर्य, २०६८)। भने जनमुक्ती सेनाको सहभागीता प्रति असन्तुष्टि जनाउँदै नेपाली सेना कुनै पनि खेलमा सहभागी भएन (विकिपिडिया, २०६८)। यस प्रतियोगितामा ३२ वटा खेलमा महिला १३८५ र पुरुष २२३४ गरी जम्मा ३६१९ जनाको सहभागिता देखिन्छ। साथै यस प्रतियोगितामा प्रशिक्षक ३९२, व्यवस्थापक २९६ र निर्णयक ११७७ को सहभागिता पाइन्छ।

तालिका नं. ७

खेलसँग सम्बन्धित पदाधिकारी ९२ जना (घिमिरे र तिवारी, २०६८)

क्र.सं.	टिम	स्वर्ण	रजत	कांस्य	कूल
१	मध्यमाञ्चल	१३१	८४	८५	३००
२	नेपाल प्रहरी	५४	४२	३४	१३०
३	सशस्त्र प्रहरी बल	४६	४२	४७	१३५
४	पश्चिमाञ्चल	२६	५१	६६	१४३
५	सुदूर पश्चिमाञ्चल	२३	२६	४९	९८
६	जनमुक्ती सेना	१८	१७	२४	५९
७	पूर्वाञ्चल	१०	२७	८५	१२२
८	मध्यपश्चिमाञ्चल	९	१९	६३	९१
९	विश्वविद्यालय	३	६	४	१३
	जम्मा	३२०	३१४	४५७	१०९१

स्रोत : (घिमिरे र तिवारी, २०६८)

प्रस्तुत तालिका नं. ७ अनुसार छैटौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगितामा समावेश गरिएको ३१ वटा खेलमा कूल ९ वटा टिमले सहभागीता जनाएका थिए। कूल ३ हजार ६ सय १९ जना खेलाडीले छैटौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगितामा भाग लिएका थिए (कान्तिपूर, २०६८)। यस प्रतियोगितामा ३२० स्वर्ण, ३१४ रजत र ४५७ कांस्यका लागि खेलाडीहरू विच प्रतिस्पर्धा भएको थियो। जसमा मध्यमाञ्चलले १३१ स्वर्ण, ८४ रजत र ८५ कांस्य गरी कूल ३०० वटा पदक जितेर प्रथम हुन सफल भयो। त्यसै गरी नेपाल प्रहरीले ५४ स्वर्ण ४२ रजत र ३४ कांस्य गरी कूल १३० पदक जितेर दोस्रो तथा सशस्त्र प्रहरीबलले ४६ स्वर्ण, ४२ रजत र ४७ कांस्य गरी कूल १३५ पदक जितेर तेस्रो स्थान प्राप्त गर्‍यो (सौर्य दैनिक, २०६८)।

सातौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता (२०७३)

“पूर्वाञ्चलमा खेलकुद सातौँ, विविधतामा रमाएर बाँचौँ” भन्ने मुख्य नाराका साथ पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्रमा आयोजना भएको सातौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता वि.स. २०७३ पुष ८ गते देखि १५ गते सम्म चलेको थियो । सो प्रतियोगिताको समुद्घाटन राष्ट्रपति विद्यादेवी भण्डारीले पुष ८ गते एक भव्य समारोहका बिच विराटनगर रङ्गशालामा गर्न भएको थियो । यस प्रतियोगिताका खेलहरू पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्रका धनकुटा, भापा, मोरङ, सुनसरी, सप्तरी र सिराहा गरी ६ वटा जिल्ला सञ्चालन गरिएको थियो (राउत, २०७३) । यस प्रतियोगितो पूर्वाधारको अभावले गर्दा लनटेनिस पोखरामा र पौडी काठमाडौँमा खेलाइएको थियो । यस प्रतियोगिताको लोगोमा राष्ट्र र राष्ट्रियता भल्किने गरी चन्द्र सूर्य अङ्कित, भण्डाको रातो पृष्ठभूमिलाई अर्ध गोलाकार रूपमा निलो रङ्गले घेरिएको, पूर्वाञ्चलको भलक दिने गरी सगरमाथाको चुचुरो राखिएको, खेल भावनालाई समेट्न शान्तिको प्रतीक परेवा अंकित मसाल बोकेको, एकता र सद्भावको सन्देश दिने ७ खेलाडी दौडी रहेको र ७ रङ्गको संयोजन गरिएको तथा खेलको संस्करण र क्षेत्रको परिचय दिने गरी सातौँ राष्ट्रिय खेलकुद २०७३ लेखिएको थियो । त्यस्तै नेपालको दक्षिण पूर्वी भेग कोशि टप्पु बन्यजन्तु आरक्षण क्षेत्रमा पाइने अर्नालाई मस्कटको रूप दिएको थियो (विकिपिडिया,२०६८)। यस प्रतियोगितामा सहभागी खेलाडी नगेन्द्र पोमुले सातौँ खेलकुदको ज्योति प्रज्वलन गरिएका थिए । यस प्रतियोगिताका लागि ३१ करोड रूपैयाँ माग गरेकोमा सरकारले २८ करोड उपलब्ध गराई सकेको जानकारी सदस्य सचिव केशव कुमार विष्टले दिएका थिए (राउत, २०७३) । नेपाल सरकारले ८ करोड बजेट छुट्याएको थियो भने उद्घाटन समारोहका निमित्त मात्र ८० लाख खर्च हुने अनुमान गरिएको थियो । पाँच विकास क्षेत्र र तीन विभागीय गरी जम्मा आठ वटा टिमले यस प्रतियोगितामा भाग लिएका थिए (राउत,२०७३) । प्रतियोगितामा पुरुष तर्फ पहिलो स्वर्ण नेपाली सेनाका धावक हरिकुमार रिमाल र महिला तर्फ सरस्वती भट्टराईले प्राप्त गरेका थिए (विकिपिडिया,२०६८) । राष्ट्रिय कीर्तिमान धारी खेलाडीलाई जनही २५ हजार दिने घोषणा प्रतियोगिता सुरु हुनु भन्दा अघि नै गरिएको थियो (राउत,२०७३) । यस प्रतियोगितामा जम्मा खेल सङ्ख्या ३५ र प्रतिस्पर्धा २ ९४ भएका थिए भने जम्मा ३९७२ जना खेलाडीको सहभागिता देखिन्छ साथै प्रशिक्षक, निर्णायक र पदाधिकारी गरी कूल १८६७ जना रहेको पाइन्छ ।

तालिका नं. ८

सातौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताको पदक विवरण

	टिम	स्वर्ण	रजत	कांस्य	कूल
१	नेपाली सेना	१०८	६१	४३	२१२
२	सशस्त्र प्रहरी बल	४७	४३	५६	१४६
३	नेपाली प्रहरी	४०	३७	४०	११७
४	मध्यमाञ्चल	३१	४९	५७	१३७
५	मध्य पश्चिमाञ्चल	८	४२	१४	६४
६	पश्चिमाञ्चल	७	२१	३४	६४
७	पूर्वाञ्चल	६	१६	४७	६९
८	सुदूर पश्चिमाञ्चल	४	११	५९	७४
	२५१	२८०	३५०	८८१	

स्रोत : (गिरी र प्रधान, २०७३)

तालिका नं. ८ अनुसार सातौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगितामा सहभागी भएका टिमले प्राप्त गरेको पदक विवरणलाई देखाइएको छ। यस प्रतियोगितामा २९४ स्वर्ण, २९० रजत र ४४१ कांस्य गरी कूल १०३५ पदकका लागि ८ वटा टिमका ३ हजार ९ सय ७२ जना खेलाडीहरूले प्रतिस्पर्धा गरेका थिए तर पदक तालिकामा भने २ सय ६८ स्वर्ण, २ सय ६८ रजत र ४ सय १६ वटा कांस्य पदक मात्र गणना गरिएको छ (राउत, २०७३)। यसमध्ये नेपाली सेनाले सबै जसो खेलमा आफ्नो बर्चस्व कायम राख्दै १०८ स्वर्ण, ६१ रजत र ४३ कांस्य गरी कूल २१२ पदक माथि कब्जा जमाइ पदक तालिकामा शिर्ष स्थानमा रहन सफल भयो। त्यसै गरी सशस्त्र प्रहरी बलले ४७ स्वर्ण, ४३ रजत र ५६ कांस्य गरी कूल १४६ पदक जितेर दोस्रो तथा नेपाल प्रहरी ४० स्वर्ण, ३७ रजत र ४० कांस्य गरी कूल ११७ पदक जितेर तेस्रो स्थान प्राप्त गर्न सफल भयो। सुदूर पश्चिमाञ्चलले ४ स्वर्ण, ११ रजत र ५९ कांस्य गरी कूल ७४ पदक जितेर ८ वटा टिम मध्ये अन्तिम स्थानमा रहन बाध्य भयो (गिरी र प्रधान, २०७३)।

आठौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता-२०७५/०७६

घरेलु खेलकुदको कुम्भ मेला राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताको आठौँ संस्करण वि.सं. २०७५ साल वैशाख ५ गते देखि ११ गतेसम्म मध्ये पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रमा आयोजना गरिएको थियो। उक्त प्रतियोगिताको समुद्घाटन राष्ट्रपति विद्यादेवी भण्डारीले वैशाख ५ गते एक भव्य समारोहका विच नेपालगञ्ज रङ्गशालामा गर्नु भएको थियो। “आठौँ खेलकुद हाम्रो प्रदेशमा, पसिना र पौरख आफ्नै देशमा” (विकिपिडिया, २०६८)। भन्ने मूल नाराका साथ आयोजना भएको सो प्रतियोगितामा ७ प्रदेश, ३ विभागीय र गैर आवाशिय नेपालीको एन.आर.एन.ए टिम गरी जम्मा ११ वटा टिमले सहभागीता जनाएका थिए। यस प्रतियोगिताका खेलहरू बाँके जिल्ला सहित बर्दिया, दाङ, कपिलवस्तु, रूपन्देही, काठमाडौँ, ललितपुर र कास्कीको पोखरामा समेत खेलाइएको थियो (तिमिल्सिना, २०७५)। राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताको ३७ वर्षको इतिहासमा वि.सं. २०४२ पछि पुन निर्धारित समय वा २ वर्षको अन्तरमा नै आठौँ प्रतियोगिता आयोजना भएको थियो। यस प्रतियोगिताको लोगोमा नेपालको राष्ट्रिय भ्रण्डा, स्वयम्भुका आँखा, बौद्ध जन्मस्थल लुम्बिनी, बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्जको गेट, सातवटा प्रदेशका प्रतीकका रूपमा सात रङ्गका प्वाँख सहितको परेवा राखिएको थियो। त्यस्तै एसियाकै ऐतिहासिक हात्तीको छावालाई मस्कटका रूपमा राखिएको थियो। हात्तीको छावाले ओलम्पिक दीप समाउँदै दौडिरहेको मस्कटले समग्र मध्ये पश्चिम क्षेत्रको पहिचानको काम गरेको थियो (देवकोटा, २०७४)।

राष्ट्रिय खेलकुदकै इतिहासमा पहिलो पटक साहासिक खेल प्याराग्लाइडलाई यस प्रतियोगितामा समावेश गरिएको थियो। त्यस्तै नेपाल बाहिर बसोवास गर्ने ९ देशका २६ खेलाडीले एन.आर.एन.ए टिमको तर्फबाट सहभागीता जनाएका थिए (तिमिल्सिना, २०७५)। यसै प्रतियोगिता देखि खेलाडीले पाउने दैनिक भत्ता रु एक हजार चार सयबाट बढाएर दुई हजार नौ सय पुऱ्याइयो। यस प्रतियोगिता सम्पन्न गर्नका लागि अर्थ मन्त्रालयले ३० करोड रूपैयाँ उपलब्ध गराएको थियो -देवकोटा, २०७४)। आठौँ राष्ट्रिय खेलकुदको प्रतियोगितामा व्यक्तिगत स्पर्धामा स्वर्ण पदक विजेता खेलाडीलाई जनही १५ हजार रूपैयाँ र नयाँ कीर्तिमान बनाउने खेलाडीलाई २५ हजार रूपैयाँ पुरस्कार दिने निर्णय भएको थियो (थापा, २०७६)। नेपाली सेनाकी गौरिका सिंहले यस प्रतियोगितामा सर्वाधिक १२ वटा स्वर्ण पदक जितेकी थिइन्। उपराष्ट्रपति नन्द बहादुर पुनको प्रमुख आतिथ्यतामा सम्पन्न समापन समारोहमा

राष्ट्रिय खेलकुद परिषदका सदस्य सचिव तथा कार्यकारी समितिका संयोजक केशव कुमार विष्टले गण्डकी प्रदेशका खेलकुद विकास समितिका अध्यक्ष सम्पन्न श्रेष्ठलाई नवौं संस्करणको प्रतियोगिताको आयोजनाका लागि भण्डा हस्तान्तरण गरेका थिए (थापा र खनाल २०७५)। यस प्रतियोगितामा खेल सङ्ख्या ३५ रहेको थियो भने पुरुष खेलाडी २८२५ र महिला खेलाडी २३८६ जनाको को सहभागित देखिन्छ। साथै उक्त खेलमा प्रशिक्षक ६४० जना र टिम व्यवस्थापक ४६१ रहेको पाइन्छ (तिमिल्सना, २०७५)।

तालिका नं ९

आठौं राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताको पदक विवरण

क्र.सं.	टिम	स्वर्ण	रजत	कांस्य	कूल
१	नेपाली सेना	१४०	८२	६७	२८९
२	नेपाल प्रहरी	६२	४९	४७	१५७
३	सशस्त्र प्रहरी बल	५४	६९	८०	२०३
४	प्रदेश नं ३	२२	४०	६०	१२२
५	गण्डकी प्रदेश	१२	२१	४४	७७
६	प्रदेश नं ५	११	२६	४८	८५
७	प्रदेश नं १	९	२०	५९	८८
८	सुदूर पश्चिमाञ्चल प्रदेश	८	१२	३४	५४
९	प्रदेश नं २	६	७	२०	३३
१०	एन.आर.एन.ए.	६	२	५	१३
११	कर्णाली प्रदेश	३	४	१७	२४
	जम्मा	३२९	३३०	४८३	११४५

स्रोत : (खबरहब, २०७६)

तालिका नं. ९ अनुसार आठौं राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगितामा ३ सय ७२ स्वर्ण, ३ सय ७२ नै रजत र ५ सय ६३ कांस्य गरी कूल १ हजार ३ सय ७ पदकका लागि ५ हजार २ सय ११ जना खेलाडीहरू विच प्रतिस्पर्धा भएको थियो (तिमिल्सना, २०७५) तर पदक तालिकामा भने ३२९ स्वर्ण, ३३० रजत र ४८३ कांस्य गरी कूल १०४५ पदकको मात्र गणना गरिएको छ (खबरहब, २०७६)। जम्मा ११ वटा टिम सहभागी भएको खेलकुदको महाकुम्भमा नेपाली सेनाले १४० स्वर्ण, ८२ रजत र ६७ कांस्य गरी कूल २८९ पदक माथि प्रभुत्व कायम राख्दै पदक तालिकामा शिर्ष स्थान ओगट्न सफल भयो। त्यसै गरी नेपाल प्रहरीले ६२ स्वर्ण, ४९ रजत र ४६ कांस्य गरी कूल १५७ पदक जितेर दोस्रो र सशस्त्र प्रहरीबलले ५४ स्वर्ण, ७९ रजत र ८० कांस्य गरी कूल २०३ पदक जितेर तेस्रो स्थान प्राप्त गर्न सफल भयो। यस प्रतियोगितामा ३ स्वर्ण, ४ रजत र १७ कांस्य गरी जम्मा २४ वटा मात्र पदक हात पारेको कर्णाली प्रदेश पदक तालिकाको अन्तिम स्थानमा रहन बाध्य भयो

खेलकुद विकासक्रमको विश्लेषण

नेपालमा राणा शासन पूर्व देखि नै भएका विभिन्न खेलकुद गतिविधिहरूले राणा शासनको अन्त्य सँगै तीव्रता पाएको देखिन्छ। अनौपचारिक र असंगठित रूपमा हुँदै आएका खेलकुद क्रियाकलापहरूलाई संगठित, व्यवस्थित र नियमित बनाउने अभिप्रायले एक सरकारी स्तरको खेलकुद नियमक संस्थाको आवश्यकता महशुस गरी वि.सं.२०१५ सालमा राष्ट्रिय खेलकुद परिषदको स्थापना भएको देखिन्छ। राष्ट्रिय खेलकुद परिषदको स्थापना पश्चात देशका विभिन्न भागमा खेलकुदका पूर्वाधारहरूको विकासले तीव्रता पाउँदै गएसँगै विभिन्न समयमा जिल्ला, अञ्चल र क्षेत्रीय स्तरका खेलकुद प्रतियोगिताहरू सञ्चालन भएको पाइन्छ। यसरी विभिन्न जिल्ला, अञ्चल र क्षेत्रबाट छानिएर आएका अब्बल

खेलाडीहरू बिच एकैसाथ प्रतिस्पर्धा गराई उत्कृष्ट हुने खेलाडीहरूलाई अन्तराष्ट्रिय प्रतियोगिताहरूमा सहभागी गराउने योजना अनुरूप वि.सं.२०३८ सालमा पहिलो राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता आयोजना भएको पाइयो ।

प्रत्येक दुई वर्षको अन्तरमा देशका सबै मुख्य-मुख्य क्षेत्रमा पालैपालो बृहत खेलकुद प्रतियोगिता आयोजना गर्दै खेलकुदको समानुपातिक विकास गर्ने उद्देश्य राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताको रहेको देखिन्छ । पूर्व निर्धारित नियम र विधि अनुरूप दोस्रो र तेस्रो संस्करणको राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता वि.सं. २०४० र वि.सं.२०४२ सालमा सम्पन्न भएको पाइयो । त्यसपछि २ वर्षको अन्तरमा सम्पन्न हुनुपर्ने प्रतियोगिता लामो समयसम्म हुन नसकेको देखिन्छ । वि.सं. २०४७ साल देखि वि.सं.२०६२/०६३ सम्मको भण्डै १७ वर्षको शासन व्यवस्थाको समयमा वि.सं. २०५५ सालमा जम्मा एउटा मात्र राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता सम्पन्न हुनुले सो अवधीमा बनेका सरकारहरूले खेल क्षेत्रलाई प्राथमिकतामा नराखी उपेक्षा गरेको कुरा प्रष्ट हुन्छ । वि.सं. २०५२ साल फागुन १ गते देखि सञ्चालित माओवादी जनयुद्धको प्रभावले गर्दा पनि बहुदलीय शासन कालमा राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताहरू सञ्चालन हुन नसकेको कुरा बुझ्न सकिन्छ । माओवादी र सरकार बिचको लडाईंका कारण आम मानिसहरूमा डर र त्रासको वातावरणले गर्दा अघिल्ला तीन संस्करणमा भन्दा खेल सङ्ख्या र स्पर्धा दुवै घटेको देखिन्छ । त्यस्तै दोस्रो र तेस्रो संस्करणमा भाग लिएका खेलाडीको तुलनामा बहुदलीय शासनकालमा आयोजित एक मात्र चौथो संस्करणको प्रतियोगितामा सहभागी खेलाडीहरूको सङ्ख्या घटेको देखिन्छ । वि.सं. २०६२/०६३ सालको जनआन्दोलनको बलमा राजतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको अन्त्य भइ गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको स्थापना पश्चात वि.सं.२०७५ साल सम्म भण्डै १२ वर्षको अवधीमा जम्मा ४ वटा मात्र राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता सम्पन्न हुन सकेको देखिन्छ । गणतान्त्रिक शासन कालको वि.सं. २०६५ मा सम्पन्न भएको पाँचौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगितामा जम्मा ३२ वटा खेलमा जम्मा ३ हजार, १ सय ४३ जना खेलाडीहरूले प्रतिस्पर्धा गरेका थिए । छैटौँ र सातौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगितामा खेल सङ्ख्या भने केही घटेको देखिन्छ भने सहभागी खेलाडी सङ्ख्या भने उल्लेखनीय मात्रामा बढेको देखिन्छ । त्यस माथि पनि अघिल्ला प्रतियोगिताको तुलनामा महिला खेलाडीहरूको सङ्ख्या तीव्र रूपमा बढ्दै गएको देखिन्छ । वि.सं.२०७५ सालमा सम्पन्न भएको आठौँ राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगितामा हाल सम्मकै सबैभन्दा धेरै ३५ वटा खेलमा पुरुष र महिला गरी कूल ५ हजार २ सय ११ जना खेलाडीहरूले भागलिएको देखिन्छ (तिमिल्सिना,२०७५) । यसले गर्दा सुरुका संस्करणमा भन्दा पछिल्ला संस्करणहरूमा खेल सङ्ख्या र सहभागी खेलाडी सङ्ख्या क्रमश बृद्धिहुँदै गएको कुरा प्रष्ट हुन्छ ।

निष्कर्ष

राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताको भण्डै ४१ वर्षको इतिहास हेर्दा जम्मा ८ वटा प्रतियोगिता मात्र सम्पन्न हुनुले राज्यले खेलकुद क्षेत्रलाई उपेक्षा गरेको निचोड निकाल्न सकिन्छ । आगामी दिनमा खेलकुद क्षेत्रको उच्च विकासका लागि हरेक गाउँ, नगर र जिल्लामा सबै खाले खेलका सुविधा र पूर्वाधारको विकास गर्ने, उमेर समूह छुट्ट्याएर दक्ष र तालिम प्राप्त प्रशिक्षक बाट प्रशिक्षण गराउने, कम्तिमा पनि वर्षको एक पटक गाउँ, नगर, जिल्ला र प्रदेश स्तरीय खेलकुद प्रतियोगिता आयोजना गर्ने र ती तल्लो तह देखिनै छनौट भएर आएका खेलाडीहरूलाई आ-आफ्नो क्षेत्रको प्रतिनिधित्व गराउदै राष्ट्रिय प्रतियोगितामा सहभागी गराउने प्रणालीको विकास गर्न सके नेपालको राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिताले निरन्तरता पाउने थियो । यसका साथै आगामी दिनमा गठन हुने सरकारले खेलकुद क्षेत्रको लागि प्रयाप्त बजेट विनियोजन गर्ने र खेलकुद प्रतियोगिताको नियमित क्यालेण्डरनै बनाएर लागु गर्ने हो भने राष्ट्रिय खेलकुद प्रतियोगिता निर्धारित समयमा सम्पन्न हुने कुरामा कसैको दुईमत रहदैन भन्न सकिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- खनाल, कमल (२०६८). छैटौँ राष्ट्रिय खेलकुद : तयारी र सहभागिता, छैटौँ राष्ट्रिय खेलकुद खबरहब (२०७६ वैशाख ११). आठौँ राष्ट्रिय खेलकुद सम्पन्न. (पदक तालिका सहित). खेलपाटी (२०७६ वैशाख १३), राष्ट्रिय खेलकुदको इतिहास आठौँसम्म को को च्याम्पियन ?
- गिरी, विक्रम र प्रधान, याम (२०७३ पुष १५). सातौँ राष्ट्रिय खेलकुद सम्पन्न, आठौँ मध्यपश्चिमाञ्चलमा हुने. www.online.khabar.com.
- घिमिरे, मनोज र तिवारी, लक्ष्मण (२०६८ फागुन २२ गते). छैटौँ राष्ट्रिय खेलकुद सम्पन्न. *सौर्य दैनिक*. घिमिरे, विष्णुहरि (२०६८). राष्ट्रिय खेलकुद परिकल्पना र वर्तमान. *छैटौँ राष्ट्रिय खेलकुद स्मारिका*. काठमाडौँ : राष्ट्रिय खेलकुद परिषद.
- घिसिङ, राजु र मोहन, बुढाएर (२०६८ फागुन १५). खेलमय सुदूर पश्चिम. *कान्तिपुर*.
- भा, अशोककुमार (२०७३). शारीरिक शिक्षाको आधार. काठमाडौँ : *एम.के. पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रीब्यूटर्स*.
- तिमल्सिना, कुशल (२०७५ चैत्र २७). आठौँ राष्ट्रिय खेलकुद आज देखि. *कान्तिपुर*.
- थापा, चित्रांग(२०६८). बृहत राष्ट्रिय खेलकुद : काठमाडौँदेखि सुदूरसम्म. *छैटौँ राष्ट्रिय खेलकुद स्मारिका*. काठमाडौँ : राष्ट्रिय खेलकुद परिषद.
- थापा, विष्णु र खनाल, शंकरप्रसाद (२०७६ वैशाख ११). आठौँ राष्ट्रिय खेलकुद भव्य रूपमा सम्पन्न. *अन्नपूर्ण पोष्ट*.
- देवकोटा, गोविन्द (२०७४). आठौँ राष्ट्रिय खेलकुद : लोगो र नारा सार्वजनिक. *अन्नपूर्ण पोष्ट*.
- नवौँ राष्ट्रिय खेलकुद: खेल आयोजना स्थल कास्कीमै केन्द्रित हुने, (२०७९साउन ४) [WWW. onlinekhabar.com](http://WWW.onlinekhabar.com)
- बरूवाल, हुमबहादुर र अन्य (२०६७). *शारीरिक शिक्षाका आधारहरू*. काठमाडौँ : पिनाकल पब्लिकेसन प्रा.लि..
- राउत, रोशन (२०७३ पुष ८). सातौँ राष्ट्रिय खेलकुद आजदेखि सुरु. *अन्नपूर्ण पोष्ट*.
- राजवंशी, निरञ्जन (२०६८). बृहत् राष्ट्रिय खेलकुद विकासका आधार स्तम्भ. *छैटौँ राष्ट्रिय खेलकुद स्मारिका*. काठमाडौँ : राष्ट्रिय खेलकुद परिषद.
- रेग्मी, केशवराज (२०७०). नेपालमा खेलकुदको भविष्य. *द्रव्यज्योति २ स्मारिका*, द्रव्यशाह ब हु मु खी क्याम्पस लक्ष्मीबजार, गोरखा.
- शेरचन, लोकेन्द्र (२०७६). *शारीरिक शिक्षाका आधारहरू*. काठमाडौँ : क्वेष्ट पब्लिकेसन.
- नेपाल राष्ट्रिय खेलकुदको सम्पूर्ण संस्करणका पदक तालिकाहरू : विकिपिडिया
- प्रथम राष्ट्रिय खेलकुद (२०३८) : विकिपिडिया
- दोस्रो राष्ट्रिय खेलकुद (२०४०) : विकिपिडिया
- छैटौँ राष्ट्रिय खेलकुद (२०६८) : विकिपिडिया
- सातौँ राष्ट्रिय खेलकुद (२०७३) : विकिपिडिया
- आठौँ राष्ट्रिय खेलकुद (२०७५/०७६) : विकिपिडिया
- पाँचौँ राष्ट्रिय खेलकुद, प्राविधिक पुस्तिका काठमाडौँ
- भिजन २०२० हातेपुस्तिका राष्ट्रिय खेलकुद परिषद, नेपाल
- नवौँ राष्ट्रिय खेलकुद: खेल आयोजना स्थल कास्कीमै केन्द्रित हुने, (२०७९साउन ४). [WWW. onlinekhabar.com](http://WWW.onlinekhabar.com)

आर्थिक उदारीकरण र यसले नेपालको अर्थतन्त्रमा पारेको प्रभाव

अहिम राज जोशि *

लेखसार

आर्थिक उदारीकरण भनेको अर्थतन्त्रलाई सरकारी नियन्त्रण तथा निर्देशनबाट मुक्त गर्नु र निजी क्षेत्रलाई प्रवर्द्धन गर्नु हो । विकासमूलक तथा व्यावसायिक क्रियाकलापहरूमा निजी क्षेत्रहरूलाई सरिक गराउनु र त्यस कामका लागि सरकारले अनुकूल वातावरण सिर्जना गरी प्रवर्द्धनात्मक र संरक्षणात्मक भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने आर्थिक उदारीकरणको मूल मर्म हो । नेपालमा पनि प्रजातन्त्रको पुनः प्राप्ति पछि आर्थिक उदारीकरणको विषयले प्राथमिकता पायो । प्रस्तुत लेखमा आर्थिक उदारीकरणको अवधारणा, क्षेत्र तथा नेपालमा आर्थिक उदारीकरणको प्रयास र यसले नेपालको अर्थतन्त्रमा पारेको प्रभावको बारेमा अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनका लागि आवश्यक पर्ने तथ्यहरू पदस्तकालय विधिमाफत लिइएको छ । यसरी प्राप्त तथ्यहरूको वर्णन र व्याख्यामाफत निष्कर्षमा पुगिएको छ । आर्थिक उदारीकरणले नेपालमा आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, राजनैतिक आदि क्षेत्रमा नकारात्मक र सकारात्मक दुवै प्रकारका प्रभाव पारेको देखिन्छ ।

मुख्य शब्द : आर्थिक उदारीकरण, विश्वव्यापीकरण, निर्यातमुखीकरण, प्रतिस्पर्धात्मक, बजारसंयन्त्र, सार्वजनिक क्षेत्र

परिचय

आर्थिक उदारीकरण भनेको अर्थतन्त्रलाई सरकारी नियन्त्रण तथा निर्देशनबाट मुक्त गर्नु र निजी क्षेत्रलाई प्रवर्द्धन गर्नु हो । विकासमूलक तथा व्यावसायिक क्रियाकलापहरूमा निजी क्षेत्रहरूलाई सरिक गराउनु र त्यस कामका लागि सरकारले अनुकूल वातावरण सिर्जना गरी प्रवर्द्धनात्मक र संरक्षणात्मक भूमिका निर्वाह गर्नुपर्ने आर्थिक उदारीकरणको मूल मर्म हो । उदारीकरण बजार सुधारका सबै लाभहरू प्राप्त गर्न उद्यमहरू तथा परिवारलाई निर्णयहरू विकेन्द्रित गर्ने, अभिकर्ताहरूलाई स्वतन्त्र व्यापार गर्न र माग तथा पूर्तिको शक्तिअनुरूप प्रतिक्रिया गर्न लगाउन उत्प्रेरणा र सूचना प्रदान गर्ने पहिलो खुड्किलो हो (आचार्य, आधिकारी, लामिछाने, र ज्ञावाली २०७१ पृ. ३२९) । World Development Report, १९९६ अनुसार “उदारीकरण भनेको अर्थतन्त्रलाई स्थायित्व प्रदान गर्दै मूल्यहरू, व्यापार तथा बजारमा प्रवेशलाई सरकारी नियन्त्रणबाट स्वतन्त्र पार्नु हो ।” अर्थतन्त्रमा राज्य क्षेत्रको हस्तक्षेप खुकुलो पाउँदा निजी क्षेत्रलाई आर्थिक विकासमा सहभागी बनाउन अवलम्बन गरिने नीतिगत व्यवस्था, प्रक्रियागत सरलीकरण, साङ्गठनिक प्रोत्साहन र प्रतिस्पर्धाको वातावरण बनाउने कार्य नै उदारीकरण हो ।

आर्थिक उदारीकरणले त्यस्ता सम्पूर्ण नीतिहरूलाई समेट्दछ, जसको आर्थिक क्षेत्रसँग सम्बन्ध हुन्छ, जस्तो : सार्वजनिक क्षेत्रको खर्चको स्वरूप र आकार, विभिन्न क्षेत्रमा लगाइने करको दर, सरकारले स्वदेशी निजी तथा विदेशी क्षेत्रबाट लिन सक्ने ऋणको स्वरूप तथा आकार, सेवाको मूल्यको निर्धारण, विदेशी विनिमयको निर्धारण, निजी सरकार एवम् विदेशी लगानी सम्बन्धी व्यवस्था, आयात तथा निर्यात तथा पूँजीको परिचालन सम्बन्धी पक्ष आदि (आचार्य, २०१३ पृ.१) ।

आर्थिक उदारीकरण भन्नाले अर्थतन्त्रलाई सरकारको नियन्त्रित र संकुचित व्यापार नीतिको चङ्गुलबाट स्वतन्त्र गर्ने र निजी क्षेत्रको भूमिकालाई महत्त्वका साथ अगाडि बढाउने नीति भनेर बुझिन्छ, (आचार्य, २०१३ पृ.१) ।

उदारीकरणमा प्रतिस्पर्धात्मक वातावरणबाट नै आर्थिक क्रियाकलाप परिष्कृत हुने र त्यसलाई माग अनुरूप विस्तार गर्न सकिने अपेक्षा गरिएको हुन्छ। वस्तु तथा सेवाको उत्पादन, उपभोग, वितरण एवम् मूल्य निर्धारण जस्ता कुराहरू बजार शिक्तबाट निर्दिष्ट हुन्छन्। आर्थिक उदारीकरणको माध्यमबाट आर्थिक बृद्धि तीव्र हुने, जनताको जीवनस्तरमा सुधार हुने, निर्यातमा बृद्धि हुने, सरकारी सस्थानहरूको कार्य कुशलतामा सुधार हुने, प्रतिस्पर्धा बढ्ने तथा नयाँ व्यवसायको स्थापना एवम् सञ्चालन हुने अपेक्षा गरिएको हुन्छ। सरकारको आकार घटाएर, वित्तीय घाटा घटाएर, अर्थतन्त्रलाई नियमन नगरेर र मूल्य नियन्त्रण हटाएर आर्थिक उदारीकरणको कार्यन्वयन गर्न सकिन्छ। आर्थिक उदारीकरण एकै पटक सम्भव हुने कुरा पनि होइन। यो विस्तारै र क्रमबद्ध रूपमा हुने कुरा हो (हाडा, २०७८ पृ. २)।

वास्तविक रूपमा आर्थिक उदारीकरण भनेको अर्थतन्त्रमा व्यावसायीहरू व्यवसाय प्रारम्भ गर्न र विस्तार गर्न, जोखिम वहन गर्न स्वतन्त्र हुनु, उपभोक्ताहरू प्रतिस्पर्धात्मक वस्तु र सेवा उपभोग गर्न स्वतन्त्र हुनु तथा श्रमिक काम छनोट गर्न र संलग्नतामा सामेल हुन स्वतन्त्र हुनु हो। आर्थिक उदारीकरणका विशेषता अन्तर्गत आर्थिक राजनीतिक स्वतन्त्रता, राज्य दर्शन सहजकारी राज्य, एकाधिकारको अन्त्य र प्रतिस्पर्धा, उपभोक्ताको सार्वभौमसत्ता, प्रतिफलको स्वामित्व, निजी क्षेत्रको निर्णायक भूमिका र निर्यातमा जोड आदि। (अधिकारी, आचार्य, लामिछाने, ज्ञवाली, पृ. ३३०) समष्टिमा आर्थिक उदारीकरण भनेको बजारमा सरकारी हस्तक्षेप नहुनुका साथै अर्थव्यवस्थाको बजारीकरणमा निजीक्षेत्रको प्रवर्द्धन र भूमिका बृद्धि हुनु हो। आन्तरिक तथा बाह्य प्रतिस्पर्धाको प्रवर्द्धन गर्नु, विश्वव्यापीकरण वा निर्यातमुखीकरण तथा आयात प्रतिस्थापन नीतिको खारेजी हो। अर्थात् विदेशी पूँजी, प्रविधि, व्यवस्थापन र परामर्शको उपयोग गर्नु तथा सापेक्षिक लाभको सिद्धान्तको कार्यान्वयन गर्नु आर्थिक उदारीकरण हो।

आर्थिक उदारीकरणको प्रमुख उद्देश्य अर्थतन्त्रमा निजी क्षेत्रको सहभागीता बढाई यसै क्षेत्रको अगुवाइमा तीव्र र दिगो आर्थिक बृद्धि हासिल गर्नु हो। आर्थिक उदारीकरणले आर्थिक क्रियाकलापमा सरकारको संलग्नता घटाउँदै लैजान्छ। बजार शिक्तले गर्ने कार्य निजी क्षेत्रलाई छोडिदिने र बजार शिक्तले काम नगर्ने क्रियाकलापमा मात्र सरकार संलग्न रहनुपर्दछ। आर्थिक उदारीकरणले निजी क्षेत्रलाई बढावा दिने, देश विकासको नेतृत्व निजी क्षेत्रलाई गर्न दिने र सरकारले सहयोगी र सहजकर्ताको भूमिका मात्र निर्वाह गर्नुपर्ने कुरामा जोड दिन्छ। यो नीतिले निजी क्षेत्रलाई बढी महत्त्व दिने भएकाले सरकारले वित्त नीति, मौद्रिक नीति, औद्योगिक नीति, व्यापार वाणिज्य नीति र विदेशी विनिमय नीतिलाई समयानुकूल परिमार्जन गरी बजारलाई हस्तक्षेप नगर्नु वा निजी क्षेत्रलाई अवरोध नबनाउने खालको बनाउनु पर्दछ। कर प्रणालीलाई सरल र पारदर्शी पाउँदै विभिन्न प्रयोजनमा लिइने करहरूका छुट दिँदै लैजानुपर्दछ।

नेपालमा उदारीकरणको प्रारम्भ भएपछि हाल सम्म सञ्चालन गरिएका आर्थिक विकास गर्ने प्रक्रियामा वित्तीय वित्तीय उदारीकरण र गरिवी निवारण कार्यक्रम अन्तर्गत निम्न शिर्षक यस प्रकार उल्लेख गर्न सकिन्छ। जस्तै प्राथमिकता क्षेत्र कर्जा, सधन बैकिङ्ग कार्यक्रम, उत्पादनशिल क्षेत्र कर्जा, शिक्षित बेरोजगारलाई ऋण ग्रामीण महिलाका लागि उत्पादनशिल कर्जा कार्यक्रम, साना किसान विकास आयो जना, गरिवी निवारण सम्बन्धी कार्यक्रममा वित्तीय सुधारको प्रारम्भिक प्रभाव, नयाँ शाखा खोल्न वित्तीय संभावना, वाणिज्य बैंकको कार्य दिशामा परिवर्तन, निजी क्षेत्रका बैंकहरू शहरी क्षेत्रमा मात्र केन्द्रीकृत रहेकोमा अरू विभिन्न क्षेत्रहरूमा विकेन्द्रिकृत गर्ने नीति लागू गरिनु, कृषि विकास बैंकको कार्य नीतिमा परिवर्तन, ग्रामीण स्वालम्बन कोष, विपन्न र उपेक्षित वर्गलाई कर्जा कार्यक्रम, क्षेत्रीय ग्रामीण विकास बैंकहरू, महिलाका लागि लघु कर्जा कार्यक्रम, शहकारी सस्थानहरूको पुन संरचना, गरीबहरू सँग बैकिङ्ग कार्यक्रम आदि शहरी क्षेत्र र ग्रामीण क्षेत्रमा सञ्चालन गरिएको देखिन आउँछ। यसको कारणले गर्दा केही न केही मात्रामा पहिले भन्दा आर्थिक र सामाजिक क्षेत्रमा केही परिवर्तन आएको छ। जसको मुख्य कारण नै आर्थिक उदारीकरणको प्रक्रिया लागू गर्नु हो।

नेपालमा उदारीकरण

सत्तरीको दशकबाट विश्वव्यापी रूपमा आएको नयाँ दक्षिणपन्थी आन्दोलन र विश्वव्यापीकरणको लहरले नेपाललाई पनि विस्तारै प्रभाव पादै लगेको थियो । परिणामतः १९८५ मा IMF को सुझाव अनुसार नेपाली मुद्राको अवमूल्यनबाट संरचनात्मक कार्यक्रम सुरु गरियो । सन् १९८७ मा आर्थिक संरचनात्मक सुधार कार्यक्रमको विस्तारित रूप संरचनात्मक सुधार सुविधाका रूपमा निरन्तरता दिइयो । यसका निम्न पाँच विशेषता थिए :

पहिलो, आर्थिकमा सरकारी नियन्त्रण खुकुलो पार्ने, दोस्रो, आयात व्यापार र इजाजत सरलीकरण, तेस्रो, ब्याजदर तोक्ने कार्यमा बैङ्कलाई स्वतन्त्रता, चौथो, आयात शुल्क खारेजी र पाँचौँ बजेट घाटा नियन्त्रण र सरकारी खर्च कटौती । दोस्रो चरणको उदारीकरणको कार्यक्रममा भने निजी क्षेत्रलाई सबै क्षेत्र खुला गर्ने, अनुदान कटौती र सस्थागत पुनसंरचना र निजीकरणका रणनीतिसमेत अबलम्बन गरियो । यसै लाई आधार मानेर जन निर्वाचित सरकारले प्रथम पुस्ताको सुधार कार्यक्रम कार्यान्वयनमा ल्याएको थियो (मैनाली, २०७८ पृ.२) ।

केही सीमित प्रयास भए पनि आठौँ योजना अघि उदारीकरणका क्षेत्रमा त्यति उपलब्धि हासिल गर्न सकिएको थिएन । बन्द राजनीतिक व्यवस्थामा उदारीकरणको नीति प्रयोगमा ल्याउनु आफैमा असजिलो थियो । त्यसैले सबै प्रकारको बस्तु सेवा प्रदायकका रूपमा रहेको थियो । आठौँ योजना पछि भने उदारीकरणको रणनीतिले प्राथमिकता पायो । सार्वजनिक संस्थानहरूको निजीकरण तथा पुनसंरचना, जनस्वास्थ्य र राष्ट्रिय प्रतिरक्षावाहक सबै क्रियाकलापमा निजी क्षेत्रलाई खुला, अनुदान कटौती, बजार नियन्त्रित मूल्य, आदि सर्तहरूसहित यो कार्यक्रम आएको थियो । नेपालमा आन्तरिक र वाह्य दुवै क्षेत्रमा उदारीकरण नीति अवलम्बन गरिएको छ । यस सामान्य परिचय यस प्रकार छ :

आन्तरिक उदारीकरण

आन्तरिक वा घरेलु उदारीकरणलाई निम्न दुई भागमा विभाजन गरी विश्लेषण गर्न सकिन्छ :

वित्तीय क्षेत्र सुधार

नेपालको वैकिङ्ग इतिहास त्यति लामो छैन । वि.स. १९९४ मा नेपालमा सर्वप्रथम नेपाल बैङ्क लिमिटेडको स्थापना भएको हो । नेपाल राष्ट्र बैङ्क ऐन २०१२ को आधारमा वित्तीय संस्थाको विकास गर्न वि.स. २०१३ सालमा नेपाल राष्ट्र बैङ्कको स्थापना हुन पुग्यो । वि.स. २०२२ सालमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्क, र २०२४ सालमा कृषि क्षेत्रमा कर्जा प्रवाह गर्ने उद्देश्य सहित कृषि विकास बैङ्कको स्थापना भएको थियो ।

नेपालमा सन् १९८० को दशकको मध्यतिरबाट मात्रै आर्थिक उदारीकरण सुरु भएको हो । सन् १९८० सम्म राष्ट्र बैङ्कले वाणिज्य बैङ्कका गतिविधिलाई नियन्त्रणमा लिएको थियो । त्यतिखेर कर्जा सम्बन्धी निर्णय लिन पनि वित्तीय संस्थाहरू स्वतन्त्र थिएनन् । उच्च अनिवार्य तरलता अनुपात, नगदको ष अनुपात आदिको माध्यमबाट नेपाल राष्ट्र बैङ्कले वाणिज्य बैङ्कको कर्जा दिने क्षमतामा अड्कुश लगाउने गर्दथ्यो । यसको मतलब राष्ट्र बैङ्कले वित्तीय संस्थालाई असाध्यै कडा नियन्त्रणमा राखेको थियो । राष्ट्र बैङ्कको कडा निगरानी वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रमसँगै खुकुलो हुँदै गयो । वित्तीय संस्थाको सुधार लाई निम्न चरणमा विश्लेषण गर्न सकिन्छ :

पहिलो चरण

यस चरणमा भएका मुख्य कार्यहरू :

प्रवेश अवरोध हटाउनु

सन् १९८४ भन्दा अगाडि निजी क्षेत्रलाई बैङ्क खोल्न अनुमति पाएका थिएनन् । सन् १९८४ मा सरकारले निजी क्षेत्रलाई पनि वित्तीय क्षेत्रमा प्रवेश खुला गरिदियो । फलस्वरूप: सन् १९८६ सालमा नेपाल अरब बैङ्क लिमिटेडको स्थापना हुन पुग्यो । हाल आएर नेपालमा २७ वाणिज्य बैङ्क, १७ विकास बैङ्क, १७ वित्त कम्पनी, ६६ लघु वित्त कम्पनी पुगिसकेको छ (आर्थिक सर्भेक्षण, २०७८/७९) ।

व्याजदरमा उदारीकरण

सन् १९८६ भन्दा अगाडि राष्ट्र बैङ्क आफैले वाणिज्य बैङ्कले प्रदान गर्ने ऋण र निक्षेपमा व्याजदर तोक्ने गर्दथ्यो । सन् १९८६ पछि वाणिज्य बैङ्कहरूबिच प्रतिस्पर्धा गराउने उद्देश्यले राष्ट्र बैङ्कले व्याजदरमा वेनियमन गर्‍यो । सुरुमा बैङ्कहरूलाई प्रचलित व्याजदर भन्दा बचत निक्षेपमा १.५ प्रतिशत र आवधिक निक्षेपमा १ प्रतिशतसम्म बढाउन सक्ने स्वतन्त्रता दिइयो । सन् १९८९ पछि बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई निक्षेप र ऋणमा व्याजदर स्वयं निर्धारण गर्न पनि स्वतन्त्रता दिइयो ।

अनिवार्य तरलता अनुपात हटाउनु

नेपाल राष्ट्र वाणिज्य बैङ्कहरूको ऋण दिने क्षमतालाई नियन्त्रण गर्न ३६ प्रतिशत अनिवार्य तरलता अनुपात राख्नु पर्ने नीति अवलम्बन गरेको थियो । यसले गर्दा वाणिज्य बैङ्कहरूबाट ऋण लिँदा महगो व्याज निर्जुपर्ने स्थिती सिर्जना भएको थियो । सन् १९८६ मा यो अनुपातलाई २५ प्रतिशत र त्यसपछि ९ प्रतिशतमा झार्‍यो ।

मौद्रिक नीतिमा सुधार

सन् १९८७ अधिसम्म राष्ट्र बैङ्कले वाणिज्य बैङ्कहरूको नियमनमा मौद्रिक नीतिका प्रत्यक्ष उपकरणहरू प्रयोग गर्ने गर्दथ्यो । अनिवार्य तरलता अनुपात, कर्जा सीमा निर्धारण, नैतिक दबाव, उपभोक्ता साख नियमनजस्ता मौद्रिक नीतको प्रत्यक्ष उपकरणको प्रयोगले वाणिज्य बैङ्कहरू हतोत्साही हुने अवस्था थियो । सन् १९८७ बाट राष्ट्र बैङ्कले प्रत्यक्ष मौद्रिक नीतिका उपकरणबाट अप्रत्यक्ष मौद्रिक नीतिका उपकरण अवलम्बन गर्ने नीति अख्तियार गर्‍यो । खुला बजार कारोबार, अनिवार्य नगद मौज्जात, बैङ्क दर जस्ता अप्रत्यक्ष मौद्रिक नीतको उपकरणद्वारा राष्ट्र बैङ्कले साखमा नियन्त्रण गर्न थाल्यो ।

कर्जा सूचना केन्द्रको स्थापना

सन् १९८९ मा बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरूलाई सूचना उपलब्ध गराउन कर्जा सूचना केन्द्रको स्थापना भयो । बैङ्कहरूलाई ऋणहरूको नियमित उपलब्ध गराई खराब ऋणको मात्रामा कमी ल्याउन कर्जा सूचना केन्द्रको महत्त्वपूर्ण योगदान रहिआएको छ ।

दोस्रो चरण

दोस्रो चरण अन्तर्गत देहायका प्रयासहरू भएका छन् । सन् १९९० मा सरकारी स्वामित्वमा रहेका ठुला बैङ्कहरू नेपाल बैङ्क र राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्कको वित्तीय अवस्था अध्ययन गर्न Commercial Banks Problem Analysis & Strategy Study (CBPASS) को आधारमा ती दुई बैङ्कको वित्तीय एवं साङ्गठनिक सुधार गरियो । सन् १९९४ मा पुँजी बजारको विकास गर्न नेपाल स्टक एक्सचेन्जको स्थापना गरियो । त्यसैगरी NGO हरूलाई पनि सिमित बैँकङ्ग कारोबार गर्न सञ्चालन अनुमति पत्र दिइयो । सन् १९९५ मा विकास बैङ्क ऐन ल्याइयो ।

तेस्रो चरण

सन् २००३ देखि २००७ सम्म विश्व बैङ्कको सहयोगमा वित्तीय क्षेत्र सुधार कार्यक्रम (Financial Sector Program) कार्यान्वयनमा ल्याइयो । यसअन्तर्गत देहायका सुधारका कार्यहरू अगाडि बढाइयो :

- नेपाल बैङ्क लिमिटेड र राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्कको संरचनात्मक सुधारमा जोड दियो । नेपाल बैङ्क लिमिटेडको व्यवस्थापनको जिम्मा अन्तराष्ट्रिय बैङ्कहरूको जमात भएको स्कटल्यान्डको कम्पनी ICCMT लाई दिइयो ।
- वित्तीय सस्थाको क्षमता विकास कार्यक्रमअन्तर्गत कृषि विकास बैङ्क र NIDC को सुधार गरियो ।
- नेपाल राष्ट्रको पुनसंरचना (Re-Engineering of Nepal Rastra Bank) गरियो ।
- वित्तीय क्षेत्र सम्बन्धी कानूनको सुधार अन्तर्गत ऋण असुली ऐन २०५८, सुरक्षित कारोवार ऐन, टाट पल्टने ऐन, गाभिने वा प्राप्त गरिने ऐन व्यवहारमा ल्याइयो ।
- राष्ट्रिय वाणिज्य बैङ्कको पुनसंरचना गर्न २००२ देखि अमेरिकी नागरिक MR. Bruce Henderson लाई जिम्मा दिइएको थियो ।

उत्पादनशील क्षेत्रमा सुधार

नेपालमा उत्पादनको क्षेत्रमा पनि उदारीकरण नीति अवलम्बन गरिएको छ । सरकारले निजी क्षेत्रलाई बस्तु तथा सेवाको उत्पादन गर्न सहयोगीको भूमिका निर्वाह गर्दै सरकारी नियन्त्रण हटाउने र उद्यमीहरूलाई प्रतिस्पर्धी बनाउने नीति नेपाल सरकारले अवलम्बन गरेको छ । उत्पादनशील क्षेत्रमा सरकारले लिएको उदारीकरणका नीति र कार्यहरू यस प्रकार रहेका छन् :

- वि.स. २०४९ मा सार्वजनिक सस्थाहरूको निजीकरण प्रक्रिया प्रारम्भ र २०५१ मा निजीकरण ऐन लागु गरी हालसम्म ३० वटा सार्वजनिक सस्थाको निजीकरण गरिएको छ ।
- शिक्षा, स्वास्थ्य तथा कृषि क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको लगानी खुल्ला गरियो । फलस्वरूप हाल नेपालमा निजी क्षेत्रको विद्यालय, विश्वविद्यालय, अस्पताल, नर्सिङ होम आदि सञ्चालनमा छन् । त्यसैगरी कृषिका लागि आवश्यक औजार मल वितरणमा पनि निजी क्षेत्रलाई अनुमती दिइयो ।
- पूर्वाधार विकासमा पनि निजी क्षेत्रको लगानी खुला गरियो । फलस्वरूप जनसहभागीतामा सडक, पुल निर्माण भएका छन् । साथै दूरसञ्चार, टेलिभिजन, रेडियो आदि क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको विकास हुन थाल्यो । २०५० सालमा राष्ट्रिय उड्यन नीति ल्याई निजी क्षेत्रलाई पनि वायु सेवामा प्रवेश खुल्ला गरियो ।
- वि.स. २०४९ मा औद्योगिक व्यवसाय ऐन र वैदेशिक लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन लागु गरियो ।
- कर तथा अनुदानमा कटौती गरियो ।

बाह्य क्षेत्रको उदारीकरण

नेपालले बाह्य विश्वसँग आर्थिक क्रियाकलापहरू गर्दा लगाइने भन्सार दरमा सुधार गर्दै आएको छ । बाह्य क्षेत्रको उदारीकरण अर्न्तगत आयात निर्यातमा हुने अवरोध हटाउने, विदेशी विनिमयदर बजारको नियन्त्रणमा छोड्ने आदि कुराहरू पर्दछन् ।

वैदेशिक व्यापारमा सुधार

वैदेशिक व्यापारमा सुधारका लागि निम्नलिखित कार्यहरू गरिए :

- सन् १९९० पछि आयात प्रतिस्थापन औद्योगिकरण बाट निर्यातमा आधारित आर्थिक बृद्धि गर्ने नीति

अवलम्बन गरियो ।

- नेपालले आयातमा लगाउँदै आएको उच्च शुल्क र परिणात्मक बन्देजलाई उदारीकरणको नीति अवलम्बन पश्चात हटाइयो । विश्व बैङ्क, अन्तराष्ट्रिय मुद्रा कोषको दबावमा नेपालले वैदेशिक व्यापारलाई खुला गर्ने नीति अवलम्बन गर्‍यो । खुल्ला इजाजत पत्र द्वारा परिमाणात्मक बन्देजलाई विस्थापित गरियो ।
- परिमाणात्मक बन्देज हटाइएपछि, भन्सार दर पनि ३०० प्रतिशतबाट अधिकतम ८० प्रतिशत कायम गरियो ।
- निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले निर्यातकर्ताहरूले कच्चा पदार्थ आयातमा पहिले तिरिसकेका विक्री कर र आयात महसुल फिर्ता दिन निर्यात महसुल सम्बन्धी नयाँ प्रणाली लागु गरियो । निर्यातमा न्यूनतम सेवा शुल्क लगाई निर्यातमा आयातकर हटाइयो ।

वैदेशिक विनिमय दर प्रणालीमा सुधार

वैदेशिक विनियम दर प्रणालीमा सुधार लागि निम्नलिखित कार्यहरू गरिए :

- सन् १९९१ मा नेपाली मुद्रालाई १४.७ प्रतिशतले अवमूल्यन गरियो ।
- सन् १९९२ मा चालु खातालाई आंशिक परिवर्त्य बनाइयो । यसको मतलब वैदेशिक आयको निश्चित प्रतिशत बजार दरमा परिवर्तन गर्ने पाइने व्यवस्था गरियो । तर सन् १९९३ मा चालु खातालाई पूर्ण परिवर्त्य गरियो ।
- विदेशी विनिमय ऐन २०१९ ले बैङ्क तथा वित्तीय संस्थालाई विदेशी मुद्रामा निक्षेप स्विकारन निषेध गरिएको थियो तर २०४२ साउनदेखि भने नेपाली भारतीय र भुटानी नागरिक बाहेक विदेशी व्यक्ति तथा संस्थाहरूलाई विदेशी मुद्रामा खाता खोल्ने अनुमती दिइयो । पुनः २०४८ साल देखि भने नेपालीलाई समेत विदेशी मुद्रामा खाता खोल्ने अनुमती दिइयो ।
- वि.स. २०५० देखि निर्यात गर्ने उद्यमीहरूलाई आवश्यक कच्चा पदार्थ आयात गर्न परिवर्त्य विदेशी मुद्रामा ऋण दिन अनुमति प्रदान गरियो ।
- वि.स. २०४९ मा व्यापार नीति घोषणा भयो । निजी क्षेत्रलाई व्यापारमा सहभागी गराउने तथा प्रोत्साहन गर्ने उद्देश्यले व्यापार नीति ल्याइएको थियो । व्यापार नीतिले नेपाली मुद्राको चालु खातामा पूर्ण परिवर्त्यता, निर्यात र आयातमा इजाजत पत्र हटाइनुको साथै विदेशी मुद्रामा निक्षेप राख्ने आदिको व्यवस्था गरिएको छ ।
- प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी तथा प्रविधि भित्र्याउने उद्देश्य वि.स. २०४९ मा वैदेशिक लगानी र एकद्वार नीति तथा वैदेशिक लगानी तथा प्राविधिक हस्तान्तरण ऐन पारित गरियो । यस ऐनले लगानीकर्ताले लाभांश सावा ब्याजको रूपमा आर्जित रकम शतप्रतिशत परिवर्त्य विदेशी मुद्रामा फिर्ता लैजान पाउने व्यवस्था गरियो । विदेशीले प्रतिरक्षा, सूर्तिजन्य उद्योग, मदिरावाहेक कुनै पनि क्षेत्रमा शत प्रतिशत लगानी गर्न सक्ने व्यवस्था गरियो (बस्नेत, २०७२ पृ.३५८)

मुलुकमा अहिले उदार अर्थ व्यवस्था वहाली छ । बजार अर्थतन्त्रमा बजारसंयन्त्रमाथि राज्यको हस्तक्षेप र नियन्त्रण खुकुलो पारिएको छ । समष्टिगत आर्थिक नीति बजार निर्देशित र निजी क्षेत्रमुखी छ । स्वदेशी उद्योगहरूलाई कुनै विशेष संरक्षण गरिएको छैन । आयात प्रतिस्थापन र आत्मनिर्भर अर्थतन्त्र भन्दा निर्यात प्रवर्द्धनलाई जोड दिएको छ । वैदेशिक लगानी तथा प्रविधि हस्तान्तरण ऐन २०७५ मा नकारात्मक सुचीमा परेका नौवटा क्षेत्रबाहेक सबैजस्तो औद्योगिक क्षेत्रमा शतप्रतिशत बाह्य लगानी खुला

गरिएको छ । कम्पनी ऐन २०७३ मा कम्पनी स्थापना सञ्चालन र प्रशासन सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ । औद्योगिक व्यवसाय ऐन २०७३ उद्योग स्थापना, सञ्चालन र बहिर्गमनसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ । श्रम ऐन २०७४ अनुसार नो वर्क नो पेको सिद्धान्तलाई स्वीकार गरिएको छ । प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धनका लागि प्रतिस्पर्धा प्रवर्द्धन बजार संरक्षण ऐन २०७३ अगाडी सारिएको छ । ऐनले प्रतिस्पर्धात्मक मूल्य नीति अगाडी सार्दै एकाधिकार कृत्रिम अभाव र गैरप्रतिस्पर्धा रोक लगाएको छ । ठुला लगानीलाई सरल, पारदर्शिता र पूर्वानुमानयोग्य तुल्याउन लगानी बोर्ड ऐन २०६८, प्रतिस्पर्धा संरक्षण तथा बजार संरक्षण ऐन २०७३, वैदेशिक लगानी नीति २०७१, औद्योगिक व्यवसाय ऐन २०७३ सार्वजनिक निजी साभेदारी लगानी ऐन २०७५ अगाडि सारिएको छ । विदेशी लगानीसम्बन्धी सबै सेवा एक स्थान वा उपलब्ध गराउने गरी एकल बिन्दु सेवा केन्द्र (वान स्टिप सेन्टर) स्थापना गरिएको छ । ५ सय मेगावाट भन्दा ठुला जलविद्युत परियोजना र १० अर्ब बढीको लगानीका लागि प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा लगानी बोर्ड गठन भएको छ । यस हिसाबले नेपाल दक्षिण एसियामा डोइडू विजनेसको दृष्टिकोणबाट तेस्रो उपयुक्त मुलुक र प्रतिस्पर्धी अर्थतन्त्रका हिसाबले चौथो स्थानमा सूचीकृत छ (हाडा, २०७८ पृ.३) ।

आर्थिक उदारीकरणले नेपालको अर्थतन्त्रमा पारेको प्रभाव

सन् १९८० को दशकको पूर्वाद्धिसम्म नेपालले अपनाएका आर्थिक नीतिहरू संरचनात्मक, आयात प्रर्तिथापन गर्ने र बन्द प्रकृतिका थिए । विश्वमा देखिएको उदारीकरणको लहरबाट नेपाल पनि अछुतो रहन सकेन । नेपाल सन् १९९० को दशकको सुरुदेखि यस अभियानमा होमियो । हालसम्म अर्थतन्त्रका व्यापार, लगानी, वित्तीय क्षेत्र, मौद्रिक क्षेत्र, औद्योगिक नीति, निजीकरण, मूल्यस्थिरता जस्ता विभिन्न क्षेत्रहरूमा सरकारले उदारीकरणका नीतिहरू अवलम्बन गरेको छ । जसबाट नेपालको अर्थतन्त्रमा केही सकारात्मक र केही नकारात्मक प्रभावहरू देखा परेका छन् । प्रजातन्त्रको पुर्नवहालीपश्चात मुलुकले अख्तियार गरेको उदारीकरणको प्रयासबाट अर्थतन्त्रमा केही परिवर्तनहरू देखापरेका छन् । खुला वातावरणका कारण सुरुका दिनमा लगानीकर्ताहरू आकर्षित भए, वस्तु तथा सेवा उत्पादन बढ्न गई कूल ग्राहस्थ उत्पादनमा उद्योगको हिस्सा पनि बढ्न थाल्यो भने । आयात र निर्यात अनुपातमा पनि सुधार आयो । तर प्राप्त उपलब्धिलाई सुरुका दिनमा भैँ पछि सम्म निरन्तरता दिन सकिएन । राजनिर्ति अस्थिरता, दशक लामो द्वन्द्व र निजी क्षेत्रको कमजोर संस्थागत संस्कृति पनि यसमा जिम्मे वार थिए उदारीकरणपूर्व नेपालमा निजी क्षेत्रका बैंक तथा वित्तीय सस्थाहरू थिएनन् केवल सरकारी बैंकको एकाधिकार थियो । अहिले राजनैतिक तरलता र जोखिमका वाबजुद पनि निजी तथा संयुक्त क्षेत्रका बैंकहरू वित्तीय मध्यस्तताका कार्यमा जुटिरहेका छन् ।

गत आर्थिक वर्ष सम्म २७ वाणिज्य बैंक, दर्जन भन्दा बढि विकास बैंक, ८० वित्तीय सस्था, १७ सीमित कारोवार गर्ने सस्था, ४७ वित्तीय कारोवार गर्ने गैरसरकारी सस्थाका भण्डै ५०० शाखाहरू प्रतिस्पर्धीरूपमा वित्तीय कारोवार गरिरहेका छन् । शहरका सीमित ऋणी तथा बचतकर्तासँग मात्र चित्त नबुभाई उनीहरू गाउँबस्तीतिर सेवा विस्तार गर्न थालेका छन् । सरदर आर्थिक वृद्धि तीन दशमलव हुँदा पनि वित्तीय क्षेत्रको वृद्धि तीस प्रतिशतले बढिरहेको छ । बैंक तथा वित्तीय सस्थाहरूले आर्थिक क्रियाकलाप गर्नुका साथै प्रशस्त मात्रामा रोजगारीको सिर्जना गरेका छन् । संयुक्त लगानीका बैंकहरूले स्तरीय सेवा प्रदान गरेका छन् । उदारीकरण अधि रुग्ण रहेका सरकारी बैंकहरूको व्यवस्थापन सुधार भई निजीक्षेत्रका बैंक भन्दा पनि सफल बन्न पुगे । अहिले संचार र प्रविधिमा उल्लेख्य प्रगति भएको छ । दुरसंचार प्रदायकहरू सेवा प्रदान गर्न प्रतिस्पर्धारत छन् । टेलिफोन घनत्व १ सय ५० प्रतिशत पुगेको छ । यसले प्रत्यक्षरूपमा रोजगारी र जनसम्पर्क प्रवर्द्धनमा सहयोग पुऱ्याएको छ भने अप्रत्यक्ष रूपमा लगानी, उत्पादन, वितरण जस्ता आर्थिक निर्णय लिन सूचना प्रवाहको

माध्यमबाट महत्त्वपूर्ण योगदान गरिरहेका छन्। दर्जनौं इन्टरनेट प्रदायकले गरेको योगदानका कारण दुई तिहाइभन्दा बढी सर्वसाधारण इन्टरनेट सेवामा आबद्ध भई अवसरको सहज पहुँचमा छन्। टेलिभिजन, रेडियो, एफ.एमलगायतका विद्युतीय प्रसारण माध्यमले सामाजिक संञ्जालीकरणमार्फत मानव विकास र सामाजिक पुँजी निर्माणमा अतुलनीय योगदान गरिरहेका छन्। यी माध्यमले सचेतना विस्तारमार्फत नागरिक शासन, उत्तरदायी प्रशासन र सुशासन संस्कृति निर्माणमा महत्त्वपूर्ण योगदान गरिरहेका छन्। अहिले निजीक्षेत्रका विमान सेवा प्रदायक कम्पनीहरू दर्जनौं उडान भरी स्तरीय र प्रतिस्पर्धी सेवा दिइरहेका छन्। विमान सेवा भरपर्दो, सस्तो र सुरक्षित हुँदै गइरहेको छ। स्वास्थ्य तथा शिक्षा क्षेत्रमा भएको उपलब्धि पनि उल्लेख्य छ। नेपालमा बसेर विश्वस्तरको स्तरीय शिक्षा लिने अवसर नेपालीले पाएका छन्। निजी क्षेत्रका शैक्षिक अनुष्ठानका कारण नेपाली प्रतिभा विश्वभरी प्रतिस्पर्धी भएको छ। औद्योगिक उत्पादन पनि विस्तार भएको छ। व्यापार व्यवसाय मन्द गतिमा भएमा पनि निरन्तर फैलँदो छ। सेवा व्यवसायले पनि उद्योगको रूप लिएको छ। नेपाली बजारमा विश्वका उत्पादनहरू सहज रूपमा प्राप्त भएका छन्। मानिसहरूमा बचत तथा लगानी गर्ने प्रवृत्ति बढेको छ। यी उपलब्धिका कारण GDP मा गैर कृषि क्षेत्रको योगदानमा उल्लेख्य प्रगती भएको छ।

आर्थिक उदारीकरण नीतिको अनुसरण पश्चात नेपालको अर्थतन्त्रमा विभिन्न सकारात्मक प्रभाव परेको भएता पनि निम्नानुसारका नकारात्मक प्रभावहरू समेत देखापरेको पाइन्छ, घरेलु तथा साना उद्योगको अस्तित्व लोप हुने स्थिति सिर्जना भएको छ भने व्यापार असन्तुलन भन्भन् बढ्दै आयातको अनुपातमा निर्यात बढ्न सकेको छैन, बेरोजगारी प्रतिशतमा कमी आउन सकेको छैन अन्तराष्ट्रिय गैरसरकारी संस्था र बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूको बोलबाला रहेको पाइन्छ दिनप्रतिदिन धनी भनै र गरीब सीमान्तकृत हुने खतरा पनि बढाएको छ, निजी क्षेत्रको कार्टेलिङले वस्तु सेवाको मुल्य पनि बजार शिक्तले भन्दा मिलेमतो र कृत्रिम रूपमा हुने अवस्था देखिएको छ। विशेषत असमानता भन बढ्दै गयो, स्वदेशी उद्योगहरू धरासायी हुन पुगे, अन्तराष्ट्रिय प्रतिस्पर्धामा टिक्न सकेनन्, ग्रामीण र कृषि क्षेत्रमा उल्लेख्य सुधार हुन सकेन, मुद्रास्फीति बढेर दुई अडके हुन थाल्यो, क्षेत्रीय असन्तुलन दिनप्रतिदिन बढ्दै गयो छ, सरकारी संस्थानको घाटा थपिनै नसक्ने गरी बृद्धि भयो। आन्तरिक बजार को पूर्ण विकास भई नसकेकाले कृषिमा अभाव र चर्को मूल्य बृद्धि कायम नै रहन गयो, विदेशीहरूको प्रदर्शन प्रभावले गर्दा विलासी वस्तुहरूको उपभोगमा तीब्र बृद्धि भयो, उदारीकरणका कारण उपभोक्तको चाख निरन्तर फेरिएको छ, बाह्य मुलुकमा उत्पादित वस्तुहरू सस्तो र स्तरीय रूपमा उपलब्ध हुँदा आन्तरिक उत्पादनमा भन्दा बाह्य निर्भरता बढाउँदै लगेको छ अनि स्वदेशी उत्पादन मात्र होइन प्रविधि र ज्ञानमा पनि सीमान्तीकरण बढ्दै गएको छ।

निष्कर्ष

अन्तमा, वर्तमान समयमा आर्थिक उदारीकरणको लहरले विश्वका धेरैजसो देशहरूलाई समेटेको छ। यो एक किसिमले बजार अर्थतन्त्रको आदेशनात्मक वा समाजवादी अर्थतन्त्रमाथिको विजय हो। यसले देहको आर्थिक बृद्धिका महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दो छ। उत्पादन र उत्पादकत्वमा बृद्धि गरेको छ। उदारीकरण जनताको जीवनस्तर उठाउने उपकरण हो। यसबाट आर्थिक क्रियाकलापमा बृद्धि भई रोजगारीका अवसर सिर्जना हुने गरेको छ। उदारीकरणले निर्यात अभिवृद्धि गरी विदेशी मुद्रा आर्जन गर्न सहयोग पुऱ्याएको छ। सरकारी संरचनामा सुधार हुनुका साथै नयाँ व्यवसायको उदयसमेत भएको छ। उदारीकरणले प्रतिस्पर्धा बढाई र उत्पादनमा कार्यकुशलता बृद्धि गर्दछ। प्रतिस्पर्धाले नवप्रवर्तक तथा अनुसन्धान र साधन एवम् स्रोतको कुशल प्रयोग तथा बाँडफाँडसमेत गराउँछ।

आर्थिक उदारीकरणका यस्ता धेरै फाइदा भएता पनि केही कमी पनि देखिन्छन्, जस्तै: अवसर सक्ने

ले मात्र पाउने, ठुला उद्योग र व्यापारीले साधन बाँड्ने, आएको असमान वितरण, महिला र कमजोर वर्गलाई कम स्थान, बढी सक्षमले मात्र विशिष्टीकरणको फाइदा पाउने, नयाँ प्रकारको आर्थिक विकासको सम्बन्ध कायम हुने आदि । समग्रमा सरकारको आयतन घटाउने अर्थतन्त्रमाथि अनियमन, मूल्य नियन्त्रणको अन्त्य, बजेट घाटा नियन्त्रण र बाह्यमुखी अर्थतन्त्रजस्ता संयन्त्रको माध्यमबाट उदारीकरण कार्यन्वयन गरिनुपर्दछ । साधन र स्रोतको न्यायोचित बाँडफाड गरी हरेक कार्यक्रम गरिवी निवारण सँग तालमेल गराई कृषि तथा पिछडिएको दुर्गम ग्रामीण क्षेत्रको तीव्र विकास गर्ने खालका नीतिहरूलाई सामञ्जस्यतापूर्वक प्रयोग गरी निजी क्षेत्रको प्रत्यक्ष सहयोगका आधारमा उच्च र दिगो आर्थिक वृद्धि हासिल हुने गरी आर्थिक नीतिहरू अनुसरण गर्नुपर्ने आवश्यकता रहको छ ।

सन्दर्भ सामग्री

अधिकारी, रमेशप्रसाद, आचार्य, खुबिराम, लामिछाने, भुवनेश्वर र ज्ञवाली, सञ्जय (२०७१). *व्यवसायिक अर्थशास्त्र*. काठमाडौँ : अस्मिता पब्लिकेसन.

आचार्य, गोपीकेश (सन् २०१३ अगष्ट ०७). नेपालमा आर्थिक उदारीकरण. *राजधानी दैनिक*.

ढुङ्गेल, कमलराज (सन् २०१० जनवरी ०१). आर्थिक उदारीकरणका बिस वर्ष सामाजिक अराजकताको खतरा. *आर्थिक अभियान*.

नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय (२०७८/०७९). *आर्थिक सर्वेक्षण*. काठमाडौँ : अर्थमन्त्रालय. नेपाल सरकार.

बस्नेत, प्रताप सिंह (२०७२). *व्यवस्थापकीय अर्थशास्त्र तथा सार्वजनिक नीति विश्लेषण*. काठमाडौँ : कृति बुक्स पब्लिकेसन.

मैनाली, गोपीनाथ (२०७८ वैशाख ५). उदारीकरण र नेपालको अर्थतन्त्र. *आर्थिक अभियान राष्ट्रिय दैनिक*.

राष्ट्रिय योजना आयोग (२०४९). *आठौँ योजना*. काठमाडौँ : राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालय.

हाडा, गम्भिरबहादुर (२०७८ कार्तिक २३). नेपालको आर्थिक विकासमा उदारीकरणको प्रभाव. *आर्थिक राष्ट्रिय दैनिक*.

Bhattra Ramchandra ((2002). Market Economy, Market Behaviour and Need for of Competition Law in Nepal, *Economics Journal of Development Issues Vol. 3, No. 1,*

गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित टुक्का अध्ययन

सुनील अर्याल *

लेखसार

गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित टुक्का अध्ययन शीर्षकको प्रस्तुत प्राज्ञिक लेखनको मूल उद्देश्य गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित टुक्काको सर्वेक्षण गर्नु र संरचनात्मक स्वरूप पहिल्याउन रहेको छ। उक्त प्रयोजनका लागि गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित टुक्काको अध्ययन एवम् विश्लेषणका लागि गोरखा नगरपालिका वडा नं. ६, ७, ८ र ९ छनौट गरिएको छ। यहाँ गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित टुक्काको सर्वेक्षण र संरचनात्मक स्वरूप अध्ययन विश्लेषण गरिएको छ। गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित टुक्का अध्ययनमा टुक्काको सर्वेक्षण, संरचनात्मक स्वरूप, प्राप्ति यस प्राज्ञिक लेखनमा मुख्य समस्या र यी समस्याहरूको समाधानको खोजी गर्नु उद्देश्य रहेकाले गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित टुक्का अध्ययन अन्तर्गत केन्द्रित भई सम्बन्धित विषयवस्तुको सूक्ष्म अध्ययन गरी समस्याको समाधान पहिल्याइएको छ। प्रस्तुत प्राज्ञिककार्य प्राथमिक स्रोत सामग्री अध्ययनमा आधारित भएको हुनाले परिमाणात्मक तथा पुस्तकालय अध्ययन कार्यका आधारमा छ। प्राज्ञिक कार्यमा प्राथमिक स्रोत सामग्री रहेका छन्। प्राथमिक स्रोतका रूपमा विश्लेष्य टुक्का रहेका छन्। यी छनौट गरिएका टुक्काहरूको अध्ययन गर्दा शोधप्रश्न र निर्धारित उद्देश्यहरूको परिधिभित्र सीमित रहनुका साथै टुक्कामा रहेका संरचनात्मक स्वरूपका आधार मा मात्र केन्द्रित भई विश्लेषण गरिएको छ।

मुख्य शब्द : टुक्का, लक्ष्यार्थ, लोकसाहित्यमा, वाक्यद्विति, सङ्गीतात्मक

परिचय

भाषा वा बोलीमा लाक्षणिक तथा विशेष अर्थमा प्रयोग हुने र आफ्नो वाच्यार्थमा भन्दा बेग्लै लक्ष्यार्थमा जोड दिने वाक्यांश वा पदसमूहलाई टुक्का भनिन्छ। तिनको सङ्कलन र अध्ययन गर्नु आजको आवश्यकता हो। गोरखा नगरपालिकामा बसोबास गर्ने मानिसहरूको आफ्नै लोकपरम्परा छ। उनीहरूको भाषामा छुट्टै प्रकारको मिठास पाइन्छ। भाषामा मिठास थप्ने क्रममा टुक्काको विशिष्ट भूमिका रहन्छ। त्यसैले टुक्काको राम्रो सम्भावना भएको गोरखा नगरपालिकालाई छनौट गरी यहाँ प्रचलित टुक्काको खोज र अध्ययन गरिएको छ। गोरखा नगरपालिकाले लोकपरम्परा, लोकविश्वास र लोकप्रचलनले महत्त्वपूर्ण स्थान प्राप्त गरेको छ। यस नगरपालिकामा लोकसाहित्यको एउटा महत्त्वपूर्ण विधा टुक्काको प्रचलन र प्रयोग यस पालिकामा प्रशस्त मात्रामा भएको पाइन्छ।

सामान्य व्यक्तिले प्रयोग गर्ने भाषामा होस् वा विशिष्ट व्यक्तिले प्रयोग गर्ने भाषामा होस् यहाँ टुक्काको प्रयोग प्रशस्त हुने गरेको पाइन्छ। ती टुक्काहरूले भाषालाई समृद्ध र गौरवशाली बनाएका छन्। त्यसैले भाषामा महत्त्वपूर्ण स्थान राख्ने टुक्काको खोजी तथा अध्ययन गरेर प्रकाशमा ल्याउनु यस लेखको मुख्य लक्ष्य रहेको छ। त्यसैले यस लेखमा गोरखा नगरपालिकामा विभिन्न स्थानहरूमा प्रचलित टुक्काहरूको सङ्कलन गरेर वर्गीकरण र विश्लेषण गरिएको छ।

समस्या कथन

लोकसाहित्यको एउटा महत्त्वपूर्ण विधाको रूपमा रहेको टुक्काले भाषा र साहित्यमा महत्त्वपूर्ण स्थान ओगटेको छ, तापनि यसको व्यापक खोजी र अध्ययन भएको पाइदैन। गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित टुक्काहरूले पनि नेपाली लोकसाहित्यको भण्डारलाई समृद्ध बनाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन्। त्यसैले यस लेखमा निम्नलिखित समस्याहरूलाई केन्द्रमा राखेर अध्ययन गरिएको छ।

क. गोरखा नगरपालिकामा के-कस्ता टुक्काहरू प्रचलित छन् ?,

ख. गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित टुक्काहरूलाई के-कति आधारमा वर्गीकरण र विश्लेषण गर्न सकिन्छ ?

अध्ययनको उद्देश्य

यस लेखको मुख्य उद्देश्य नेपाली भाषा, साहित्य र लोकसाहित्यमा महत्त्वपूर्ण स्थान ओगटेको टुक्का को अध्ययन गर्नु नै हो । यस क्रममा गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित टुक्काहरूमा केन्द्रित रहेर निम्नलिखित उद्देश्यपूर्तिमा यो अनुसन्धान केन्द्रित रहनेछ :

क. गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित टुक्काहरूको सङ्कलन गर्नु,

ख. गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित टुक्काहरूलाई विभिन्न आधारमा वर्गीकरण र विश्लेषण गरेर देखाउनु ।

पूर्वकार्यको समीक्षा

कुनै पनि कार्य गर्दा त्यसअघि त्यस विषयसँग सम्बन्धित भएर गरिएका पूर्व कार्यहरूको सर्वेक्षण, अध्ययन र समीक्षा आवश्यक हुन्छ । यस परिप्रेक्ष्यमा यहाँ विवेच्य विषयमा अघि भएका कार्यको समीक्षात्मक प्रस्तुति तल कालक्रमिक रूपमा गरिएको छ ।

पुस्कर शमशेर (१९९८) ले “उखान-टुक्काको वर्णक्रमानुसारी सूची र वाक्यांश, वाक्यद्विती कोष” मा उखान र टुक्का सङ्कलन सूची दिइएको पाइन्छ । त्यसमा उनले लगभग पाँच हजार जति टुक्कालाई वर्णानुक्रममा व्यवस्थित तरिकाले राखी तिनीहरूको अर्थ दिएर तिनीहरूलाई विभिन्न विद्वानका उदाहरणसहित तथा आफूले पनि वाक्यमा प्रयोग गरेर देखाएका छन् । सो कार्यमा उखान र टुक्काविचको स्पष्ट भिन्नता देखाइएको पाइँदैन । त्यो केवल उखान र टुक्का सङ्कलनको सूचीको रूपमा रहेको छ । त्यसमा टुक्काको सैद्धान्तिक रूपमा अध्ययन, वर्गीकरण र विश्लेषण भएको पाइँदैन तैपनि यस कार्यमा उक्त कोश सहयोगी सिद्ध हुनेछ ।

पारसमणि प्रधान (२०११) ले “नेपाली मुहावरा” पुस्तकमा टुक्कालाई ‘मुहावरा’ नामले स्वीकारी टुक्काको बारेमा चर्चा गरेका छन् । यसमा पनि केही टुक्का सङ्कलित छन् तर तिनीहरूको व्याख्या-विश्लेषण भने गरिएको छैन ।

जीवन्द्रदेव गिरी (२०५७) ले “लोकसाहित्यको अवलोकन” मा लोकसाहित्यका विविध विधाहरूको चर्चा गर्दै सामान्य रूपमा टुक्काको समेत चर्चा भएको पाइन्छ तर टुक्काको समग्र व्याख्या-विश्लेषण भने त्यहाँ भएको छैन ।

यसरी सिङ्गे नेपाली टुक्काको क्षेत्रमा केही कार्य भएका छन् तर गोरखा नगरपालिकाका सम्बन्धमा भने अगाडि खासै काम भएको पाइँदैन । गोरखा नगरपालिकाको साहित्यका सम्बन्धमा केही-केही भए तापनि टुक्काको सम्बन्धमा कसैले केही कार्य गरेको देखिँदैन । यही स्थितिमा गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित टुक्काको अध्ययनकार्य गरिएकोछ ।

अध्ययनको औचित्य

लोकजीवनमा प्रचलित टुक्काहरूले मान्छेको बोली व्यवहारमा विशिष्टता ल्याउने काम गर्दछ । भाषामा उक्ति वैचित्र्य, गम्भीरता, व्याङ्ग्यात्मकता र सङ्गीतात्मक ल्याउन टुक्काहरूको प्रयोग भएको हुन्छ । नेपाली साहित्यमा यस्ता टुक्काहरूको प्रशस्तै मात्रामा प्रयोग भएको पाइन्छ भने लोकसाहित्यमा त

यसको छुट्टै अस्तित्व स्थापित भइसकेको छ । भाषा-साहित्यमा र लोकसाहित्यमा विशेष महत्त्व राख्ने टुक्काहरूको राष्ट्रिय स्तरमा र क्षेत्रीय स्तरमा लिखित रूपमा खोजी र सङ्कलन गरेर प्रकाशनमा ल्याउनपर्ने आजको प्रमुख आवश्यकता हो । हाम्रो देशको प्रत्येक कुना काप्चामा यस्ता लोकसाहित्यिक वैभवहरू लुकेर बसेका छन् । त्यस्ता वैभवहरूको समयमा नै खोजी र सङ्कलन भएन भने भविष्यमा लोप भएर जान पनि सक्छन् । यी सम्पूर्ण कुराहरूलाई ध्यानमा राखेर गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित टुक्काहरूको खोजी सङ्कलन र अध्ययन गर्नु यस कार्यको औचित्य स्वतः सिद्ध छ । साथै प्रस्तुत कार्यले लोकसाहित्यका बारेमा अध्ययन गर्न चाहने अध्येताहरूलाई राम्रो सहयोग पुऱ्याउने छ भन्ने कुरामा विश्वास लिन सकिन्छ । साथै नेपाली लोकसाहित्यप्रेमी पाठक वर्गलाई खुराक प्रदान गर्न पनि यसबाट सहयोग पुग्न जाने कुरा सुनिश्चित रहनेछ ।

अध्ययनको सीमा

यस अनुसन्धान कार्यको सीमा निम्नानुसार रहनेछ :

- क. यस कार्यमा गण्डकी प्रदेश गोरखा जिल्लाको गोरखा नगरपालिकाभित्रका वडा नं. ६,७, ८ र ९ का मुख्य-मुख्य स्थानमा गएर टुक्का सङ्कलन गरिएकोछ,
- ख. गोरखा नगरपालिकाभित्रका वडा नं. ६,७, ८ र ९ मा प्रचलित टुक्काहरूको स्थलगत रूपमा सङ्कलन गर्दा प्रचलित नेपाली भाषाका टुक्काहरूलाई मात्र समेटिएकोछ,
- ग. सङ्कलित टुक्काहरू त्यहाँ बोलिने नेपाली भाषामा नै रहेका र वर्गीकरण, व्याख्या र विश्लेषणमा पनि त्यहाँको जनजीवन र रहनसहनलाई मुख्य आधार मानिएकोछ ।

शोध विधि

प्रस्तुत लेख तयार पार्दा निम्न लिखित विधि प्रयोग गरिएकोछ :

क. क्षेत्रीय अध्ययन विधि

यस अध्ययन पद्धति अनुसार गोरखा नगरपालिकाभित्रका वडा नं. ६,७, ८ र ९ का विभिन्न सम्भाव्य स्थानहरूमा पुगेर स्थानीय मानिसहरूको बोलीचालीका क्रममा प्रयोग भएका टुक्काहरूलाई सङ्कलन गरिएकोछ । साथै यस अध्ययनका क्रममा कतिपय व्यक्तिहरूसँग प्रश्नावली र अन्तर्वार्ता विधिको समेत प्रयोग गरिएकोछ ।

ख. पुस्तकालयीय विधि

पुस्तकालयीय पद्धतिको उपयोग गरेर पुस्तकालयहरूमा सङ्कलित लोकसाहित्यका आवश्यक सामग्रीहरूको अध्ययन गरिनाका साथै स्थापित सैद्धान्तिक मान्यता अनुरूप सङ्कलित टुक्काहरूको वर्गीकरण, व्याख्या र विश्लेषण गरिएकोछ ।

गोरखा नगरपालिकाको सङ्क्षिप्त परिचय

नेपालको करिब मध्यभागमा अवस्थित गण्डकी प्रदेशमा पर्ने गोरखा जिल्लाको एकमात्र ऐतिहासिक नगरी गोरखा नगरपालिकाको गठन वि.सं. २०५३ माघ १५ गते साविक गोरखकाली, रानिश्वाँरा र तारानगर गा.वि.स. हरूलाई समेटेर गरिएको हो । साथै नेपाल सरकारको २०७१ मंसिर २६ को निर्णय अनुसार साविक फिनाम र नारेश्वर गा.वि.स. तथा २०७३ मंसिर २० को निर्णय अनुसार नाप्ले र देउराली गा.वि.स. थप गरी यस न.पा. ले कूल १३१.८६ वर्ग कि.मि. क्षेत्रफल ओगटेको छ (नगर विकास योजना २०७८/२०७९) ।

राजधानी काठमाडौँदेखि १४१ कि.मि. पश्चिम र अमर सिंह राजमार्गको आँबुखैरेनी तनहुँबाट २४ कि.मि.उत्तरमा पर्ने यस न.पा. को अधिकांश भू-भाग पहाडी क्षेत्रले ढाकेको छ भने केही भाग टार बेसीले ढाकेको छ (नगर विकास योजना २०७८/२०७९) ।

२०५३ माघ १५ गते साविक श्री ५ को सरकारले गोरखकाली, रानिश्वाँरा र तारानगर गा.वि.स. हरूलाई १ई समेटेर पृथ्वीनारायण न.पा. घोषण भयो । नेपाल सरकारले पछि यस न.पा. को नाम परिवर्तन गरी गोरखा नगरपालिका रहन गयो ।

लोकसाहित्यको अवस्था

नेपाल एकीकरणभन्दा अघिदेखि नै गोरखा नगरपालिका मूलतः नेपाली भाषाभाषीकै क्षेत्र हो । नेपाली भाषाको लोकसाहित्य नै यहाँको लोकसाहित्य हो । यस न.पा. मा नेपालीबाहेक अन्य भाषाभाषीहरू पनि छन् तापनि यहाँ नेपाली भाषाभाषी समाजमा प्रचलित लोकसाहित्यका बारेमा मात्र चर्चा गरिएको छ । गोरखामा नेपाली भाषाभाषीहरू हालका कर्णाली प्रदेशको सिंजा क्षेत्रबाट आएका हुन् भन्ने भनाइ रहेको छ । नेपाली भाषाको साहित्य प्रथमतः मौखिक परम्पराद्वारा कथ्य स्तरमा विकसित हुँदै आएको हो । विक्रमको एघारौँ शताब्दीदेखिका नेपाली भाषामा लेखिएका अभिलेख-शिलालेख जस्ता पुराना सामग्रीहरू फेला परेका छन् तापनि नेपाली भाषाका प्राचीन लेख्य साहित्य सामग्री भने विक्रमको एघारौँदेखि अठारौँ शताब्दीसम्मका अवधिमा नेपाली लोकजीवनका कथ्य स्तरमा साहित्यक परम्परा विकसित भएको पाइन्छ ।

नेपाल एकीकरण अघिदेखि नै गो.न.पा. नेपाली भाषाभाषीको क्षेत्र हो । त्यसैले यस क्षेत्रमा परम्परा देखि नेपाली लोकसाहित्यको समृद्ध भण्डार कायम रही आएको छ । यस न.पा. मा प्राप्त गर्न सकिने लोकसाहित्यका मुख्य सामग्री : खाँडो, जुवारी, घाँसे गीत, तीजे गीत, भजन, साँगिनी असारे, माल श्री, भदौरे, देउसी भैलो, घाटु, बालुन, चुडका, रत्यौली, गाउँखाने कथा, लाखे नाच, बाँदरे नाच सरस्वती नाच, उखान टुक्का आदि ।

गोरखा नगरपालिका टुक्काको वर्गीकरण र विश्लेषण

गोरखा नगरपालिका टुक्काको वर्गीकरण

लोकसाहित्यका हिसाबले धनी गोरखा नगर पालिका टुक्काको क्षेत्रमा पनि धनी नै छ । यस क्षेत्रका सम्पूर्ण व्यक्ति शिक्षित-अशिक्षित, बालक-बृद्ध, पुरुष-महिला सबैले प्रशस्त मात्रामा टुक्काको प्रयोग गरेको पाइन्छ । यहाँ प्रचलित टुक्काको संरचना, प्रयोग निम्नानुसार गरिएको छ :

समाजविषयक टुक्काहरू

व्यक्ति-व्यक्तिको समूह, परिवार-परिवारको समूह र समाज-समाजको समूह मिलेर राष्ट्र बनेको हुन्छ । यसरी समाजमा बस्ने हरेक व्यक्तिको दैनिक रूपमा एक-आपसमा विविध क्रियाकलाप गर्दछन् । मानिसका सामाजिक दैनिक क्रियाकलापहरूमा माया प्रेम, आँसुहाँसो, मिलन बिछोड, खानपिन, लेनदेन, उठबस आदि कार्यहरू हुन्छन् । तिनै क्रियाकलापसँग जोडिएका टुक्काहरू गोरखा नगर पालिकामा प्रशस्त भेटिन्छन्, जस्तै : मुखमा पानी आउनु, आँखाको कसिङ्गर हुनु, हगनु न मुत्तु हुनु आदि ।

संस्कृतिविषयक टुक्काहरू

कुनैपनि राष्ट्रको आफ्नै मौलिक संस्कृति, परम्परा, चाडपर्व, रीतिरिवाज र रहनसहन हुन्छ । त्यहाँको

चाडपर्व रीतिस्थितिले आफ्नोपनको पहिचान गराएको हुन्छ । त्यस्ता चाडपर्व, रीतिथिति र संस्कृतिको अभिन्न सम्बन्ध त्यहाँको जनजीवनसँग रहेको हुन्छ । गोरखा नगरपालिका सांस्कृतिक मान्यताका दृष्टिले निकै धनी छ । त्यसको प्रभाव नेपाली लोकजीवनमा प्रचलित टुक्काहरूमा पनि रहेको देखिन्छ । यहाँ तिनै सांस्कृतिक परम्परासँग सम्बन्धित टुक्काहरूको नमुना प्रस्तुत गरिएको छ : बाउको बिहे दे खुनु, साइत पर्नु, चुरा फुटनु आदि टुक्काले यहाँको स्थानीय संस्कृतिबारे जानकारी दिन्छन् ।

पुराण-इतिहासविषयक टुक्काहरू

गोरखा नगरपालिकाका टुक्काहरूमा पुराण-इतिहासका घटनाहरू प्रतिबिम्बित भएको पाइन्छ । पुराण-इतिहाससँग सम्बन्धित गोरखा नगरपालिकाका टुक्काका नमुना यस प्रकार छन् : राम राज्य, श्रीगणेश गर्नु, पुराण सुनाउनु आदि

लोकविश्वासविषयक टुक्काहरू

कुनैपनि समाजका समाजका परम्परा, रीतिथिति, चाडपर्व, लोकविश्वास आदि आफ्नै किसिमका हुन्छन् । त्यहाँको लोकजीवनमा प्रचलित लोकोक्तिहरूले तिनै परम्परा, चाडपर्व, धर्म र लोकविश्वासका तीता-मीठा अनुभवलाई साररूपमा अभिव्यक्त गरेका हुन्छन् । गोरखा नगरपालिकामा लोकविश्वासको रूपमा प्रचलित टुक्काहरूमा टुहुराको दिन फर्कनु, पोथी बास्नु, बाडुली लाग्नु, हात चिलाउनु आदि टुक्कामा यस प्रकारका प्रयोगलाई देख्न सकिन्छ ।

प्राकृतिकविषयक टुक्काहरू

प्राकृतिक जगतका विविध विषय आगो, हावा, घाम, पानी, आकाशपातल आदि पक्ष समेटिएका टुक्काहरू गोरखा नगरपालिकामा प्रशस्त भेटिन्छ । ती प्राकृतिक विविधतासँग मानिसको प्रत्यक्ष सम्बन्ध हुने भएकाले मानिसका दैनिक क्रियाकलापका अनुभूति टुक्कामा समेटिएका हुन्छन्, जस्तै : हावा खुस्कनु, घाम डुब्नु, पानी माथिको ओवाने, आकाशको चरा खसाउनु आदि ।

आर्थिक तथा कृषिव्यवसायमूलक टुक्काहरू

गोरखा नगरपालिका जनजीवनसँग गरिबी, कृषिव्यवसाय, नोकरी, धनीगरीब, ऋण, साहु, खेतिपाती आदि गाँसिएका छन् । त्यसैले यी विषय समेटिएका टुक्काहरू यहाँ पाइन्छन् । यस्ता टुक्काहरू गोरखा नगरपालिकामा प्रशस्त रहेका छन्, जस्तै : ऋण लाग्नु, टुप्पाबाट पलाउनु, पाउ मोल्नु आदि ।

व्यङ्ग्य विषयमूलक टुक्काहरू

गोरखा नगरपालिकामा पाइने टुक्काहरूमा व्यङ्ग्यात्मकता पनि पाइन्छ । व्यङ्ग्यात्मकताको मूल पृष्ठभूमि छेडपेच, उडाउनु, होच्याउनु आदिसँग जोडिएको हुन्छ । हाँसोमजाको रूपमा कुनै विषयवस्तु, मानिस, पशुपक्षी जाति आदिलाई उडाएका, व्यङ्ग्य हानेका र छेडपेच गरेका टुक्काहरू विभिन्न प्रकारमा यहाँ उपलब्ध छन् । यसरी घोचपेच गरिए पनि यहाँको समाजमा गुणको कदर चाहिँ गरिने कुरा अविस्मरणीय छ । आलु खानु, गाइखाने विद्या, गोरु व्याउनु, हान्ने राँगो आदि टुक्कामा व्यङ्ग्यात्मकताको अनुभव गर्न सकिन्छ ।

जातिसम्बन्धी टुक्काहरू

गोरखा नगरपालिका विभिन्न जात-जाती बसोबास गरेको जिल्ला हो । विभिन्न जात-जातिको सीमाभित्र बाँधिएका निश्चित जात-जातिको स्वभाव, प्रकृति, बानीव्यहोरा आदि गुणदोषलाई लिई तिनीहरूको आन्तरिक वास्तविकता प्रकट गर्ने खालका टुक्काहरूलाई यस विभाजन भित्र राख्न सकिन्छ । यहाँको हरेक जातिका बानी र क्रियाकलापलाई आलोचना गरी यहाँ गुण दोष देखाइएको पाइन्छ र तिनको

मर्मतर्फ हेरी छ्यान-पहिचान गर्दै मनोद्वोग पोखिएको हुन्छ, जस्तै : जाँड खाएको सार्की जस्तो, छोइछिटो हाल्नु, जेलामा नमिलेको डुम, अघाएको बाहुन आदि ।

विविध विषयवस्तुसम्बन्धी टुक्काहरू

माथि वर्गीकरण गरिएका टुक्काहस्ताहेक अन्य विभिन्न विषयसँग सम्बन्धित टुक्काहरू पनि यहाँ प्रचलित छन् । शिक्षा, नीति-उपदेश, स्त्रीपुरुष, प्रकृति, कृषि, पेसा, पशुपंक्षी इत्यादि प्रसङ्गलाई समेटने टुक्काहरूको प्रचलन गोरखा नगरपालिकामा प्रशस्त छ, जस्तै : गिद्धले छेरेजस्तो अक्षर हुनु, गाइमारी गधा पोस्नु, तरमा पल्केको विरालो, हान्ने राँगो जस्तो हुनु, घाँडो आइलाग्नु आदि ।

गोरखा नगरपालिका टुक्काको विश्लेषण

टुक्का एकभन्दा बढी मुक्त रूपको सङ्गठित संरचना हो । यसको संरचनामा रहेका शब्दहरू एक-अर्कासँग बलियो गरी गाँसिएका हुन्छन् । टुक्काको संरचनामा रहेका शब्दको छुट्टाछुट्टै प्रयोग गर्दा कुनै एक शब्दलाई भिकेर त्यस ठाउँमा त्यस्तै अर्को शब्द राख्दा संरचना भताभुङ्ग भई अर्थमा फरक पर्न जान्छ, जस्तै : ऋण काढ्नु को अर्थ फिर्ता गर्ने गरी साहूबाट पैसा लिनु हो । यसलाई वाक्यमा प्रयोग गर्दा मैले ऋण छोरोलाई पढाएको हुँ आदि हुन्छ ।

माथि आएको ऋणको ठाउँमा फिर्ता लिने गरी लिएको पैसा वा अन्य शब्द राखियो भने त्यो टुक्का बन्दैन । एक वा एकभन्दा बढी शब्दहरू मिलेर बन्ने टुक्काको अर्थ व्यञ्जनायुक्त भन्दा लाक्षणिक हुन्छ । पदसमूह अन्तर्गत जुन पायो त्यही शब्द राखेर टुक्का बन्दैन । यसर्थ यस्ता वाक्यांशहरू टुक्का हुन्छन् जसले भाषालाई सबल र सरस बनाउनाको साथै लक्ष्यार्थ पनि जाहेर गर्दछन् । गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित टुक्का यस प्रकारका नै छन् ।

खास क्रियासँग खास शब्दको मेल हुँदा मात्र टुक्का बन्दछ, जस्तै : पानी-पानी हुनु । यसको ठाउँमा जलजल हुनु भयो भने त्यो पनि टुक्का हुँदैन । पानी-पानी हुनु पदसमूहले जुन लाक्षणिक अर्थ प्रदान गर्छ जलजल हुनु ले त्यस्तो लाक्षणिक अर्थ प्रदान गर्न सक्दैन । गोरखा नगरपालिकामा प्रचलनमा रहेका टुक्कामा पनि यस किसिमको लाक्षणिकता पाइन्छ, र यहाँ भाषालाई चमत्कारपूर्ण बनाउन र भावमा तिक्ष्णता ल्याउनका लागि टुक्काको प्रयोग गरेको पाइन्छ । यहाँ प्रचलित टुक्काको भाषिक, विषयवस्तुगत र साहित्यिक आधारमा निम्नानुसार विश्लेषण गर्न सकिन्छ :

भाषिक आधारमा विश्लेषण

भाषिक संरचनाका दृष्टिले गोरखा नगरपालिका टुक्काहरूको बनोट विविध किसिमको देखिन्छ । संरचना तथा बनोटका दृष्टिले गोरखा नगरपालिकाका टुक्काहरू दुई पददेखि पाँच पदीय रूपसम्मका देखा पर्छन्, जस्तै : अघि लाग्नु, हाड घोटनु, गल्लीको कुकुर भैं दुःख पाउनु आदि ।

नाम र क्रियापदबाट बनेका टुक्काहरू

नाम	+	क्रियापद	=
नाक		काटनु	नाक काटनु
जोगी		हुनु	जोगी हुनु

अव्यय र क्रियापदबाट बनेका टुक्काहरू

अव्यय	+	क्रियापद	=
उँधोमुन्टो		लगाउनु	उँधोमुन्टो लगाउनु

तलमाथि गर्नु तलमाथि गर्नु

विशेषण, विशेष्य र क्रियापदबाट बनेका टुक्काहरू

विशेषण + विशेष्य + क्रियापद =

अँध्यारो मुख लाउनु अँध्यारो मुख लाउनु
लामो हात गर्नु लामो हात गर्नु

भेदक, भेद्य र क्रियापदबाट बनेका टुक्काहरू

भेदक + भेद्य + क्रियापद =

कुहिराको काग हुनु कुहिराको काग हुनु
कागको फुल चोर्नु कागको फुल चोर्नु

क्रियापदविहीन टुक्काहरू : मामाको धन, ऐरेलु जस्तो

अर्थ एक रूप अनेकका टुक्काहरू : गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित कतिपय टुक्काहरूको एउटै अर्थ भएपनि तिनको रूप संरचना र स्रोत बेग्लै पाइन्छ :

भागनु अर्थमा टुक्का : बुर्कुसी मार्नु, टाप कस्नु, कुलेलम ठोकनु

मर्नु अर्थमा टुक्का : सिल्टिमुर् खानु, मास छर्न जानु,

रुनु अर्थमा टुक्का : कुकुरको मुत चुहाउनु, आँसुले बाटो नपाउनु आदि ।

रिसाउनु अर्थमा टुक्का : आगो हुनु, रिसको भोंकमा पर्नु, चाकडी गर्नु अर्थमा टुक्का, पाउ मल्नु, भिङ्गा धपाउनु,

बिम्बात्मक टुक्काहरू

बिम्ब भन्नाले कुनै वस्तु, दृश्य, घटनाको चित्रमय प्रस्तुति हो । गोरखा नगरपालिकामा पाइने टुक्काहरू बिम्बात्मक आधारमा निम्न पाइन्छ :

आँसुले बाटो नपाउनु, कुखुरे बैस, खोरिया फाडनु, भालुलाई पुराण सुनाउनु आदि ।

उखान रूपका टुक्काहरू : ओठ निचोर्दा दुध आउनु, पश्चिमबाट घाम उदाउनु, हगनु न मुत्नु हुनु

निषेध रूपका टुक्काहरू : मुखमा ठेडी जाक्नु, आँसुले बाटो नपाउनु, काट्टो खानु

द्वित्व शब्दका टुक्काहरू : आच्छु-आच्छु पार्नु, पानीपानी हुनु, तोवातोवा पार्नु

पद सङ्ख्याको आधारमा टुक्काहरू

दुई पदीय टुक्का : अघि लाग्नु, कुरा मिल्नु

तीनपदीय टुक्का : नाकमा ठेस लाग्नु, खुट्टी देख्दै पत्याउनु

चारपदीय टुक्का : काशीमा मुख धोएर आउनु, तरमा पल्केको विरालो

पाँचपदीय टुक्का : गल्लीको कुकुरले भैं दुःख पाउनु, दुधको दुध पानीको पानी छट्टयाउनु

विषयवस्तुको आधारमा विश्लेषण

गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित टुक्काहरूलाई विषयवस्तुका आधारमा पनि विश्लेषण गर्न सकिन्छ । यहाँ पाइने टुक्काहरूलाई लोकजीवनको व्यावहारिक यथार्थ, अनुभूतिका वाक्यांश रूपलाई सामाजिक

संस्कार या परम्परा, ऐतिहासिक, अन्धविश्वास, मानवीय प्रवृत्ति, शारीरिक अवयव, लोक विश्वास, पशुपंक्षी तथा जीवजन्तु आदिका आधारमा विश्लेषण गर्न सकिन्छ :

सामाजिक संस्कार या परम्परा

गोरखा नगरपालिका जनजीवनमा विभिन्न संस्कार, चाडपर्व रीतिरिवाजहरू विद्यमान छन् । यस्ता संस्कारसँग सम्बन्धित विभिन्न टुक्काहरू यहाँ प्रचलित देखिन्छन :

अपुताली खानु : यस टुक्काको प्रयोग अपूतो हुनु वा आफ्नो उत्तराधिकारी कोही पनि नहुनुको अर्थमा लिने गरिन्छ ।

काट्टो खानु : यस टुक्काको प्रयोग मृत मान्छेको आकार बनाइएको खानेकुरालाई लिइएको पाइन्छ । काट्टो खानुको अर्थ लोभलालचामा परी अभय खाने कुरालाई ग्रहण गर्नु भन्ने हुन्छ ।

ऐतिहासिक घटना

यहाँ ऐतिहासिक टुक्काहरू पनि पाइन्छन :

बिंडो थाम्नु : आफ्नो पितापुर्खाले गर्दै आइरहेको पेसा, व्यवसाय, व्यवहार आदिलाई ग्रहण गर्नुको अर्थमा यसको प्रयोग गर्ने गरिन्छ ।

राज्य चलाउनु : यस टुक्काको प्रयोग एकाधिकार स्थापना गर्नुको अर्थमा लिइएको पाइन्छ । कसैले कसै माथि वा समाजमाथि आफ्नो वर्चस्व वा दबाव राख्न गरेको अर्थमा यसको प्रयोग गर्ने गरिन्छ ।

अन्धविश्वास तथा शकुन र अपशकुन

गोरखा नगरपालिकामा सामाजिक अन्धविश्वास, शकुन अपशकुन जस्ता विषयसँग सम्बन्धित टुक्काहरूको प्रयोग भएको पाइन्छ :

अगति पर्नु : गोरखा नगरपालिकाको लोकजीवनमा यस टुक्काको प्रयोग मुक्ति नपाई मृत्युपछि दुःख पाउनु वा शकुन प्राप्त नभएर अपशकुनको स्थिति बेहोनुपर्ने स्थितिमा पर्नुको अर्थमा गरिएको पाइन्छ ।

आमा-बाबु टोक्नु : यस टुक्काको प्रयोग कुनै बच्चाको जन्मका कारण आमा-बाबु मरेको भन्ने अर्थ बुझाउनका गर्ने गरेको पाइन्छ ।

मानवीय प्रवृत्ति

गोरखा नगरपालिकामा पाइने टुक्काहरू मानवीय प्रवृत्तिको यथार्थ चित्रण प्रतिबिम्बित भएको पाइन्छ :

जिल खानु : यस टुक्काको प्रयोग छक्क पर्नुको अर्थमा गरिन्छ । सोच भन्दा भिन्न फल प्राप्त हुँदा आश्चर्य चकित अवस्थामा पुग्नु नै जिल खानु हो ।

अल्छी लाग्नु : यस टुक्काको प्रयोग पदावली भैँ अभिधात्मक अर्थकै रूपमा गरिन्छ । कुनै कार्यप्रति नलाग्नुको स्थिति नै अल्छी लाग्नु हो ।

शारीरिक अवयव सम्बन्धी वर्णन

गोरखा नगरपालिकामा शारीरिक अवयव सम्बन्धी टुक्काहरू प्रचलित छन् :

तिघ्ना ठटाउनु : यस टुक्काको प्रयोग खुसी वा उत्साह मनाउनुको अर्थमा गर्ने गरेको पाइन्छ ।

आन्द्रा बटारिनु : यस टुक्काको प्रयोग गोरखा नगरपालिकाको लोकजीवनमा भोक लाग्नुका अर्थमा नै गरिन्छ ।

पशुपंक्षी तथा जीवजन्तु

गोरखा नगरपालिकाको लोकजीवनमा पशुपंक्षी तथा जीवजन्तु सम्बन्धी टुक्काको रूपमा प्रयोग भएको पाइन्छ :

कागको फूल चोर्नु : गोरखा नगरपालिकाको लोकजीवनमा यस टुक्काको प्रयोग चतुर स्वभाव भएको अर्थमा प्रयोग गरिन्छ ।

कुकुरको मुत चुहाउनु : गोरखा नगरपालिकाको लोकजीवनमा यस टुक्काको प्रयोग नचाहिँदो कुरामा आँसु चुहाउने अर्थमा गरिन्छ ।

साहित्यिक आधारमा विश्लेषण

गोरखा नगरपालिकाको लोकजीवनमा प्रचलित टुक्कालाई साहित्यिक आधारमा पनि विश्लेषण गर्न सकिन्छ :

आलङ्कारिकता

अलङ्कार साहित्यलाई सौन्दर्यप्रदान गर्ने साधन हो । गोरखा नगरपालिकाको लोकजीवनमा प्रचलित टुक्कालाई आलङ्कारिकता आधारमा निम्नानुसार वर्गीकरण गर्न सकिन्छ :

अनुप्रासमूलक अलङ्कार

गोरखा नगरपालिकाको लोकजीवनमा अनुप्रासमूलक आलङ्कार टुक्का पनि पाइन्छ :

पानीपानी हुनु

आच्छु-आच्छु पार्नु

उल्टो-सुल्टो सबै देख्नु

दृष्टान्तमूलक तथा प्रतीकात्मक अलङ्कार

गोरखा नगरपालिकाको लोकजीवनमा दृष्टान्तमूलक तथा प्रतीकात्मक अलङ्कार टुक्का पनि पाइन्छ :

पोथी बास्नु

गोरु ब्याउनु

कुकुरको मुत चुहाउनु

रूपकालङ्कार

अर्थ साम्य हुने गरी व्यक्त टुक्काहरू रूपक हुन । गोरखा नगरपालिकाको लोकजीवनमा रूपकालङ्कार टुक्का पनि पाइन्छ :

हावा लाग्नु, धोती न टोपी हुनु, कम्मर कस्नु

अतिशयोक्तिमूलक अलङ्कार

अभिव्यक्तिलाई प्रभावकारी पार्न लोकप्रसिद्ध भनाइ उछिन्दै बढाई-चढाईकन कुनै विषयको वर्णन गर्नु अतिशयोक्ति हो, जस्तै :

आकाश पाताल हाँक्नु, साँढेको फल, अर्काको पाए तीनमाना चूक खानु

शब्दशक्ति

गोरखा नगरपालिकामा पाइने टुक्काहरूलाई शब्दशक्ति आधारमा पनि विश्लेषण गर्न सकिन्छ :

अभिधार्थ

गोरखा नगरपालिकामा पाइने टुक्काहरू अभिधार्थमूलक पनि छन् । सामान्यतया टुक्काहरूको अर्थ लाक्षणिक हुन्छ तापनि कतिपय टुक्काहरू अभिधामूलक हुन्छन् । अभिधार्थ टुक्काहरूको अर्थ लाक्षणिक टुक्काहरूको अर्थभन्दा सिधा वाच्यार्थको नजिक रुढार्थमा हुने गर्दछ । गोरखा नगरपालिकामा पाइने अभिधार्थ टुक्काहरूको नमुनाहरू निम्नानुसार छन्, जस्तै :

अँध्यारो मुख लाउनु, अपुताली पर्नु, गोता खानु, साएत पर्नु

लक्ष्यार्थ

गोरखा नगरपालिकामा पाइने टुक्काहरू अभिधार्थ मात्र नभइ लक्ष्यार्थमूलक पनि छन् । टुक्काको खास पहिचान र विशेषता भन्नु नै लक्ष्यार्थ प्रधान हुनु हो । हुन त टुक्काहरू अर्थका दष्टिले अभिधाधर्मी र व्यञ्जनाधर्मी पनि देखिन्छन् तापनि खास शब्दका खास क्रियापद मिलेर लक्ष्यार्थ व्यत्तल गर्ने पद वा पदावली समूहलाई नै टुक्का भनिन्छ । यस्ता टुक्काहरूले आफ्नो वाच्यार्थ त्यागी लक्ष्यार्थ देखाउँछन्, जस्तै : आँखाको कसिङ्गर हुनु, घैँटामा घाम लाग्नु, कागको फुल चार्नु, बुरुँसी मार्नु, दाँतमा हुङ्गा लाग्नु

व्यङ्ग्यार्थ

गोरखा नगरपालिकामा पाइने टुक्काहरू अभिधार्थमूलक, लक्षणामूलक जस्तै व्यञ्जनाधर्मी पनि छन् । सामान्यत टुक्काहरू लक्षणामूलक देखिएता पनि कतिपय टुक्काहरूमा व्यङ्ग्यार्थको प्रधानता पनि भेटिन्छ, जस्तै :

नाटक देखाउनु, गु खानु, ओठ निचोर्दा दूध आउनु, अर्काको पाए तीनमाना चूक खानु

गोरखा नगरपालिकामा पाइने टुक्काका विशेषताहरू

भाषाको प्राणका रूपमा रहेका टुक्कालाई हेर्दा गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित टुक्काका विशेषताहरूलाई निम्नलिखित रूपमा प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

जनजीवनको चित्रण हुनु

यस क्षेत्रमा प्रचलित टुक्कामा त्यहाँको सामाजिक जनजीवनको यथार्थ चित्रण पाउन सकिन्छ । समाजका रहनसहन, आर्थिक अवस्था, ऐतिहासिक घटना, परम्परा आदिको चित्रण हुनुलाई यहाँको टुक्काको विशेषताका रूपमा लिन सकिन्छ । जस्तै : ओठ लेप्राउनु, तिघ्रा ठटाउनु, धारे हात लाउनु इत्यादि । टुक्कामा स्थानीय जनजीवनले भोग्ने, अनुभूत गर्ने र अड्गाल्ने क्रियाकलापलाई व्यक्त गर्छन् ।

भाषामा मिठास ल्याउनु

यस नगरपालिकाको स्थानीय जनमानसमा खारिएका, तिखारिएका वा माभिएका टुक्काहरू अति नै सरल छन् । तिनको प्रयोगले भाषामा मिठास आएको स्पष्ट देखिन्छ । सरस र जीवन्त हुनु टुक्काको विशेषता हुन जसले भाषा मीठो र राम्रा हुन्छ । जस्तै : थुतुनो जोगाउनु, ओठ टोक्नु, चिप्लो धस्नु इत्यादि टुक्काहरू भाषामा प्रयोग हुँदा अत्यन्त स्वादिलो बन्दछ ।

अर्थ अभिधेय नभएर लक्ष्यार्थ हुनु

सामान्य पदले सोझो अर्थ बताउँछ, तर टुक्काको अर्थ अभिधेय हुन्छ । टुक्काको संरचनामा रहेका

शब्दको अर्थ भन्दा विलक्षण अर्थ प्रदान गर्छ । लक्ष्यार्थ जाहेर गरेन भने त्यसलाई टुक्का मानिन्छ । त्यसैले यसलाई विशेषताका रूपमा लिइएको छ । जस्तै : उँधो मुन्टो लगाउनु, खुत्रुक्क हुनु, घाँडो आइलाग्नु आदि टुक्काले शब्दको अभिधा अर्थबाट जे बुझाउँछन त्यसभन्दा विलक्षण र महत्त्वपूर्ण कुरा लक्ष्यार्थबाट बुझाउँछन् ।

सङ्क्षिप्त हुनु

सङ्क्षिप्त हुनु टुक्काको अर्को विशेषता हो । गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित टुक्का पनि थोरै शब्दले धेरै कुरा वर्णन गर्न सक्ने छन् । यसरी भनाइलाई छोटो रूपमा व्यक्त गर्न सक्नु यहाँ प्रचलित टुक्काको अर्को विशेषता हो, जस्तै : कुवाको भ्यागुतो (सीमित कुरामा रमाउने प्रवृत्ति), दलिन गन्नु (बेकाममा समय बिताउनु) आदि टुक्कामा थोरैमा धेरै कुरा व्यक्त भएको पाइन्छ ।

सङ्क्षिप्त हुनु

गोरखा नगरपालिकामा प्रचलित टुक्काहरू पनि अन्यत्र भैं स्थानीय समाजमा लोकप्रिय छन् । टुक्काको प्रयोग साधारण मानिसदेखि लिएर शिक्षित मानिससम्मले एकदमै रुचिका साथ गरेका हुन्छन् । खारिएर माभिएर भाषामा प्रचलित भएका टुक्काहरू बोली व्यवहारमा प्रयोग हुन्छन् । भाषालाई सरल र शैलीलाई मीठो बनाउने भएकाले नै टुक्काहरू लोकप्रिय भएका छन्, जस्तै : पोथी बास्नु, डेढ अक्कल लगाउनु, तमासा देखाउनु आदि टुक्का सरल छन् र त्यत्तिकै लोकप्रिय पनि छन् ।

निष्कर्ष

जनजिब्रोमा मात्र छरिएर रहेका टुक्कालाई एकत्रित गरी व्यवस्थित रूपमा अध्ययन विश्लेषण गरी यो लघु अनुसन्धान तयार गरिएको छ । यसरी एउटानगर पालिकाको पनि वडा विशेषलाई आधार मानी टुक्काको अध्ययन गर्ने परम्पराबाट नेपाल भरिका सातसय त्रिपन्न वटै पालिकाका टुक्काहरूलाई पनि प्रकाशमा ल्याउन सकेमा सिङ्गो नेपाली लोकसाहित्यको अध्ययन विश्लेषण गर्न मद्दत पुग्नेछ भन्ने कुराको अपेक्षा गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनले गोरखा नगरपालिका वडा नं. ६, ७, ८, ९ मा प्रचलित टुक्काहरूको संरचनागत विविधता, भाषिक एवम् साहित्यिक विशेषता र विषयवस्तुगत अनेकताका पक्षमा प्रकाश पार्नका साथै गोरखा नगरपालिकाको लोकसाहित्यिक अध्ययनको जग निर्माणमा आफ्नो प्रकारको योगदान गरेको छ ।

सन्दर्भ सामग्री

- कोइराला, शम्भुप्रसाद (२०५५). *लोकसाहित्य, सिद्धान्त र विश्लेषण*. विराटनगर : धरणीधर परस्कार प्रतिष्ठान.
- गिरी, जीवन्द्र (२०५७). *लोकसाहित्यको अवलोकन*. काठमाडौं : एकता प्रकाशन.
- पराजुली, कृष्णप्रसाद (२०५५). *राम्रो रचना : मीठो नेपाली* (एक्काइसौं सं.). काठमाडौं : सहयोगी प्रेस.
- पोखरेल, बालकृष्ण (२०४८). *राष्ट्रभाषा* (आ.सं.). काठमाडौं : साभा प्रकाशन.
- पोखरेल, सुशिला (२०६३). *गोरखा जिल्लामा प्रचलित टुक्काको अध्ययन* (अप्रकाशित शोध प्रबन्ध). त्रिभुवन विश्व विद्यालय. कीर्तिपुर.
- बन्धु, चूडामणि (२०५८). *नेपाली लोकसाहित्य*. काठमाडौं : एकता प्रकाशन.
- राणा, पुस्कर शमशेर (१९९८). *नेपाली उखान र टुक्काको वर्णानुक्रमानुसारी सूची र वाक्यांश वाक्यपद्धति इत्यादिको कोश* (खण्ड १ र २). काठमाडौं : नेपाली भाषा प्रकाशनी समिति.
- रेग्मी, चूडामणि (२०४९). *नेपाली टुक्काहरूको अध्ययन* (दो.सं.). भापा : जुही प्रकाशन.

नेपालमा स्वास्थ्य बिमा र कार्यान्वयनका चुनौतीहरू

गणेश कोइराला *

लेखसार

नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ ले स्वास्थ्यलाई मौलिक हकको रूपमा सम्बोधन गर्दै प्रत्येक नागरिकहरूलाई आधारभूतस्वास्थ्य सेवा निशुल्क पाउने हक उल्लेख गरेको छ । तर यो वास्तविकता भन्दा धेरै टाढा रहेको छ । नेपालको सहरी क्षेत्रको ८५.९% र ग्रामीण क्षेत्रका ५९% घर परिवारले मात्र ३० मिनेट भित्र स्वास्थ्य सेवा सुविधा प्राप्त गरेका छन् । यसका लागि सरकारले जनसङ्ख्या बनोटलाई ध्यानमा राखी स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरू व्यवस्थापन गर्ने लक्ष्य लिएको छ । सन् २०१४ मा राष्ट्रिय स्वास्थ्य बिमा नीति आएपछि सामाजिक स्वास्थ्य सुरक्षा योजना लागु गर्ने कानुनी रूपमा सन् २०१५ मा नेपाल सरकारले सामाजिक स्वास्थ्य सुरक्षा विकास समिति (Social Health Security Development Committee) गठन गरेको थियो । जसको मुख्य लक्ष्य गरिवी, सिमान्तकृत तथा दुर्गम क्षेत्रमा बसोबास गर्ने तथा वित्तीय अभाव भोगिरहेका सर्वसाधारण समक्ष स्वास्थ्य सेवा पुऱ्याउने लक्ष्य रहेको छ । यद्यपि यसमा धेरै चुनौतीहरू रहेका छन् । सरकारले स्वास्थ्य बिमा प्र-ब्याजमा उचित निर्धारण तथा नसर्ने रोगहरू लगायत प्रमुख स्वास्थ्य सेवाहरू समावेश गर्ने समग्र रूपमा लाभ प्याकेज बनाइनुपर्दछ । स्वास्थ्य प्रणालीहरूलाई सुदृढीकरण गर्दै, अस्पतालको क्षमता अभिवृद्धि गर्दै, स्वास्थ्यकर्मीलाई उत्प्रेरित गर्दै गुणस्तरिय प्रविधिको प्रयोगले स्वास्थ्य सेवाको गुणस्तर सुधार गर्न सकिन्छ । साथै नेपालको अन्तरिम संविधान अनुरूप स्वास्थ्य विमालाई सङ्घीय संरचना सुहाउँदो यो जना र विचार विमर्श गरी अगाडी बढाउनुपर्दछ ।

मुख्य शब्द : बिमा, करार, समावेशी, सीमान्तकृत, प्रविधि, अङ्गभङ्ग

“मानिसहरूलाई ठुला-ठुला रोग लाग्न सक्ने, दुर्घटनामा परि अङ्गभङ्ग हुन सक्ने अवस्थामा जीवनयापन एवं औषधी उपचार गर्ने नसकिने भई त्यसमा आर्थिक सुरक्षा प्रदान गर्ने उद्देश्यले केही हदसम्म विमितलाई सजिलोसँग स्वास्थ्य उपचार गर्ने, जीवनयापन गर्ने, औषधी उपचार खर्च, अस्पताल खर्च, घरमा उपचार मिलाउने खर्च आदि जस्ता कार्यका लागि आर्थिक सुरक्षा प्रदान गर्ने उद्देश्यले विमित र बिमा कम्पनी बिच गरिने करारलाई स्वास्थ्य बिमा भनिन्छ (श्रेष्ठ, २०६७)।” नेपालमा बिमा व्यवसायसँग मिल्दोजुल्दा सामाजिक सुरक्षात्मक तथा सहकारी कार्यक्रमहरू प्राचिन समयदेखि नै चल्यै आए तापनि आधुनिक बिमा व्यवसायको सुरुवात भने करिब ३ दशक पहिला मात्र भएको हो । त्यसैले आधुनिक बिमाको इतिहास नेपालमा अन्य मुलुकको भन्दा निकै छोटो रहेको छ । नेपालमा सन् १९७८ देखि नै स्वास्थ्य बिमा सेवा कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्ने कुरा उठाए तापनि सन् २००३ बाट सुरु भएको पाइन्छ । नेपाल सरकारको आर्थिक सहयोगमा सामुदायिक स्वास्थ्य बिमा कार्यक्रम सन् २००३ मा २ जिल्लामा सुरु भएको थियो र सन् २००५/०६ मा थप ४ जिल्लामा विस्तार थियो ।

नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ ले स्वास्थ्य सम्बन्धी कुराहरू हरेक नागरिकको आधारभूत अधिकार अन्तर्गत राखेको छ यसमा आधारभूत स्वास्थ्य सेवा निशुल्क हुनुपर्ने उल्लेख गरिए तापनि वास्तवमा सहरी क्षेत्रमा ८५.९% र ग्रामीण क्षेत्रमा ५९% घर परिवारले मात्र ३० मिनेटमा स्वास्थ्य सुविधा पाउने एक तथ्याङ्कले देखाएको छ । यसका लागि सरकारले जनसङ्ख्याको बनोटलाई ध्यानमा राखी स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरू व्यवस्थापन गरिएको देखिन्छ । “नेपाल सरकारले सम्पूर्ण नागरिकहरूलाई स्वास्थ्य सेवा पुऱ्याउने उद्देश्यले नेपाल सरकारले सन् २०१४ मा राष्ट्रिय स्वास्थ्य बिमा नीति पारित गरेको थियो र सन् २०१५ फेब्रुअरी ९ मा सामाजिक स्वास्थ्य सुरक्षा विकास समिति (Social Health Security Devel-

opment Comitee 'SHSDC') लागु गरेको थियो । यस समितिले स्वास्थ्य सेवा योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने क्रममा राष्ट्रिय स्वास्थ्य विमा नीति बनाएको छ । यस नीतिको प्रमुख उद्देश्य नेपालका गरिब सिमान्तकृत तथा दुर्गम क्षेत्रमा बसोबास गर्ने तथा वित्तीय अभाव भोगिरहेका सर्वसाधारण समक्ष गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा पुऱ्याउनु हो । साथै आम सर्वसाधारण नागरिकहरूलाई स्वास्थ्य सेवा खर्च अर्थात दुर्घटना वा रोगका कारण हुने विनाशकारी खर्चबाट गरिबी हुनबाट रोक्न, गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने, देशका गरिब र पिछडिएको समुहहरूलाई समानता र पहुँच सुनिश्चित गरी गुणस्तरिय स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्नु हो (नेपाल सरकार, २०७९) ।”

“स्वास्थ्य विमा नीतिअनुसार प्रति वर्ष ५ सदस्यसम्मको परिवारका लागि ३५०० र ५ सदस्यभन्दा बढी भएमा प्रति व्यक्ति थप रू. ७०० लागु गरेको छ साथै अति गरिब, दीर्घरोगी र ७० वर्ष माथिका जेष्ठ नागरिकहरूलाई १००% अनुदानको व्यवस्था गरेको छ (स्वास्थ्य विभाग) ।” नेपालमा स्वास्थ्य विमाको अवस्था हेर्दा सुरुमा थोरै सदस्यहरू भएका र स्वास्थ्य विमा गर्नेहरूले पनि विचमा नै छाड्ने अवस्था रहेको देखिन्छ । यसको मुख्य कारण स्वास्थ्य बीमाको योजना बनाउदा स्वास्थ्य विमाको ढाँचा, देशको परिवेश, जनचाहना अनुरूप मूल्य तिर्नसक्ने रकम निर्धारण नहुनु र अस्पतालहरूमा गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा सुविधा नहुनु हो । नेपालमा प्रतिहजार जनसङ्ख्या मा ०.६७ जना डाक्टर र नर्सहरू मात्र छन् । जुन विश्व स्वास्थ्य सङ्गठनले प्रति १००० जनसङ्ख्या मा २३ डाक्टर र नर्स सिफारिस गरेको भन्दा धेरै कम हो । नेपालमा सन् १९९१ मा प्रजातन्त्र पुनः स्थापना र त्यसपछिको अर्थतन्त्र उदारीकरणपछि निजी स्वास्थ्य सेवाहरू व्यापक रूपमा स्थापना भएका छन् । नेपालमा सन् १९९५ मा कूल अस्पतालको निजी अस्पतालको हिस्सा २३% थियो । अहिले सरदर ८० % भन्दा धेरै हिस्सा निजी अस्पतालको रहेको छ र निजी अस्पतालको शैया सरकारी अस्पतालको तुलनामा भन्डै दोब्बर भएको छ । नेपालमा निजी अस्पतालहरूको सङ्ख्या बृद्धिमा राम्रै अवस्था भए तापनि सबै क्षेत्रमा असमान रूपमा बृद्धि भएको छ यसमा विकसित भनिएको बागमती प्रदेशको ७६% हिस्सा छ भने सुदूर पश्चिम प्रदेशमा शून्य बराबर निजी अस्पताल रहेको छ । नेपाल सरकारले स्वास्थ्य विमालाई अझ प्रभावकारी बनाउन स्वयंसेवकमार्फत गाँउ गाँउमा गएर स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्दै आइरहे तापनि नेपाल सरकारको कमजोर स्वास्थ्य सेवा प्रणालीका कारण सो कार्यक्रम प्रभावकारी बन्न सकेको छैन । नेपालको स्वास्थ्य सेवा प्रणालीमा देखिएका प्रमुख चुनौतीहरू यस प्रकार छन् :

- स्वास्थ्य संस्था/अस्पताल वितरणमा समानता नभएको,
- स्वास्थ्य सेवाका लागि प्रयाप्त बजेटको अभाव भएको,
- स्वास्थ्य सेवा सम्बन्धी कमजोर नीति नियम रहेको,
- अत्यावश्यक औषधिहरूको प्रयाप्त आपूर्तिमा समस्या रहेको,
- ग्रामीण क्षेत्रमा स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्ने मानव स्रोतको अभाव भएको,
- स्वास्थ्य संस्थामा गुणस्तरीय प्रविधिको अभाव रहेको,
- कठिन भौगोलिक भू-भाग रहेको,
- आम नागरिकमा स्वास्थ्य सम्बन्धी शिक्षाको अभाव रहको ।

माथिका यी चुनौतीहरू कार्यान्वयन गर्न सकेमा स्वास्थ्य विमालाई प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ । नेपालको विगतको स्वास्थ्य विमा अवस्थालाई हेर्दा अबै बृहत् कार्यक्रमसहित राष्ट्रिय स्वास्थ्य विमा प्रणालीमा जानुपर्दछ । यसको मुख्य कारणहरू यस प्रकारका रहेका छन् :

- अधिकांश जनसङ्ख्याहरू ग्रामीण क्षेत्रमा बसोवास गर्ने,
- गरीब र विपन्न परिवारले निशुल्क स्वास्थ्य विमा पाउनुपर्ने,
- स्वास्थ्य सेवा सुविधामा अनिवार्य सम्पूर्ण नागरिकहरूलाई समेट्नुपर्ने,
- सरकारले स्वास्थ्य विमाको प्र-ब्याजमा आवश्यक वित्तीय सहयोग गर्नुपर्ने,
- नेपालमा राष्ट्रिय विमा नीतिलाई प्रभावकारी ढङ्गले कसरी कार्यान्वयन गर्ने भन्नेबारे थप बहस र छलफल गर्नुपर्ने ।

निष्कर्ष

नेपालमा स्वास्थ्य विमा सेवा प्रभावकारिता बढाउने उद्देश्य लिए तापनि स्वास्थ्य विमा सेवा न्यून गुणस्तर भएमा विमित त्यसतर्फ आर्कषण हुँदैनन् । नेपालको हरेक पालिकामा न्यूनतम पनि १ स्वास्थ्यचौकी सुविधा रहेको छ, यसमा महिला स्वास्थ्य स्वयंसेविकाहरू अग्रपङ्क्तिमा छन् । तर स्वास्थ्य प्रणालीको थप सुदृढीकरण र स्वास्थ्य सेवाको समान रूपमा वितरण सुनिश्चित गर्न ध्यान केन्द्रित नगरी जनताको आवश्यकता अनुरूप गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा पहुँच बढाउन नसकेमा स्वास्थ्य विमा लागु गर्ने नेपाल सरकारको नीति प्रयाप्त नहुन सक्छ । तसर्थ स्वास्थ्य प्रणाली सुदृढीकरणले माग र आपूर्तिको पक्षलाई सुदृढ गर्दै अधि बढ्नुपर्दछ । नेपाल सरकारले स्वास्थ्य विमाको माध्यमबाट गरिवी र स्वास्थ्य उपचार खर्च घटाउने लक्ष्य राखे तापनि वर्तमान स्वास्थ्य विमा योजनाले यस्ता सुविधा पुऱ्याउन सकेको छैन । नेपाल सरकारले प्रत्येक वडामा स्वास्थ्यचौकी र स्वयंसेविकाका साथै हरेक गाँउपालिकामा न्यूनतम २५ शैयाको अस्पताल र डाक्टर पुऱ्याउने भन्ने योजना पुरा नभएको अवस्थामा स्वास्थ्य विमा पुऱ्याउन भनै कठिन देखिन्छ । स्वास्थ्य सेवा प्रदायक सेवापनि प्रभावकारी नभएको अवस्थामा सरकारले गरेको स्वास्थ्य सम्बन्धी लगानी खेरा गएको देखिन्छ । त्यसकारण स्वास्थ्य सेवा सम्बन्धी स्पष्ट नीति नियम, अस्पतालहरूको सुधार, स्वास्थ्य कार्यकर्ताहरूलाई उत्प्रेरणा, गुणस्तरीय र आधुनिक प्रविधिको विकास र मिश्रित सेवा प्रणाली प्रदान गर्न सकेमा स्वास्थ्य विमा यो जना प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनमा आउने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

सन्दर्भ सामाग्री

श्रेष्ठ, वि. (२०६७). *वैकिङ्ग तथा विमा*. काठमाडौँ : सम्फना पब्लिकेसन.

<https://hib.gov.np/en/nepal government>

<https://resource-allpccation.biomedcentral.com/health department>

Challenges Faced by Bachelors Level Students at a Community Campus in Nepal

Krishna Prasad Parajuli *

ABSTRACT

Thousands of students in Nepal enrol in university after completing their school education every year. However, graduation rates are not satisfactory. In this context, this study explored Bachelors level perceptions of challenges in their learning to complete their degrees. Two male and six female students participated in this qualitative case study. Classroom observations, semi-structured interviews, and documents provided data for the study. The observational notes and transcriptions of the interviews were thematically analyzed using an inductive coding process. Documents provided data about the challenges learners face in the different contexts. The findings indicated that academic challenges include poor study habits, inadequate English language skills, lack of note-taking skills and online study skills, and inadequate access to educational resources. Similarly, they have non-academic challenges such as transportation problems, digital distraction, conflict in career choice, and family support. The findings suggested that students need additional support in study skills development, English language learning, career counseling, motivation, and avoiding digital distractions to mitigate these challenges for better retention and graduation rates.

Keywords: undergraduate, students' retention, graduation, dropouts, challenges

Introduction

Low graduation rates and high dropouts are a major problem in general education in universities in Nepal. Every year thousands of students enrol in universities after completing their school education in Nepal. The University Grants Commission (2021) reported that out of the total enrolment of 466,828 students across 1437 campuses in 11 universities and 4 medical institutions in Nepal, 416,426 (89.20%) students were enrolled in Bachelor level programs, and 47,242 (10.12%) students enrolled in Masters programmes in the country. This indicates that there is a wide gap between students' enrolment rates at the Bachelor's and Master's levels in Nepal.

The report further revealed that 77% of bachelor's students attended Tribhuvan University, with a pass rate of 29.3% in 2019/20. The data show that a little more than two-thirds of the students cannot complete their programmes within a regular time period. For example, Drabya Saha Multiple Campus (2076) reported that the pass percentage of the first year B. Ed. program was 16.33% in 2016, 24.32 in 2017, and 14.29% in 2018. Final year pass rates were 38.19%, 29.09%, and 47.36% in

---

those same years. These data show that student retention and graduation rates are significant issues in Nepal's universities.

Student dropout rates not only hinder the academic reputation of the campuses, but also impact the finances of these campuses. As Barefoot (2004, p. 10) stated, even a small number of student dropouts may be “catastrophic to the operating budget’ of a self-financed educational institution. Low graduation rates among students also pose challenges to the campus management because of the time wasted and the demand for resources. Incompletions also affects the reputation of the educational institution.

As a faculty member of the campus, I noticed that students’ regular attendance started to fall after the outbreak of the Covid pandemic in 2019. The pandemic has increased uncertainties about the start and end of classes, virtual and face-to-face learning, and exam schedules. A review of literature shows that there are some studies on students’ challenges in Western countries. For example, Soria et al. (2020) found that students faced low motivation, lack of interactions, and distractions in the home as the major obstacles for remote learning in the United States. Similarly, Adedoyin and Soykan (2020) reported that technology, socio-economic factors, workload, and compatibility of online learning in some subjects were major challenges presented by online learning in the post-pandemic period in Cyprus.

Up to now, very little attention has been paid to investigating the challenges of students in the post-pandemic period in Nepal's campuses. In one of the few studies, for example, Dhakal (2022) found that Mathematics students have challenges related to the content, technology, learning environment, and psychological and time management in Nepal. Despite some common challenges, the specific challenges of Nepalese students are not fully understood yet. Further, challenges facing students in other subjects have received little or no attention in the literature. Investigation of the reasons for high dropout and low graduation rates is an urgent need of the campuses. The findings of this study can support stakeholders in taking informed initiatives to minimize student dropouts and increase pass rates.

Purpose of the Study and Research Questions

The study aimed to investigate the challenges faced by students studying at the bachelor's level at community campuses. The following research questions were investigated:

- What academic challenges do bachelor's level students face in completing their courses ?
- What non-academic academic challenges do the bachelor's level students face

---

in completing their coursework?

Literature Review

Challenges of Bachelor Students in the International Context

Contextual factors play significant roles in the retention and completion rates of higher education. Goldrick-Rab (2010) reported that the students face three levels of challenges: “the macro-level opportunity structure; institutional practices; and the social, economic, and academic attributes’ (p. 438) in community colleges in the United States. Similarly, Choy (2002) found that in many countries, including the United States, students’ academic and socioeconomic background, family support, and gender roles play significant roles in the completion of a college education. Additionally, Pineteh (2014) reported that undergraduate students in South African universities have challenges in academic writing because of their linguistic and literacy background, and their attitudes towards academic writing. Earlier, Tinto (1990) argued that the college environment, individual student commitments, and clarity of educational goals play significant roles in students' retention at campuses in the United States.

First-year students face more challenges than other students because of the new social and academic environment in college life. Kahu et al. (2017) argued that first-year students need to adjust to the academic environment as well as to life in a wider context outside the university. Kahu et al. (2017) further argued that students’ success is determined by college practices as well as their own personal characteristics.

Several researchers have studied the challenges of international students who study in host countries (Akram et al., 2020; Lee, 2017; Mohamed, 2020). These researchers found that international students often struggle to complete their studies because of homesickness, cultural, linguistic, financial, and academic challenges, along with the adjustment to significantly different weather in the host countries. For example, Pakistani students viewed Chinese food, language, the healthcare system, academic workloads, and homesickness as major challenges in studying in China. Similarly, international students in Malaysia face homesickness, climate differences, lack of social interactions, and financial challenges (Mohamed, 2020). These studies show that international students often face social, environmental, and cultural challenges in addition to academic challenges, particularly in the first year of their study.

Challenges Facing Bachelor Students in Higher Education in Nepal

It is generally believed that students are less likely to face cultural and social challenges when they study in their local context. Most of the students at the Bachelors level in Nepal are full-time students who receive financial support from their parents (Bista & Gaulee, 2018). However, many of these students have low motivation to complete their programmes because the traditional academic subjects are poorly linked to the employment market and students often end up changing their major subjects (Khaniya, 2007 as cited in Bista & Gauli, 2018). Although students are admitted according to the admission criteria of the affiliating university,

---

the completion rate is a challenge for community campuses. Community campuses have increased access for rural people to higher education because most of these institutions are outside of the cities where constituents and private campuses of affiliating universities are located. However, the socio-economic benefits of these campuses are seriously questioned because of the lower completion rates of students (Gaihre et al., 2021). Therefore, community campuses need to reconsider their roles in light of such factors.

English language proficiency is a big challenge for bachelor-level students in Nepal. Pandey (2020) claimed that students from private schools have a high proficiency in the English language. Tribhuvan University sets examination papers in English, except for Nepali and other language-related subjects. Students have a choice of the language medium for writing answers. Students may find it difficult to write in the examination if their English language knowledge is not adequate.

Most young women study in the general stream of higher education in Nepal (Acharya, 2021). These students have attended government schools where the medium of instruction is Nepali. Although Tribhuvan University allows them to write examination answers in Nepali, these students may have difficulty deciphering the meaning of questions written in English. Chand (2021), for example, reported that bachelor-level students faced challenges while speaking English despite this being taught as a compulsory subject from Grade 1 in Nepal. He found that higher education students face difficulties in conversing in English because of inadequate preparation at the school, overuse of their first language, and the non-interactive teaching-learning practices that typify language instruction in school classes.

Rijal (2020) argued that teachers' practices of using traditional lecture methods with outdated notebooks are challenges for students higher education in Nepal. Simkhada and Van Teijlingen (2010) noted that century-old methods of teaching theoretical knowledge involving rote memorization were major challenges in higher education in Nepal. They further stated that political strikes, politically appointed faculty members, students' politics on campuses, financial constraints of the campus, irrelevance of curriculum, inadequate research skills, and inadequate quality management and governance were some of the challenges in higher education Nepal.

The outbreak of Covid-19 posed additional challenges to higher education students in Nepal. The students frequently had to shift from face to face instruction to virtual instruction. In this context, students need to be able to learn in a non-traditional teaching-learning situation. Neupane (2021) found that students faced challenges in learning with different pedagogical practices of their teachers, learning digital technology, and financial constraints to purchase more convenient devices and connecting internet services, especially in rural and semi-urban areas. Parajuli and Linkha (2020) found that students in Nepal faced academic challenges

---

such as course commencement delays, limited access to library resources, and limited teaching learning activities because of Covid-19.

The review of the literature indicated most of these studies have focused on the academic challenges of the students. Although they have raised important issues, they have not adequately addressed the academic and non-academic challenges in the changing context of the hybridized learning environment in the post-pandemic period. This study aimed to contribute to the understanding of bachelor's students' challenges by taking a more comprehensive approach to factors associated with student engagement in academic study.

Conceptual Framework

The conceptual framework of this study is guided by Tinto (1975), who proposed that the integration of social and academic factors plays a crucial role in the completion of a college education. Tinto (1975) further illustrated that family background, academic background, personal characteristics (gender, age, ethnicity) of students, their commitment to goals, institutional commitment to students' success, students' intellectual development, academic performance, social interaction at college (student to student and students to faculty members interaction patterns) determine whether students want to complete their education or dropout. Tinto (2017, p. 2) argued more recently that "student self-efficacy, sense of belonging and perceived value of the curriculum" motivate students to complete their studies.

Kahu and Nelson (2018, p. 7), building on Tinto's framework of college retention, stated that "academic self-efficacy, the student's perception of their capabilities for the task at hand; emotions, resulting from the student's appraisal of their situation; belonging, the connection students feel to the institution, discipline, and people; and finally, well-being, stemming in part from life load and stress" all contribute to learning outcomes. Tinto's framework is appropriate for this study because it takes a broader perspective to include personal as well as institutional factors.

Research Methodology

Research design

To explore the challenges of the students while studying at the bachelor's level, I designed this study as a single embedded qualitative case study (Yin, 2018). This design is appropriate for studying the achievement-related factors of interest in a natural setting, obtaining insights from multiple sources of data (Creswell & Poth, 2017).

Participants

Eight students who enrolled in B. Ed. Programs at a community campus in the

2020/21 academic year were selected using a purposive sampling procedure for this case study. Six students from English language education and two students from the Nepali language education specializations group were selected. The sample size of the male and female students differed because of the larger enrolments of female students in the B. Ed. program. The participants' profile is presented in table 1.

Table 1

Profile of the participants

S. No	Participant	Special-ization	Gender	Age
1	Arati	English	Female	21
2	Subina	Nepali	Female	21
3	Ramesh	English	Male	21
4	Anup	English	Male	20
5	Kirti	English	Female	28
6	Shanti	English	Female	20
7	Rita	Nepali	Female	20
8	Lila	English	Female	21

Table 1 shows that there were two male and six female participants and their ages ranged from 20-28. Out of the eight participants, six were from the English language education group and two were from the Nepali language education group.

Data Collection

I used semi-structured interviews and participant observation methods to collect data for the study. I conducted semi-structured interviews using interview guides and recorded the interview on my mobile phone with their consent and at a time of their choosing. I prepared my observational notes of the participants when I taught them their class as their English language teacher. I collected various published and unpublished documents from the campus library, various websites, and the campus administration to get the institutional data.

Analysis of the Data

To have a better understanding of the semi-structured interviews, I listened to the audio of them several times. After that, I translated the audio into English and transcribed it for analysis. I used NVivo 10 to organize the transcripts and analyzed them more systematically, following the six steps of the thematic analysis approach (familiarising with the dataset, generating initial codes, searching for themes, revising themes, defining, and presenting themes) as suggested by Braun et al. (2019). The data from observational notes were used

---

to enrich the data obtained from the semi-structured interviews during the data analysis.

Ethical Considerations

In this study, I included participants who wanted to participate voluntarily. I maintained the anonymity of the research participants by using pseudonyms instead of their real names in reporting the results.

Findings

Academic Challenges

The study revealed that students have several academic challenges at the Bachelors level. The analysis of interviews showed that poor study habits, inadequate educational resources, ineffective online classes, weak motivation, inadequate academic skills, and inadequate English language proficiency were the major academic challenges.

Habits and Motivation for Study

My classroom observation showed that some of the participants were reluctant to take notes in classes and showed less enthusiasm to take part in the classroom discussion. Only a few participants were active. During the interviews, some of the participants revealed that they lacked the motivation to study. They shared that they did not regularly study at their home. For example:

I do not have much interest in studying at home. I want to attend the classes but I do not want to study when I go home. When I open the book, I feel sleepy. (Rita)

In the same context, another participant added:

I want to study in the classes but I do not want to study when I go home. I am weak in my approach to study because I do not give attention to my study. In the past, I used to get up at 4: 00 am. These days I get up at 5:00 or 5:30 am. I read books sometimes. But sometimes, I do not have time to read books. I come to campus at 5:40 am. Then I wait for a bus. I stay up to 10:00pm sometimes but sometimes, I go to bed at 9 o'clock. I did not study before the exam. But now I have started to study because I got a very bad result. I study Nepali. I study for about 10 minutes for each subject. But I study for a longer time on some days (Subina).

From the participants' comments and my observation of their habits in their class, I affirmed that they have weak motivation for study. When I observed students visit the campus library, I noticed that they mostly go to the library to get course-related books. I observed that they occasionally study in the library's reading room. Most of the participants admitted they spent very little time on their study.

I study for one or one and a half hours after 7 in the evening. I go to bed at

---

9: 30 pm. I think I go to bed much earlier than I should go. This is due to my lack of interest. (Aarati)

I did not give much time for preparation. I give only about an hour to study. I am not satisfied with my result in the first term examination. This is my weakness (Lila)

I do not study much. It is about an hour. I do not study much at home. I study for about half an hour. (Rita)

I did not take the first term exam. I had not prepared well for the exam (Ramesh)

I give one hour to study at home each day. (Lila)

I study for one or two hours after 7 in the evening. (Arati)|

These comments revealed that students did not give adequate time to their studies. None of the participants had a job and they were free in the afternoon and evening; however, they did not show much interest in studying. These attitudes and behaviours showed that the students were not motivated to put in hard work required for better learning outcomes.

Limited Educational Resources

The interviews and my observation showed that most of the participants had no financial problems buying books and other learning resources. However, some participants had problems managing electronic devices and the internet for online learning. In the interviews, most of the students shared those financial problems were not a barrier to attending their regular classes.

I do not have a financial problem to study. My parents are supportive. They encourage me to study as much as I like. (Arati)

I do not have a financial problem buying books. But I have not bought a book for one major Nepali subject. I have borrowed two textbooks from the campus library (Rita)

I have books. I have used my sister's book. But I do not have an English book (Ramesh).

However, Subina revealed that she had a financial problem paying campus fees and buying educational resources. She shared her problem in buying educational resources:

I have a financial problem buying books because my parents in-law do not support my study. My mother had paid my admission fees. My husband has gone to foreign employment. But he has not sent any money for four months. (Subina)

The participants' comments indicated that financial management is one of the challenges for students who do not get much support from their families. Some students had not bought some books although they did not have a problem buying

---

books. It shows their unwillingness to buy those resources.

Inadequate Academic Skills

Most participants revealed that they lacked the appropriate academic skills to study and write for their examinations. They could not score satisfactorily in their internal examinations and some of them did not take internal exams because of their inadequate preparation. For example, the following comments of the participants illustrate their inadequate academic skills.

I think my writing style was not appropriate for the exam. My teachers said that my writing style is still not satisfactory. I realized that I need to work much harder than at the school level. I realized that we need a lot of hard work to complete a college-level Education degree. I ask my friends to send the notes from the missing lessons. I copy their notes and read them when I miss classes due to illness. (Arati)

The teachers have provided notes on some topics. I have copied their notes from mobile apps (Microsoft Teams). I have prepared notes on some of the subjects. I find that self-prepared notes are more effective than notes copied from other sources. I consult with my friends and update myself on the courses when I miss classes. (Lila).

I copy notes from one of my classmates. I copy from her. I could not join on-line classes. I do not have any specific plan to complete courses taught by way of online classes. I cannot fully pay attention to my study. I feel sleepy. I did not work hard at the school level. If I could not pass some subjects, I was still promoted to the upper classes. But college-level courses are difficult for me. (Rita).

I did not go to the examination of three subjects because I had not taken classes in those subjects. I was not prepared for the exam in those subjects. (Kriti)

The other participants of the study, for example, Ramesh, Shanti, and Anup admitted that they were unable to participate in the first internal examination because they could not prepare for the it although they had occasionally taken the classes. Their comments indicated that they lacked essential study skills such as note-taking from various sources, exam preparation, and writing skills for the examination.

English Language Knowledge

Most of the participants experienced the English language as a barrier to their success in the examination. In the interviews, they revealed that their English language knowledge was inadequate to understand and answer the questions properly. They expressed their dissatisfaction with the pedagogical practices because they studied in Nepali in their classes but question papers were in English, except for Compulsory Nepali. The participants shared their experiences as follows:

We study the courses in Nepali but the questions are asked in English. So, the questions were confusing at the time of the examination. (Arati)

I had some problems understanding questions in other subjects except Major English. We had studied in Nepali but the questions were asked in English. For example, the questions of Foundation of Population Education and Philosophical and Sociological Foundation of Education confused me a lot during the examination (Lila)

When we studied Grade 11 and 12, questions were asked in Nepali and we wrote in Nepali. But now we study some subjects in Nepali but the exam questions are asked in English. It creates confusion. (Rita)

I initially took a few classes of major English. But I thought that I might not complete that. So, I chose specialization in Nepali. English is the most difficult subject for me. (Subina)

The participants' comments indicated that students' lack of command of the English language posed challenges in the examination because they could not comprehend the questions in some of the subjects. It shows that student's performance in their exams can improve when they have a good command of the English language.

Ineffective Online Classes

I observed that some of the participants were irregular in their virtual classes during the third wave of the Coronavirus in Nepal in January 2022. The participants shared during the interviews that they had difficulty studying in online classes. They faced some technical problems related to electricity cuts, unstable internet connections, the limited availability of recharge cards and devices, and requirements to engage in household work and agriculture work. Arati expressed her dissatisfaction with the online classes in the following way.

I did not find a virtual class as effective as face-to-face classes. I could not understand what the teacher taught in the virtual classes. I understand what teachers teach in face-to-face classes.

The other participants had a problem with their devices and the internet. For example, Ramesh shared his problem in the interview.

I had a problem with my mobile phone. So, I could not join online classes. I have an ID but I still sign in to the online learning application.

Similarly, Anup added his challenges of studying online classes from his village:

I studied only a few classes. There were some challenges. We had electricity problems frequently in my village. Sometimes recharge cards were not available to buy an internet data package.

Some of the participants had difficulty joining online classes because they had to

---

support their families with household work and helping in the fields too. Sometimes they could not get support from their family members for joining online classes from the home. For example, Subina, who was a married student, shared how joining an online class was difficult for her because of unsupportive family members.

I was in my home. I could not study in online classes. I had to do household work. My mother-in-law was not supportive. I could not take the General English class. I could not study in the afternoon too. I had to go to the fields. I do not have study notes from the lockdown period. So, I could not do well in the examination. (Subina)

Participants' comments indicated that online classes were not as effective as face-to-face classes as they had to deal with technical as well as managerial problems to join classes from their homes. The spontaneous switch of classes from face-to-face mode to virtual mode posed an additional problem for students in understanding the content taught in the online classes.

Non-Academic Challenges

The analysis of the interviews and observations revealed that the participants had some non-academic challenges in studying for a Bachelor of Education at the campus. These challenges include uncertainty about career choice, lack of family support, lack of transportation services, and growing digital distractions during study time.

Conflict in Career Choice and Family Support

Out of the eight participants involved in this study, two of them were boys. In the interviews, they revealed that their primary career choice was not related to the education sector. They were studying for a Bachelor of Education because they just wanted to engage in college while they were trying to enter another career. For example, Ramesh shared how he faced a crisis in selecting a career.

I could not attend classes regularly because my family sent me to take part in the Nepal army selection competition. I also spent two months but was not selected. I have an interest in sports. My main aim in life is to become a professional football player. I spent a few months training in Kathmandu. I qualified for the C division game. I think it is possible to be a good sportsperson but I do not have family support. There is a mismatch between my personal career choice, my family's expectations, and my college education.

Similarly, Anup revealed that he wanted to go abroad to earn money so he continued his study because it would be easy to understand the documents for the visa process. In the interview, he shared:

I feel a sort of pressure to earn. My friends can spend a lot of money but I

---

cannot because I cannot ask my parents to give me money. I have applied to go to Japan. I am not very regular in class attendance because I often go home to support my parents in farming. I have joined college just to continue my education in case I cannot go abroad. Teaching is not my profession of choice. I wanted to study management in grade 11. I did not have a good grade. The teachers advised me to study education because they had taught a lot of course content on management at that time.

Similarly, one participant, Kirti revealed she had joined in B. Ed. program because she felt a strong need for a B. Ed degree when she was teaching in a private school. She said:

This is my third attempt to complete a bachelor's degree. I studied management after completing grade 12 in eastern Nepal, but I could not complete the programme. After a few gap years, I studied Major English in the Faculty of Humanities in Kathmandu. It was difficult to go to class and takes an exam there. I discontinued my education. I felt a strong need to study B. Ed. After all, I was not promoted in my job because I did not have a B. Ed. qualification although they appreciated my performance. Now, I feel that I did not get good counselling at the time of my admission after grade 12. If I had an appropriate suggestion, I would have joined Education.

Subina shared that her family members did not support her to study:

My father-in-law and mother-in-law did not want to send me the study. I came to study with the support of my mother and father. My husband supports me in my study. I do not have a problem understanding concepts taught in the classes. But I have some stress because my father-in-law and mother-in-law do not like me to study. They pressure me to quit my study and stay with them in the village and support them in agriculture. They do not see any value in education. (Subina)

The other participants shared that they studied education because they could get job opportunities in the teaching sector. They joined the B. Ed. program because it would qualify them to apply for the Teacher Service Commission examination. For example,

I studied Education because I think studying English will give me more job opportunities. (Lila)

I studied Education so that I could get a teaching license and work in my village as a teacher. (Shanti)

The above comments indicated not all the participants had a similar interest to study for a B.Ed. The male participants studied Education despite their interest in other sectors. However, the female participants chose Education because they wanted to enter the teaching profession. The participants' motivation to study for the B. Ed.

---

program seemed to have affected their class regularity and study habits.

Transportation

Most of the participants lived away from the campus area usually in nearby villages. Only one participant who lived in the campus area reported that she did not have any transportation-related problems. However, other participants shared that they had transportation problems and often missed classes or were late for their classes. It was also found that some participants did not use a campus-managed vehicle. For example:

I have not used the campus bus service because we can only get a one-way service. We have to stay up until 11:15 a.m. But the campus bus returns at 10:30 a.m. I come to campus in other buses. There is the problem of transportation. We cannot get a bus in time. Some buses refuse to take us to the campus because they give priority to the long-distance passengers. I often arrive 15 minutes late for my first period. (Lila)

Another participant revealed that she missed her exam because of a transportation problem. She said:

I did not attend the examination for Philosophical and Sociological Foundations of Education because I could not get the bus. I waited for the bus for fifteen minutes. I do not get the bus then I walk to the campus. By the time I arrived at the campus, I have already missed half of the first period. I am mostly regular but sometimes I do not come to classes because I do not get a bus (Rita)

I am mostly regular but sometimes I do not come to classes because I do not get a bus. Sometimes minibuses refuse to take us to college. I miss classes. (Subina)

The comments indicated that there is a transportation problem for many of the participants. It seemed that the transportation service managed by the campus was not adequate for the students. The service was not available to the students who come to campus from a lower area than the Laxmibazar. This situation posed challenges for enabling the participants to attend classes regularly.

Growing Digital Distraction

All the participants in this study had smartphones and most of them had access to a broadband internet service in their homes. Classroom observations did not show any sign of digital distraction during class time. However, the semi-structured interview revealed how they were distracted at their homes. Although they occasionally used the internet to access educational resources from Microsoft Teams or using YouTube apps, they admitted that they spent more time on social media than studying when at home. For example:

We have an internet connection in our home. I spend more time on Tik Tok and Facebook in the afternoon and the evening than studying. (Arati)

I spend time on the internet. I spend 2-3 hours on social media. I use Tik Tok, Youtube and Facebook. Sometimes, I look for some educational videos. I had searched videos about English grammar. We do not discuss our study in our informal chat group. We sometimes discuss our studies in our virtual group. (Lila)

I study a little and watch tele serials on my mobile phone. I watch serials more than I study at home. I use Facebook and Tiktok. I do not use them much because I do not buy mobile data packs very often. I use this when I get a free Wi-Fi connection from a neighbour's house. (Rita).

I have watched a few lessons on English grammar. I have also downloaded notes from Microsoft Teams. I spend more time on the internet for social media than for self-study. (Subina)

The comments from the participants indicated that growing digital distraction is one of the challenges that students face when trying complete their education. The students seemed to spend more time on social media. The educational use of smartphones was just limited to attending virtual classes or for copying notes from the Microsoft Teams application in order to occasionally watch educational videos.

Discussion

This study aimed to explore academic and non-academic challenges faced by bachelor-level students. The findings of the study indicated that their academic challenges were limited educational resources, lack of academic and English language skills, and unplanned transition to virtual classes. In addition, they face non-academic challenges. These challenges are similar to the findings of other studies. For example, Chand (2021) reported the lack of English language as a challenge for Nepali students. All the participants of this study were from Nepali medium community schools and they lacked good command of the English language. This study found that frequent and unplanned shifts from the traditional mode of teaching-learning to virtual learning posed additional financial, technological, and learning challenges for the students to complete their studies, because they needed to manage devices, internet connectivity, electricity fluctuations, and coping with a newer teaching-learning situation. These findings consistent with the findings of Neupane (2021) and Parajuli and Linkha (2020) who reported that students faced challenges related to mobile devices, pedagogical practices as well as course delays, lack of access to library books, and feelings of isolation. However, the findings of this study regarding study habits cannot be compared in the absence of the literature in this context.

Non-academic challenges of the students included problems in career selection and family support, transportation, and increasing digital distractions. This study found

---

that male students have a conflict in career choice because of direct and indirect pressure from families to enter a financially more attractive career than the Education sector. They expressed uncertainty about wanting to complete their Education degree program. This finding is similar to the findings of an earlier study conducted among minority college students in the United States by Constantine and Flores (2006). They found that psychological distress and lack of family support bring conflict in making career choices. It seemed that contextual factors such as attraction to highly earning job have affected the choice of career among the students from other communities. Married students have faced additional challenges in adjusting to the new family requirements while trying to continue with their education.

The findings of the study suggest some guidelines are needed for assisting students in coping with academic and non-academic challenges so that they can complete their studies. The campus can encourage and support students to use transportation services provided by the campus, and by offering career counselling services. Students can also be supported for exam preparation session to assist with understanding exam questions asked in English. Similarly, the campus needs to provide adequate learning material in the campus library, and to train students how to derive the most benefit from virtual learning. The campus also needs to train the faculty members to prepare online course.

The findings also indicated most of the students were facing digital distractions when attempting to study at home. They need to be aware of the negative impact of digital distractions and to use their smartphones for learning support. They need to be active in class and develop note-taking skills. They need to increase study time and develop study habits.

This study found that students had maladaptive motivational and academic practices, which were further aggravated by the increase digital distractions. However, this situation can be improved by proper guidance to the students. This study concludes that the students need support to develop their study skills, raise their motivational skills, and minimize digital distractions. The faculty members need to design academic skills development courses and implement them to develop their study skills. Moreover, the campus needs to provide counselling classes to motivate them in their study and career development.

This explorative case study identified some of the challenges of bachelor-level students. This exploration included only eight participants from the Bachelor's program at a community campus. They represented only the English and Nepali specialization groups of students. Moreover, the third wave of Covid-19 limited the opportunities for classroom observation of the participants during the data collection period as the face-to-face classes were closed and classes unexpectedly shifted to virtual mode. The findings of this case study are not generalizable to other students in a different context. However, a more comprehensive study in this area is required for gaining a deeper understanding of the challenges facing students, and in order to identify ways support students and enhance their learning outcomes.

References

- Acharya, D. R. (2021). Status of girls' participation in higher education in Nepal. *International Journal of Multidisciplinary Perspectives in Higher Education*, 6(2), 68-85.
- Adedoyin, O. B., & Soykan, E. (2020). Covid-19 pandemic and online learning: the challenges and opportunities. *Interactive Learning Environments*, 1-13. <https://doi.org/10.1080/10494820.2020.1813180>
- Akram, H., Kamran, M., & Ahmad, N. (2020). An examination of the encountered challenges of Pakistani international students in China: A case study of first-year students. *Pakistan Journal of Social Sciences (PJSS)*, 40(4).
- Barefoot, B. O. (2004, 2004/02/01). Higher education's revolving door: confronting the problem of student drop out in US colleges and universities. *Open Learning: The Journal of Open, Distance and e-Learning*, 19(1), 9-18. <https://doi.org/10.1080/0268051042000177818>
- Bista, K., & Gaulee, U. (2018). Re-envisioning community colleges in Nepal: Preparing all students for success. *Handbook of comparative studies on community colleges and global counterparts*, 1-16.
- Braun, V., Clarke, V., Hayfield, N., & Terry, G. (2019). Thematic analysis. In P. Liamputtong (Ed.), *handbook of research methods in health social sciences* (pp. 843-860). *Springer Nature Singapore*. https://doi.org/10.1007/978-981-10-5251-4_103
- Chand, G. B. (2021). Challenges faced by bachelor level students while speaking English. *IJELTAL (Indonesian Journal of English Language Teaching and Applied Linguistics)*, 6(1), 45-60.
- Choy, S. P. (2002). Access & persistence: Findings from 10 years of longitudinal research on students Informed Practice: Syntheses of higher education research for campus leaders.
- Constantine, M. G., & Flores, L. Y. (2006). Psychological distress, perceived family conflict, and career development issues in college students of color. *Journal of Career Assessment*, 14(3), 354-369. <https://doi.org/10.1177/1069072706286491>
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2017). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). Sage.
- Dhakal, P. K. (2022). The Challenges of Virtual Learning Environment in Mathematics in the Context of Nepal: no subtitle. *International Journal of Multidisciplinary Perspectives in Higher Education*, 7(1), 114-128.
- Drabya Saha Multiple Campus. (2016). *Drabya Deep : Annual Report 2017/18*. D. S. M. Campus.
- Gaihre, G. P., Khanal, J., & Ghimire, S. (2021). Practices and challenges of teachers motivation in community colleges of Nepal. *Community College Journal of Research and Practice*, 1-18.

- Goldrick-Rab, S. (2010). Challenges and opportunities for improving community college student Success. *Review of Educational Research*, 80(3), 437-469. <https://doi.org/10.3102/0034654310370163>
- Kahu, E., Nelson, K., & Picton, C. (2017). Student interest as a key driver of engagement for first year students. *Student Success*, 8(2), 55-66.
- Kahu, E. R., & Nelson, K. (2018). Student engagement in the educational interface: understanding the mechanisms of student success. *Higher education research & development*, 37(1), 58-71.
- Lee, J. S. (2017). Challenges of international students in a Japanese university: Ethnographic perspectives. *Journal of International Students*, 7(1), 73-93.
- Mohamed, M. (2020). Challenges and adjustment of international students in Malaysia: Pre-departure factors and post-arrival strategies. *Asian Journal of Multidisciplinary Studies*, 8(10), 43-52.
- Neupane, B. (2021). University students' perceptions of online learning during COVID-19 pandemic. *International Journal of Multidisciplinary Perspectives in Higher Education*, 6(2), 30-49.
- Pandey, S. B. (2020). English in Nepal. *World Englishes*, 39(3), 500-513. <https://doi.org/10.1111/weng.12490>
- Parajuli, K. R., & Linkha, T. R. (2020). Teachers understanding towards COVID-19: A case of Dhankuta Multiple Campus, Dhankuta, Nepal. *Rupantaran: A Multidisciplinary Journal*, 4(1), 82-99.
- Pineteh, E. A. (2014). The academic writing challenges of undergraduate students: A South African case study. *International journal of higher education*, 3(1), 12-22.
- Rijal, M. (2020). Challenges of higher education. *The Rising Nepal*. <https://risingnepaldaily.com/opinion/challenges-of-higher-education>
- Simkhada, P., & Van Teijlingen, E. (2010). Higher education in Nepal: Several challenges ahead. *Diaspora*, 3(1), 44-47.
- Soria, K. M., Chirikov, I., & Jones-White, D. (2020). *The obstacles to remote learning for undergraduate, graduate, and professional students*.
- Tinto, V. (1975). Dropout from higher education: A theoretical synthesis of recent research. *Review of Educational Research*, 45(1), 89-125.
- Tinto, V. (1990). Principles of effective retention. *Journal of The First-Year Experience & Students in Transition*, 2(1), 35-48.
- Tinto, V. (2017). Reflections on student persistence. *Student Success*, 8(2), 1-9.
- University Grants Commission. (2021). *Educational Management Information*. U. G. Commission. <https://www.ugcnepal.edu.np/uploads/publications/And Reports/mPdtn.pdf>
- Yin, R., K. (2018). *Case study research and applications: Design and methods* (6th ed.). Sage.

Authentic Materials in Language Classroom for Students : A Literature Review

Jayaram Adhikari *

Abstract

Authentic materials, if used properly in authentic learning environments, can have lots of uses in foreign language teaching though they are not specifically designed to teach a foreign language.

Keywords: authentic content, real language, language teaching, cultural background, difficulty level

Introduction

Authentic materials are print, video, and audio materials students encounter in their daily lives, such as job applications, menus, voice mail messages, radio programs, and videos (Umirova, 2020). Authentic materials are not created specifically to be used in the classroom, but they make excellent learning tools for students precisely because they are authentic (Marpaung & Situmeang, 2020). Bacon and Finnemann (1990) also state that authentic materials are those texts which are made by native speakers for non-pedagogical purposes. Students to learn to communicate effectively in a foreign language, they must experience the language as it is used for real communication by native speakers (Rogers & Medley Jr, 1988). Using authentic materials in the class can be a useful tool to motivate pupils and make them feel comfortable using the foreign language (Joraboyev, 2021). There are two major applications of authentic materials: developing learners' language skills, and orienting learners to the application of these skills in possible subsequent activities in the outside world (Wong et al., 1995). The use of authentic materials in the classroom expose the student to real language being used in a real context (Berardo, 2006). The role of the teacher is not to delude the language learner but to prepare them, giving the awareness and necessary skills so as to understand how the language is actually used (Huessien, 2012).

Although the use of authentic materials in the classroom has become common practice (Lee, 1995), the issue of authenticity in foreign language teaching has been one of the most debatable aspects (Akbari & Razavi, 2016). However, the need for and usefulness of authentic materials have been increasingly acknowledged (Rusmawaty et al., 2018).

Incorporating Authentic Materials in Teaching

The teacher need to deliver extensive input to develop students' language proficiency. The students' motivation is not always high to engage in the learning and collaborative activities. Mestari and Malabar (2016) reported that authentic materials have a positive effect on learner motivation. Using authentic content to teach can make the learning process even more enjoying, imaginative and motivating for students. It can also be useful to elicit genuine responses from learners. It provides exposure to real language. Furthermore, it is more creative approach to learning. The teacher needs to consider the linguistic, conceptual and cultural background to meet the gap between the competency and performance of the language learners. Besides, the applicability and adaptability of the students should be considered to practice authentic materials in the classroom.

Kilickaya (2004) and Kim (2000) believe that teachers can only use authentic

materials in intermediate and advanced language classes. According to Guariento and Morley (2001), authentic texts should not be used with lower level students because it would lead to frustration, confusion and de-motivation. However, other researchers believe that learners should be exposed to authentic materials in the earliest stages of language learning (McNeil, 1994; Miller, 2005), claiming that exposure to such texts in the earliest stages will lead to developing useful strategies for dealing with complex tasks later on.

Strategies of Integrating Authentic Materials in Teaching

While choosing the authentic materials for teaching, it is prerequisite to check the relevancy, interest of the students, difficulty level, length to connect classroom to the world (Berardo, 2006). After the teacher give out the authentic materials to the students, the teacher must brief the activities to be performed about the materials (Darian, 2001). The teachers should help the students by answering questions commenting on their work and give hints to those who stuck in particular activity. The difficulty level of first exercise should be lessen to motivate the students and get into the content. The teacher can use short reports, advertising, news broadcast to teach key vocabulary for lower level students. A longer report, four to five minutes' audio-video materials, complex short print or broadcast of multimedia could be used for intermediate level with needed pre-instructions. The trickery material could be provided for higher level students.

The inclusion of authentic materials in classroom enhance the communicative competence of the learners due to the exposure of real language. To learn the second language effectively, the learner must see and hear the second language being used as primary medium of communication among native speakers. (Rogers and Medley Jr, 1988). The use of internet and computer in classroom have brought drastic change in teaching and learning to promote the learners' learning interests.

Conclusion

To conclude, the authentic materials can bridge the linguistic skills of the learners and their professional goals of language. Such materials could provide a rich linguistic and conceptual content to learners to facilitate the application of linguistic skills.

References

- Akbari, O., & Razavi, A. (2016). Using authentic materials in the foreign language classrooms: Teachers' perspectives in EFL classes. *International Journal of Research Studies in Education*, 5(2), 105-116. <https://doi.org/10.5861/ijrse.2015.1189>
- Bacon, S. M., & Finneman, M. D. (1990). A study of the attitudes, motives, and strategies of university foreign language students and their disposition to authentic oral and written input. *The Modern Language Journal*, 74(4), 459-473. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-4781.1990.tb05338.x>
- Berardo, S. A. (2006). The use of authentic materials in the teaching of reading. *The Reading Matrix* 6(2). <https://www.researchgate.net/publication/23741313>
- Darian, S. (2001, April). Adapting authentic materials for language teaching. *In English Teaching Forum* (Vol. 39, No. 2, pp. 27-40).

-
- Guariento, W., & Morley, J. (2001). Text and task authenticity in the EFL classroom. *ELT Journal*, 55(4), 347-353. <http://dx.doi.org/10.1093/elt/55.4.347>
- Huessien, A. (2012). Difficulties faced by Iraqi teachers of English in using authentic materials in the foreign language classrooms. *Al-Fatih Journal*, 50, 22-39. <https://www.iasj.net/iasj/download/e10c702b65e7638b>
- Joraboyev, B. B. O. (2021). Using authentic materials on english lessons. *Academic Research in Educational Sciences* 2(2), 1018-1025. <https://cyberleninka.ru/article/n/using-authentic-materials-on-english-lessons>
- Kilickaya, F. (2004). Authentic materials and cultural content in EFL classrooms. *The Internet TESL Journal*, 10(7).
- Kim, D. (2000). A qualitative approach to the authenticity in the foreign language classroom: A study of university students learning English in Korea. *Texas Papers in Foreign Language Education*, 5(1), 189-205.
- Lee, W. Y.-c. (1995). Authenticity revisited: Text authenticity and learner authenticity. *ELT Journal* 49(4), 323-328. <https://doi.org/10.1093/elt/49.4.323>
- McNeill, A. (1994, April). *What makes authentic materials different? The case of English language materials for educational television*. Papers presented at the Annual International Language in Education Conference, Hong Kong.
- Marpaung, M. S., & Situmeang, H. J. P. (2020). Enhancing students' vocabulary through authentic materials and multimedia. *Acuity: Journal of English Language Pedagogy, Literature and Culture*, 5(2), 85-101. <https://eric.ed.gov/?id=EJ1297686>
- Mestari, S. A., & Malabar, F. (2016). The use of authentic materials in teaching grammar for EFL students (teachers perspective). *LLT Journal: A Journal on Language and Language Teaching*, 19(2), 125-131. <https://doi.org/10.24071/llt.v19i2.306>
- Miller, M. (2005). *Improving aural comprehension skills in EFL, using authentic materials: an experiment with university students in Nigata, Japan*. Unpublished Masteral thesis, University of Surrey, Guildford, UK.
- Rogers, C. V., & Medley Jr, F. W. (1988). Language with a purpose: Using authentic materials in the foreign language classroom. *Foreign Language Annals*, 21(5), 467-478. <https://doi.org/10.1111/j.1944-9720.1988.tb01098.x>
- Rusmawaty, D., Atmowardoyo, H., Hamra, A., & Noni, N. (2018). Teachers' beliefs of authentic materials for teaching reading in Indonesian EFL classrooms. *Journal of Language Teaching and Research*, 9(3), 608-613. <http://dx.doi.org/10.17507/jltr.0903.21>
- Umirova, D. (2020). Authenticity and authentic materials: history and present. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*, 8(10), 129-133. <https://www.idpublications.org/wp-content/uploads/2020/10/Full-Paper-AUTHENTICITY-AND-AUTHENTIC-MATERIALS-HISTORY-AND-PRESENT.pdf>
- Wong, V., Kwok, P., & Choi, N. (1995). The use of authentic materials at tertiary level. *ELT Journal* 49(4), 318-322. <https://doi.org/10.1093/elt/49.4.318>
-

Multicultural Circumstance, Classroom Pedagogy and Practice :

A case of Drabya Shah Multiple Campus

Dharma Jung Thapa *

Abstract

It is widely assumed that a classroom is the reflection of learners' socio-cultural values, beliefs and contexts, and learning has to do with processes within learners. When there are students from multicultural context into the classroom, it certainly affects the classroom pedagogy of teachers. On the context, this study aims to explore and analyze the status of multicultural circumstance, classroom pedagogy and practice in educational institution. Descriptive method is used to complete this study through primary and secondary sources such as personal experience, book, article and online publication.

Keywords: Multiculturalism, pedagogy, diversity, classroom context

What is Multiculturalism ?

The term 'multiculturalism' has a range of meanings and understandings. The definition of multiculturalism depends on the context on which it is used. Multiculturalism can be any of policy, program, practice, educational approach, sociological concept, symbol, ideal, ideology, theory, and description of society. It is something that incorporates ideas, beliefs, or people from many different countries and cultural backgrounds. According to Macionis (2010) multiculturalism is the idea that various cultures exist in a society and all these cultures deserve equal treatment.

At present, multiculturalism is taken as the proper way of dealing with different cultural and religious sectors in order to revalue disrespected identities. Multiculturalism makes people to live together happily. It teaches people that all cultures are equal and cultures shouldn't compete with each-other. In this way people learn to collaborate. The exchange of different experiences brings intellectual development in the society. Furthermore, there are fewer conflicts because of the amiable attitude people show towards different nationalities, towards people with different beliefs, tradition, viewpoints or even color of the skin.

What Does It mean to be Multicultural ?

Being multicultural means that we look at the world multiple and conflicting ways at the same time. It means that we have the ability to switch our behavior from one moment to the other. To be a multicultural also refers to feel a sense of

---

attachment to multiple places and ways of thinking. If we focus on being inclusiveness, understanding, respecting and acknowledging unequal power in society, it leads us to be multicultural. People with multicultural concept generally accept and embrace the difference of others into their lives. Furthermore, multicultural oriented people become aware about the advantages and disadvantages of being a particular, race, gender, sexual orientation, religion or socioeconomic status in the society.

Multicultural concept helps people to accept the presence of many cultures in one place by having same political rights as other citizens regardless of their differences in private lives. In a multicultural society, the citizens must embrace immigrants who have different values, beliefs and religions. Besides, the government must accept immigrants as their own citizens and they must give political rights as well as civil and social rights. Thus, the integration of distinct cultures can be feature of multicultural people or society.

Multicultural Facet in Classroom Pedagogy

Values, beliefs and contexts, and learning has to do with processes within learners. Culture is a social construct and students bring it into classroom together. It means there can be the great impact of social-cultural environment of learners on classroom activity. In the beginning of his text “Culture in Society and Educational Practices”, Erickson (1997) has shown different approaches of the concept of culture and its influence on the educational practices, and how teachers should consider this phenomenon while teaching. He also argues that everybody is cultural and multicultural, belonging to microcultures and subcultures.

At present, our society is being as multicultural society in greater extent. The educational institutions or schools are regarded as a reflection of the society. As our schools and communities grow to be more culturally diverse, it is critical that we appreciate and understand the different backgrounds of our students, neighbors and colleagues. More often we encounter students with different ethnical-cultural, linguistic, religious background, and with a disability, families with less financial means or who have no access to good schooling due to economic status. So, it is very important in creating opportunities for students to learn who are from Multicultural context.

When there are students from multicultural context into the classroom, it certainly affects the classroom pedagogy of teachers. The goal of multicultural education is to prepare students to function in today’s diverse society. Therefore, the teachers should use appropriate pedagogy to teach children to respect different cultures and values of others. They should help children learn to function in multicultural society. They should encourage children to view people of diverse cultures and unique parts

---

of a whole community.

It is essential for a multicultural classroom to incorporate content from different cultures so that all cultures are considered valuable and wonderful. So, the teaching strategies should include voices and experiences of all the students to prepare them for an intellectual society and common workplace. The teacher must create opportunities to utilize project-based learning which encourages them to be cooperative to each other. The classroom should be created with the lessons to raise awareness to address the issue on possibility of harassment, violence, intimidation, bullying, discriminations and other inappropriate form of conducts.

Multicultural Context of Drabya Shah Multiple Campus

Nepal is a country of diversity where people belong to different geographic and ecological areas as well as social, economic, cultural, religious and linguistic groups and sub groups. The country has become a home of diversified settlements in terms of ethnicity, religion, dialect and culture since its outset in civilization. According to population Census 2011 (CBS, 2012), there are 125 caste- and ethnic groups located in different Ecological zones. Religious groups also have a wide variety of representations. Although the majority of people speak Nepali it is estimated that 125 to 200 languages are spoken in Nepal (Yonjan-Tamang, 2009). Cultural and linguistic diversities are found even within the same ethnic and/or caste group.

Currently, I'm working as a faculty member of Drabya Shah Multiple Campus in Gorkha, Nepal. This campus was established in 1985 A.D. under the affiliation of Tribhuvan University as a community based, non-profit oriented and non-governmental institution in Gorkha district. In this college, there can be seen the impact of multicultural context of Nepali society into classroom and teaching-learning practice. There are various faculty members, staff and students with different age group, gender, caste, culture, language, religion, political orientation, economic status and physical abilities in this college. Though there is diversity in faith, interest, caste, creed, language and culture, all teachers and students are cooperating each other in mutual trust and social harmony. Here is not any conflict and public discrimination in the name of caste and culture among faculty members and students. We all love our own tradition, culture, rituals, and equally respect others.

There is a perfect harmony and religious tolerance among people in my college. We have different religious faith like Hindu, Christian, Buddhist, Muslim and Kirant. Linguistically, we speak different language like Nepali, Magar, Gurung, Newari and some other native language. We celebrate our own cultural festivals and occasions like Lohosar, Makar Sakranti, Raksha Bandhan, Teej, Dashain, Dipawali, Eid, Christmas and so on. Although there resides various social, culture and religious

---

practices, these practices are often mixed up and one cultural group can be seen practicing the traditions of others.

Regarding on the teaching-learning practice of our college, we all faculty members are acknowledged and sensitive on multicultural issues and teaching pedagogy into the classroom. We have realized our diverse student population by avoiding cultural generalization. Sometimes, the college invites resource persons from specific culture to help students to understand about a particular culture. There is the provision of giving opportunities to the students to share their own cultural experiences. The students are taught how to live together interacting in meaningful ways without dominating each other so that they learn how to work together in multicultural, multiethnic and multi linguistic Nepali society. We provide social skills to the students that are necessary to interact with member of another culture.

Conclusion

Multiculturalism is the idea that various cultures exist in a society and all these cultures deserve equal treatment. Multiculturalism makes people to live together happily. The exchange of different cultural experiences brings intellectual development in the society. If we focus on being inclusiveness, understanding, respecting and acknowledging unequal power in society, it leads us to be multicultural. Multicultural concept helps people to accept the presence of many cultures in one place by having same political rights as other citizens regardless of their differences in private lives. The educational institutions or schools are regarded as a reflection of the society. When there are students from multicultural context into the classroom, it certainly affects the classroom pedagogy of teachers.

References

- CBS (2012). *National population and housing census 2011*. Kathmandu: CBS/National Planning Commission.
- F. Erickson, (1997). *Culture in society and educational practice*. Germany. Departmento de Anglo-Germanicas.
- J. J. Macionis, (2010). *Sociology*. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Tamang, A. Y. (2009). *Linguistic Heritage of Nepal. Multilingualism for Social Justice, Harmony and Peace*. [Presentation] Kathmandu University, Kathmandu. MPhil/PhD in Education.

Women Entrepreneurs' Success in Gorkha Municipality, Gorkha

Sharan Shrestha *

Abstract

This paper investigates and reports the effect of self-confidence, need for achievement, risk-taking and economic factors on women entrepreneurs' success in Gorkha Municipality. Causal comparative research design was used for data analysis. A convenient random sample of 58 women entrepreneurs of Gorkha Municipality responded to a structured questionnaire. Correlation and Regression analyses were performed to examine the hypothesis. There is a significant positive relationship between women entrepreneurs' success with self-confidence, need for achievement, risk-taking, and economic factors. Further, self-confidence significantly and positively impacts women entrepreneurs' success. In contrast, the need for achievement, risk-taking and economic factors do not significantly impact women entrepreneurs' success in Gorkha Municipality. This study is beneficial to women entrepreneurs because it provides a reasonable explanation of the success elements. Similarly, this research provides policymakers with practical recommendations and in-depth insights into the women's entrepreneurship business. The study provides a unique detailed examination of success factors of women business in the context of Gorkha Municipality.

Key words : Entrepreneurs' Success, self-confidence, need for achievement, risk-taking, economic factors

Introduction

Entrepreneurship is the act of starting a new business or revitalizing an existing one in order to capitalize on fresh opportunities. Entrepreneurship is the process of finding market opportunities and putting in place the resources needed to profit from them in the long run. Entrepreneurship is a skill that necessitates imagination and creativity. It necessitates forethought and planning (Sidgel, 2017).

Entrepreneurship is accorded a lot of weight because of its clear impact on income growth and employment creation. Accelerating economic growth has become crucial for both developed and developing countries. It encourages the country's capital and wealth formation (Sigdel, 2015).

Women entrepreneurs have been identified as the new development engines and rising stars of emerging countries' economies, bringing prosperity and welfare. They have been cited by several stakeholders as a key "untapped source" of economic growth and development (Paper & 2013, n.d.).

The expansion in the number of female entrepreneurs in developing countries has

---

sparked academic and development community interest. Donors, international public institutions, national and local governments, non-governmental organizations (NGOs), private businesses, charities, academic institutions, and industry associations have all implemented initiatives or policies to stimulate and expand the sector (Paper & 2013, n.d.). Women's entrepreneurship is a developing global issue that has attracted a lot of study attention in recent decades (Khan et al., 2021).

Women entrepreneurs have been designated as the new engines for growth and the rising stars of the economies in developing countries to bring prosperity and welfare.

Female entrepreneurs are women who organize and run an enterprise, notably a business. Women entrepreneurs are people who come up with business ideas, start businesses, manage and integrate production processes, run businesses, take risks, and deal with economic instability.

Women's entrepreneurship has grown around the world, and it is now widely acknowledged that entrepreneurship is essential for economic growth and wealth creation. Despite these statistics, women have lower rates of entrepreneurship than men in practically every country (Cabrera & Mauricio, 2017).

Thus, in Nepal, the rise of female entrepreneurs and their contribution to the national economy is clearly noticeable. Women's entrepreneurship has been acknowledged as a key untapped source of economic growth over the previous decade. Women's business is unquestionably a difficult route to traverse where they must establish themselves. With so many obstacles in her way, today's lady is brave enough to stand out and set an example for others. Her classic picture of a woman as a sacred domestic cow is resurrected. It is incumbent upon us, the residents of the country, to appreciate and admire her for balancing her personal and professional lives.

Statement of Problem

Entrepreneurship is regarded as a critical component of economic progress. The encouragement of business and industry in a country is the only way for a country to develop (Sigdel, 2015).

Entrepreneurship development in Nepal is slow for a variety of reasons, including the fact that entrepreneurs do not respond spontaneously to government chances and promotional initiatives, as well as the necessity for a collateral system. These issues are exacerbated for female entrepreneurs (Huntington, 2006).

The road to female entrepreneurship development is not simple. There are a slew of hurdles and issues that stand in the way of progress. Different women entrepreneurs have different challenges when it comes to running their businesses (Sigdel, 2015).

The secretary of the Cottage Industries Federation's Central Women Entrepreneur Subcommittee believes that developing women's entrepreneurship is difficult due to a lack of cash and funding organizations. However, as several studies have demonstrated, this issue is as valid to male entrepreneurs (Sigdel, 2015).

Nepalese women spend the majority of their time doing unpaid home chores. Their engagement in economic activities outside the home is likewise quite low, owing to their lower educational status and marketable skills, as well as Nepalese society's deeply ingrained history of discouraging women from working outside the home (Sigdel, 2015).

It is regarded as a critical issue for women. One of the most significant challenges women entrepreneurs' encounters is obtaining loans, particularly for the purpose of launching a business (Rao et al., 2012).

As the number of women entrepreneurs continues to rise year after year, the government is eager to assist them. Preferential allocation of sheds in industrial estates for women, lower loan and interest rates, and a subsidy for women who start small companies' industrial units, capital subsidies in underdeveloped areas, marketing services, and speeding up the regulatory process.

Due to such an important contribution of women in economic development, we propose to investigate the factors which affect women entrepreneurs' success in Gorkha Municipality.

Research Questions

This study focuses on the following research questions to examine women entrepreneurs' success in Gorkha Municipality.

- Is there any relationship between women entrepreneurs' success and independent variables-self-confidence, need for achievement, risk-taking, and economic factors taken on the study?
- What is the impact of self-confidence, need for achievement, risk-taking, and economic factors on the women entrepreneurs' success in Gorkha Municipality?

Objective of the Study

The main objective of this study is to measure the impact of the need for achievement, risk-taking, self-confidence and economic factors on women entrepreneurs' success in the Gorkha Municipality. The study aims to achieve the following specific objectives:

1. To examine the relationship between women entrepreneurs' success and independent variables are taken on the study (need for achievement, risk-taking, self-confidence, and economic factors).
2. To measure the impact of need for achievement, risk-taking, self-confidence, and economic factors on the women entrepreneurs' success in the Gorkha

---

Municipality.

Significance of the Study

Women entrepreneurship development plays a significant role in country's development because women entrepreneurs have been making a considerable impact in all most all the segments of the economy of a country. Women are an important human resources and country should try to utilize them as mediators of economic growth and development because in our country women constitute more than half (51.41%) of the total population. It means half of the brain power of our country belongs to women but unfortunately women brain power has not been properly utilized and women remain most underutilized resources due to socio-cultural structure and other different problems and causes. Consequently, the country has been unable to produce women entrepreneurs as expected. We know that the pace of development depends on action oriented and effective policy. Significant incentives and motivational factors are needed to upgrade entrepreneurship and productivity. Especially equal opportunity for the overall economic activities without any gender bias is essential to accelerate economic growth to attain consistent growth for sustainable development. Currently, an encouraging fact has been noticed. Women entrepreneurs are gradually growing in numbers and some policy instruments have been found helpful to encourage its growth. "Industrial promotion of statistic Report of DCIS" shows that the total number of registered women entrepreneurs in DCIS is 3894 as of 2069 B.S. This report shows that enthusiasm among the women to do something to earn a living seems to be greatly increasing in Nepal despite socio-cultural constraints. Thus, it can be considered as one positive indication of recent development phenomenon. But the rate of their entry in entrepreneurship is still low and those who are laready in the forum are facing various constraints including legal ones. In such a scenario, it is necessary to remove obstacles faced by women in building entrepreneurship. Policies have to be remodeled and retouched to remove various hurdles faced by women entrepreneurs. An in-depth study is thus essential to identify such obstacles so that they can be removed. This will create a background for smooth economic development. Thus, this study is considered to be one of the constructive steps as well as a very timely one.

Limitation of the Study

The study examines the relationship and impact of the independent variable (Women entrepreneurs' success) on the dependent variable (self-confidence, need for achievement, risk-taking and economic factors). The study possesses the following limitations:

- Samples are taken only from business enterprises established by women in the Gorkha Municipality. Therefore, the finding of the study cannot be generalized all over Nepal.

-
- There are so many variables that may affect women entrepreneurs' success. But this study has considered only four factors. They are the need for achievement, risk-taking, self-confidence, and economic factors.
  - This study has used correlation and regression analysis to examine the relationship and impact of independent variables on dependent variables.
  - The result of the study has mainly been based on primary data collected through a structured five-point Likert scale questionnaire. Hence, the study's findings have been based on the respondents' opinions, limiting our generalization of the findings.

Literature Review

Every research is based on previous knowledge. The past knowledge or the previous studies provide necessary information to the present study to not be ignored. The purpose of the literature review is to find out what other studies have been conducted in ones' chosen field of study. It provides the foundation for developing a comprehensive research framework from which hypotheses can be developed for testing. Therefore, this chapter has its importance. This chapter is divided into four sections. In the beginning, the conceptual review is presented and followed by a review of related empirical studies. The third section is about the research gap. At last, the research framework and development of the hypothesis are presented.

Entrepreneurship is an economic agent that leads towards economic development (Busari et al. 2017). So, increased female entrepreneurship signals progress for women's rights and an improvement in their economic and social well-being. Women's empowerment is associated with women's entrepreneurship. Female entrepreneurs, like their male counterparts, are catalysts for job creation, innovation, and a more than tangible contribution to the country's GNP(Dwibedi 2016). The growing involvement of women in economic development, as well as their increased participation in social activities, necessitates research into many aspects of women's entrepreneurial activity in the context of development. If women have equal opportunity and access to resources, they can play critical roles in the economic growth process. Despite an increase in the number of female entrepreneurs, the proportion of female entrepreneurs remains low when compared to their participation rate (Arenius 2003). Women can play a big part in the greater entrepreneurship phenomena and economic development, according to new research Women entrepreneurs utilize less start-up capital, have a lower proportion of stocks, and rely on bank loans than men. Furthermore, women-owned businesses are smaller and expand more slowly than men-owned businesses, implying gender inequalities in the emphasis placed on business expansion(Arenius 2003). Gender equality is predicted to boost female entrepreneurship support by (Rho and Ha 2006).

Female entrepreneurs need self-confidence and motivation, as well as economic and technical growth, government policies and financial institutions,

---

academic background, and family support, according to the findings (Raj Kumar and Prasanna Kumar 2014). Women are acknowledged as successful entrepreneurs in the modern day because of their strong drive, qualities, and talents for powerful economic development (Khan et al. 2021). The findings show that the characteristics of the entrepreneur, external business environments, and supportive elements are all favorably associated to women-owned business success, whereas the internal business environment has minimal impact (Shakeel, Yaokuang, and Gohar 2020). Internal elements such as the need for achievements, risktaking, and self-confidence, as well as external elements such as economic and sociocultural variables, have a positive and substantial impact on the performance of women-owned businesses (Khan et al. 2021).

Nepal is not a poor country; it is a poorly managed country. Nepalese women are not unqualified; they are not provided enough exposure and skill sets. The abundance of natural resources in Nepal can make Nepal a home to the world's largest tourism and utility industries, of which our women can be the owners. For this, it takes a certain diligence from the government's side to ensure that it believes in the tremendous potential of Nepal and Nepalese women (Sharma 2018). This growing tendency is not exclusive to Nepal. However, there are structural and socio-cultural restrictions that are impeding the growth of women entrepreneurs and the sustainability of Nepal's entrepreneurial environment (Acharya and Pandey 2018).

Entrepreneurship is still considered an ambitious goal for women. Most Nepalese parents encourage their girls to land a safe and conventional career path, rather than pursue an unpredictable journey of entrepreneurship. But it is the best way to create revolutionary ideas to transform the world around us and women should never be ostracized from it. It is extremely important to bring women into the field of entrepreneurship to solve many existing problems of Nepalese society (Sharma 2018). Also Female employees have the potential to contribute to the country's development (Poudel 2019) and Women already have a respected role in the domestic sphere, and women have tremendous capability to influence people. If their power is acknowledged, and more women are encouraged to pursue entrepreneurship, Nepal will undoubtedly take the economic leap that it had been craving in the past (Sharma 2018).

Variable of the Study

Need for achievement- The notion alludes to an individual's desire for success, as well as choosing and persisting in activities that have a modest likelihood of success or provide the most personal achievement satisfaction (McClelland 1961). There is some evidence that women entrepreneurs have a greater impact on business performance, particularly in companies that represent fixed personality attributes like motivation (Zeffane 2013). Those women who have with a high level of motivation for working or establishing a new enterprise are likely to succeed in their

endeavors (Khan et al. 2021)

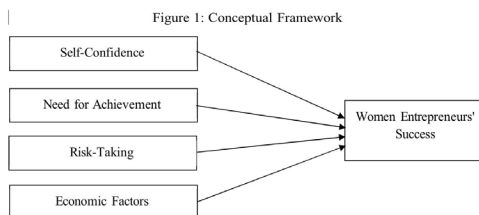
Risk-taking - The willingness to make significant and risky resource commitments, i.e., those that have a reasonable probability of resulting in costly failures (Friesen and Miller 1982). Women's entrepreneurship and risk are two topics that have received a lot of attention in the literature on entrepreneurship. Women's entrepreneurship, for example, was largely associated with risk, distinguishing it from employees and managers (Begley and Boyd 1987). Risk-taking has a good and significant impact on the success of female entrepreneurs (Khan et al. 2021).

Self-confidence - In the literature on entrepreneurship, confidence is described as the skill of entrepreneurial perception that allows entrepreneurs to pursue their goals with a strong belief in their abilities to achieve them (Twibell et al. 2008). Also the literature on entrepreneurship, self-confidence is a key component, and it is thought that it aids entrepreneurs in their endeavors (Oney and Oksuzoglu- Guven 2015). And Women can improve their entrepreneurial performance if they are motivated and confident (Khan et al. 2021)

Economic factors-Economic considerations are a collection of basic data about internal project funding and external market conditions that influence the worth of a business or an investment (Wube 2010). External factors have a favorable impact on the success of women entrepreneurs, just as internal factors do. Research undertaken in industrialized economies suggests that finance plays a critical role in the success of women entrepreneurs (Khan et al. 2021).

Conceptual Framework

Figure 1 shows the research framework of the study. Internal factors (need for achievement, risk-taking, and self-confidence) and external factors (economic and socio-cultural factors) are independent variables of this study. Similarly, women entrepreneurs' success has been taken as dependent variables. This study has been conducted to measure the relationship and effect of internal and external factors on women entrepreneurs' success in Gorkha.

Hypotheses of the Study

This study attempts to test the following research hypotheses to get the answer to the above questions:

H1: There is a significant positive relationship between self-confidence, need for achievement, risk-taking, economic factors and women entrepreneurs'

---

success in the Gorkha Municipality.

- H1_a: There is a significant positive relationship between self-confidence and women entrepreneurs' success in the Gorkha Municipality.
- H1_b: There is a significant positive relationship between the need for achievement and women entrepreneurs' success in the Gorkha Municipality.
- H1_c: There is a significant positive relationship between risk-taking and women entrepreneurs' success in the Gorkha Municipality.
- H1_d: There is a significant positive relationship between economic factors and women entrepreneurs' success in the Gorkha Municipality.
- H2: There is a significant and positive impact of self-confidence, need for achievement, risk-taking, and economic factors on women entrepreneurs' success in the Gorkha Municipality.
- H2_a: There is a significant and positive impact of self-confidence on women entrepreneurs' success in the Gorkha Municipality.
- H2_b: There is a significant and positive impact of the need for achievement on women entrepreneurs' success in the Gorkha Municipality.
- H2_c: There is a significant and positive impact of risk-taking on women entrepreneurs' success in the Gorkha Municipality.
- H2_d: There is a significant and positive impact of economic factors on women entrepreneurs' success in the Gorkha Municipality.

Research Methodology

The main objective of this study is to measure the relationship and impact of self-confidence, need for achievement, risk-taking and economic factors on women entrepreneurs' success in the Gorkha Municipality. This topic deals with the methodology that has been adopted to attain the stated objectives of the study. The following methodology has been followed:

This study has adopted the correlation and causal-comparative research design to test the above hypotheses. The correlation research design measures the direction and magnitude of the relationship between self-confidence, need for achievement, risk-taking, economic factors, and women entrepreneurs' success in the Gorkha Municipality. Furthermore, the study has also adopted a causal-comparative research design to measure the impact of self-confidence, need for achievement, risk-taking, and economic factors on women entrepreneurs' success in the Gorkha district.

Population refers to the entire group of people that a researcher wishes to investigate in the study, and the sample represents only a part of a population. The study area of this paper is Gorkha Municipality. The population of this study is women entrepreneurs' of Gorkha Municipality.

The sample size for this study includes 58 respondents, but the questionnaire

---

was distributed to 100 women entrepreneurs of Gorkha Municipality. The questionnaire was distributed through E-mail. Sample for the study was taken among the Entrepreneurs from different sectors like service, manufacturing, trading, and others.

Convenience sampling was used in this study to track the respondents for the study. With this sampling technique, subjects are selected because of their convenient accessibility and proximity to the researcher. Convenience sampling was appropriate for this research because of its advantages like availability and the quickness to gather data.

The primary data has been used in this study to measure the impact of internal and external factors on women entrepreneurs' success. Primary data has been collected by distributing questionnaires personally visiting the owner of sample organizations. The fully structured questionnaire has been divided into two parts. The first part contains the respondents' demographic information, and the second part contains five points of Likert scale questions relating to independent and dependent variables.

Questionnaire survey data has been analyzed using analytical software SPSS version 25. Cronbach's alpha test has been employed to test the interitem consistency reliability of respondents' answers to all the items in a measure. Descriptive statistics like frequency, percentage, mean, standard deviation, histogram and box-plot have been used to describe the characteristics of the sample responses. Correlation analysis has been performed to measure the direction and magnitude of the observed relationship between self-confidence, need for achievement, risk-taking, economic factors and women entrepreneurs' success. Multiple regression analysis has been used to measure the effect of need for achievement, risk-taking, self-confidence, and economic factors on women entrepreneurs' success.

Analysis and Result

The findings from the study were presented and analyzed in an orderly based on the formulated study objectives. The chapter begins by presenting the demographic characteristics of respondents in terms of age, marital status, education levels, year of business and number of employees. After the presentation of demographic characteristics, a validity and reliability test was presented. Similarly, descriptive analysis of each of the independent variables and dependent variable were analyzed and presented.

Further, inferential statistics like correlation and regression results were presented.

Background Information of the Respondents

This study 31 percent of the respondents were aged below 25 years. Fifty-one percent were aged between 26- 40 years which shows the highest number of

respondents between the age group, and 17.20 percent were from above 40 years. It implies that the respondents were mature enough to understand and give relevant information for the study. Out of 58 respondents, 40% were unmarried, and 60% were married. It shows that most of the respondents are mature and responsible. Similarly, 15 percent of the respondents had below bachelor's degree, 33 percent had bachelor degree, and 52 percent have above bachelor degree education level. It implies that most respondents were educated, and thus, they can understand and give relevant information for the study. Likewise, it shows that 57 percent of the respondents have operated business between 1-5 years, 26 percent have 6-10 years, and 17 percent have above ten years. It shows that majority of the respondents have operated business between 1-5 years. Further, 12 percent of respondents have a manufacturing business, 24 percent have a trading business, 50 percent have a service business, and the remaining 14 percent have other businesses. It implies that most respondents have service business followed by trading business, other business and manufacturing business. Lastly, 60.30 percent of respondents have a number of employees between 0 to 5, 29.30 percent have 6 to 20, 5.20 percent have 21 to 50 and 5.20 percent have above 50 employees. It reveals that most of the entrepreneurs are small size businesses.

Reliability Test

Cronbach's Alpha Test of Reliability to prove the internal reliability of the model used, the researcher performed Cronbach's alpha reliability test. Applying this test specifies whether the items of each dimension were internally consistent and whether they can be used to measure the same dimension. The following Table 2 shows the Cronbach's alpha scores of all variables measured in five-point Likert scaling.

Table 2: Cronbach's Alpha Coefficient

Variables	Cronbach's Alpha	No. of items	Remarks	Items Deleted
Women entrepreneurs' success	0.638	8	Reliable	
Self-confidence	0.656	5	Reliable	(Item SC1 deleted)
Need for achievement	0.629	5	Reliable	
Risk-taking	0.609	2	Reliable	(Item RT1 and RT4 deleted)
Economic factors	0.688	2	Reliable	(EF3 and EF4 deleted)

Table 2 shows the variables, Cronbach's alpha, number of items retained and deleted items. The Cronbach's alpha scores on Self-confidence, Need for achievement, Risk-taking, and Economic factors are above 0.60, which means these variables are reliable. To increase Cronbach's alpha coefficient of self-confidence, the Likert item1 is deleted. Likert items 1 and 4 are deleted from the risk-taking

construct. Similarly, Likert item 3 and 4 are deleted from economic factors to increase Cronbach's alpha. Furthermore, the socio-cultural factor is removed from the model due to the low Cronbach's alpha coefficient.

Descriptive Analysis

Women Entrepreneurs' Success

Respondents' level of agreement towards the women entrepreneurs' success is analyzed based on eight Likert items. The mean and standard deviation of these individual items is depicted in Table 3.

Table 3: Descriptive Analysis of Women Entrepreneurs' Success

Code	Likert Items	N	Mean	SD	Min	Max
WES1	There is an increase in sales and profitability during the last three year.	58	3.02	1.05	1	5
WES2	I am committed with social responsibility, i.e., employing local nationals	58	3.95	1.08	1	5
WES3	My business is offering high-quality products and services	58	3.71	1.04	1	5
WES4	More than 50% of the profit are reinvested in the business	58	3.83	0.98	2	5
WES5	Profits of my enterprise tend to increase	58	3.66	1.02	1	5
WES6	The number of employees in my enterprise started to increase	58	3.45	1.01	1	5
WES7	My business does not have the capacity to develop new products and processes	58	3.53	0.94	1	5
WES8	I do not think that my business will survive and continue its activity forever	58	3.57	1.09	1	5
	Overall	58	3.59	0.55	2.38	4.75

Table 3 shows the descriptive statistics of an individual item of women entrepreneurs' success. The table shows that the items have a mean value ranging from 3.02 to 3.95, whereas the standard deviation ranged from 0.94 to 1.09. Among the eight statements, the statement with code WES1 has scored the lowest mean of 3.02 with a standard deviation of 1.05. In contrast, the statement with code WES2 has scored the highest mean of 3.95 with a standard deviation of 1.08. Further, the overall mean score is 3.59, which indicates that women entrepreneurs' success score is above average, i.e. $3.59 > 3$. Thus, the overall mean score of women entrepreneurs' success falls under agree category.

Self-Confidence

The level of agreement of respondents towards the respondents' self-confidence is analyzed based on five Likert items. The mean and standard deviation of these

individual items is depicted in Table 4.

Table 4: Descriptive Analysis of Self-Confidence

Code	Likert Items	N	Mean	SD	Min	Max
SC1	I am confident to perform well in my business take care	58	4.02	0.89	2.00	5.00
SC2	I am concerned about competitors in the market	58	3.97	0.86	2.00	5.00
SC3	Our team needs to perform well.	58	4.26	0.89	2.00	5.00
SC4	Our team is physically and mentally well prepared to compete the opposition in the market	58	4.05	0.96	1.00	5.00
SC5	Never, my team workers feel nervous during hard working	58	3.72	0.89	2.00	5.00
	Overall	58	4.00	0.58	2.60	4.80

Table 4 shows the descriptive statistics of an individual item of self-confidence of the 58 respondents. The table shows that the items have a mean value ranging from 3.72 to 4.26, whereas the standard deviation ranged from 0.86 to 0.96. Among the five items, the statement with code SC5 has scored the lowest mean of 3.72 with a standard deviation of 0.89. In contrast, the statement with code SC3 has scored the highest mean of 4.26 with a standard deviation of 0.89. Further, the overall mean score is 4.0, indicating that the self-confidence score is above average, i.e. $4.0 > 3$. Thus, the overall mean score of self-confidence falls under agree category.

Need for Achievement

Respondents' level of agreement towards the respondents' need for achievement is analyzed based on five Likert items. The mean and standard deviation of these individual items is presented in Table 5.

Table 5: Descriptive Analysis of Need for Achievement

Code	Likert Items	N	Mean	SD	Min	Max
NFA1	I always do my best whether I am alone or with someone	58.0	4.1	1.0	1.0	5.0
NFA2	I always try hard to improve on my past performance	58.0	4.3	0.8	2.0	5.0
NFA3	I enjoy working towards clear, challenging goals	58.0	4.1	0.8	2.0	5.0

NFA4	In general, I try to make every minute count	58.0	4.0	0.7	2.0	5.0
NFA5	I often put pressure on myself to achieve as much as I can	58.0	3.8	1.0	1.0	5.0
	Overall	58.0	4.1	0.6	2.8	5.0

Table 5 shows the descriptive statistics of an individual item of need for achievement of the 58 respondents. The table depicted that the items have a mean value ranging from 3.8 to 4.3, whereas the standard deviation ranged from 0.7 to 1. Among the five items, the statement with code NFA5 has scored the lowest mean of 3.8 with a standard deviation of 1. In contrast, the statement with code NFA2 has scored the highest mean of 4.3 with a standard deviation of 0.8. Further, the overall mean score is 4.1, indicating that the need for achievement score is above average, i.e. $4.1 > 3$. Thus, the overall mean score of need for achievement falls under the strongly agree category.

Risk-Taking

Respondents' level of agreement towards the respondents' risk-taking is analyzed based on two Likert items. The mean and standard deviation of these individual items is presented in Table 6.

Table 6: Descriptive Analysis of Risk-Taking

Code	Likert Items	N	Mean	SD	Min	Max
RT1	We tend to support projects where the expected returns are certain	58	3.79		1	5
RT2	We have generally followed proven and reliable practices.	58	3.97		2	5
	Overall	58			2	5

Table 6 shows the descriptive statistics of an individual item of risk-taking of the 58 respondents. The table depicted that the item with code RT1 has scored the lowest mean of 3.79 with a standard deviation of 0.874. In contrast, the statement with code RT2 has scored the highest mean of 3.97 with a standard deviation of 0.898. Further, the overall mean score is 3.8793, indicating that the risk-taking score is above average, i.e. $3.87 > 3$.

Thus, the overall mean score of risk-taking falls under the agree category.

Economic Factors

Respondents' level of agreement towards the respondents' economic factors is analyzed based on two Likert items. The mean and standard deviation of these individual items is presented in Table 7.

Table 7: Descriptive Analysis of Economic Factors

Code	Likert Items	N	Mean	SD	Min	Max
EF1	My business is not offering a good product at a competitive price	58	3.40	1.18	1	5

EF2	I can't find qualified labor for my business	58	3.29	1.08	1	5
	Overall	58	3.34	0.99	1	5

Table 7 shows the descriptive statistics of an individual item of economic factors of the 58 respondents. The table depicted that the item with code ET2 has scored the lowest mean of 3.29 with a standard deviation of 1.08. In contrast, the statement with code EF1 has scored the highest mean of 3.40 with a standard deviation of 1.18. Further, the overall mean score is 3.34, indicating that the economic factor score is above average, i.e. $3.34 > 3$. Thus, the overall mean score of economic factors falls under the agree category.

4.5 Inferential Analysis

This section aims to present the method for analyzing the empirical results and test the hypothesis set, built in the previous chapter. Inferential statistics are procedures used that allow researchers to infer or generalize observations made with samples to the larger population from which they were selected. It enables the use of one or more samples of observations to infer the values of a population. Inferential analysis tests hypotheses to determine if observed differences between groups or variables are real or occur simply by chance. It produces new information by making predictive owns and generalizations based on samples. This section consists of two analysis tools which are:

4.5.1 Correlation Analysis

Correlation Analysis between variables was studied to find relations among them. Pearson's Correlation analysis is used to determine the relationship between various independent and dependent variables associated with the research. It measures the linear relationship between any two variables.

Table 8 shows the relationship between dependent and independent variables. All the values of the correlation coefficients are positive and significant at a 5 percent level of significance.

Table 8: Correlation Matrix

		WES	SC	NFA	RT	EF
WES	Pearson Correlation	1	.520**	.326*	.411**	.284*
	Sig.		0.000	0.013	0.001	0.031
SC	Pearson Correlation		1		.558**	0.251
	Sig.			0.000	0.000	0.058
NFA	Pearson Correlation			1	.521**	0.246
	Sig.				0.000	0.062
RT	Pearson Correlation				1	
	Sig.					0.008
EF	Pearson Correlation					
	Sig.					

** Correlation is significant at the 0.01 level(2-tailed).

---

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

H1_a: Relationship between Women entrepreneurs' success and self-confidence:

The correlation analysis results presented in the above table show that Pearson Correlation Coefficient between women entrepreneurs' success and self-confidence is $r = 0.520$, implying that the two variables are positively correlated. Further, this value indicates a moderate correlation between women entrepreneurs' success and self-confidence. The correlation is significant at a 1% significance level as the p-value is less than alpha, i.e. $0.000 < 0.01$. Thus, the study shows that women entrepreneurs' success is significantly correlated with self-confidence.

H1_b: Relationship between Women entrepreneurs' success and need for achievement:

The correlation analysis results presented in the above table show that Pearson Correlation Coefficient between women entrepreneurs' success and need for achievement is $r = 0.326$, implying that the two variables are positively correlated. Further, this value indicates a low correlation between women entrepreneurs' success and the need for achievement. The correlation is significant at a 5% significance level as the p-value is less than alpha, i.e. $0.013 < 0.05$. Thus, the study shows that women entrepreneurs' success is significantly correlated with the need for achievement.

H1_c: Relationship between Women entrepreneurs' success and risk-taking:

The correlation analysis results presented in the above table show that Pearson Correlation Coefficient between women entrepreneurs' success and risk-taking is $r = 0.411$, implying that the two variables are positively correlated. Further, this value indicates a moderate correlation between women entrepreneurs' success and risk-taking. The correlation is significant at a 1% significance level as the p-value is less than alpha, i.e. $0.000 < 0.01$. Thus, the study shows that women entrepreneurs' success is significantly correlated with risk-taking.

H1_d: Relationship between Women entrepreneurs' success and economic factors:

The correlation analysis results presented in the above table show that Pearson Correlation Coefficient between women entrepreneurs' success and economic factors is $r = 0.284$, implying that the two variables are positively correlated. Further, this value indicates a low correlation between women entrepreneurs' success and economic factors. The correlation is significant at

a 5% significance level as the p-value is less than alpha, i.e. $0.031 < 0.05$. Thus, the study shows that women entrepreneurs' success is significantly correlated with economic factors.

Table 9: Summary of Hypothesis 1

Hypothesis	Statement	R	p value	Remarks
H1_a	There is a significant positive relationship between women entrepreneurs' success and self-confidence.	0.520	0.000	Accepted
H1_b	There is a significant positive relationship between the need for achievement and women entrepreneurs' success.	0.326	0.013	Accepted
H1_c	There is a significant positive relationship between risk-taking and women			
entrepreneurs' success	0.411	0.000	Accepted	
H1_d	There is a significant positive relationship between economic factors and women			
entrepreneurs' success	0.284	0.031	Accepted	

4.5.2 Multiple Regression Analysis

Regression analysis is conducted to examine the impact of independent variables on dependent variables, test the research hypotheses, and identify the strength of that relationship. More specifically, multiple regression is employed to identify the relationship between independent variables (self-confidence, need for achievement, risk-taking, and economic factors) and dependent variables (women entrepreneurs' success). Linear regression examines the linear relationship of the dependent variable to one or more predictors.

Table 10: Model Summary

Model Summary				
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate
1	.555a	0.308	0.256	0.472
a Predictors: (Constant), EF, NFA, RT, SC				
SC = Self-confidence		NFA = Need for Achievement		
RT = Risk Taking		EF = Economic Factors		

Table 11: Analysis of Variance

ANOVA					
	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Regression	5.252	4	1.313	5.892	.001b
Residual	11.811	53	0.223		
Total	17.063	57			
a Dependent Variable: Mean of Women Entrepreneurs' Success					
b Predictors: (Constant), EF, NFA, RT, SC					

Table 12: Coefficient of Regression Model

Coefficients				t	sign
	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients		
	B	Std. Error	Beta		
(Constant)	1.47	0.505		2.911	0.005
SC	0.4	0.143	0.427	2.8	0.007
NFA	-0.035	0.144	-0.036	-0.243	0.809
RT	0.105	0.108	0.145	0.979	0.332
EF	0.075	0.068	0.135	1.106	0.274
a Dependent Variable: Mean of Women Entrepreneurs' Success					

Table 10 shows that R square is 0.308, which indicates that 30.8 percent of the variation in women entrepreneurs' success is explained by self-confidence, need for achievement, risktaking, and economic factors. The remaining 69.20 percent is explained by other variables, which are not included in this model.

Table 11 shows that F-value and p-value are 22.670 and 0.000 (i.e., $0.000 < 0.01$), respectively, which is significant at a 1 percent significance level. So, the model is fitted linearly.

Regression Model

$$Y = 1.47 + 0.40 SC - 0.035 NFA + 0.105 RT + 0.075 EF + u$$

The above model shows that the coefficient of self-confidence has a positive value of 0.40. One unit change in self-confidence leads to positive change by 0.40 units in women entrepreneurs' success. The coefficient of need for achievement is negative by 0.035. It means one-unit change need for achievement will negatively lead to change by 0.035 units in women entrepreneurs' success. Similarly, the coefficient of risk-taking is positive (0.105). It means one unit change in risk-taking will positively change by 0.105 units in women entrepreneurs' success. Furthermore, the

coefficient of economic factors is positive (0.075). It means one unit change in economic factors will positively change by 0.075 units in women entrepreneurs' success.

Hypothesis Testing:

H2_a: There is a significant and positive impact of self-confidence on women entrepreneurs' success:

The p-value of the self-confidence coefficient is 0.007 (i.e., $0.007 < 0.05$), hypothesis (H2a) is accepted at a 5 percent level of significance. It means that self-confidence has a significant impact on women entrepreneurs' success in Gorkha Municipality.

H2_b: There is a significant and positive impact of the need for achievement on women entrepreneurs' success.

Since the p-value of the need for achievement coefficient is 0.809 (i.e., $0.809 > 0.1$), hypothesis (H2b) is not accepted at a 5 percent level of significance. The need for achievement does not significantly impact women entrepreneurs' success in Gorkha Municipality.

H2_c: There is a significant and positive impact of risk-taking on women entrepreneurs' success.

Similarly, the p-value of the risk-taking coefficient is 0.332 (i.e., $0.332 > 0.05$), hypothesis (H2c) is not accepted at a 5 percent level of significance. It means that risk-taking has no significant impact on women entrepreneurs' success in Gorkha Municipality.

H2_d: There is a significant and positive impact of economic factors on women entrepreneurs' success.

Since p-value of economic factors coefficient is 0.274 (i.e., $0.274 > 0.05$), hypothesis (H2d) is not accepted at 5 percent level of significance. It means that the economic factors do not significantly impact women entrepreneurs' success in Gorkha Municipality.

Table 13: Summary of Hypothesis 2

Hypothesis	Statement	β	p value	Remarks
H2_a	H2_a: There is a significant and positive impact of self-confidence on women entrepreneurs' success:	0.40	0.007	Accepted
H2_b	H2_b: There is a significant and positive impact of the need for achievement on women entrepreneurs' success.	-0.035	0.809	Failed to reject null
H2_c	H2_c: There is a significant and positive impact of risk-taking on women entrepreneurs' success.	0.105	0.332	Fail to reject null
H2_d	H2_d: There is a significant and positive impact of economic factors on women entrepreneurs' success.	0.075	0.274	Fail to reject null

Findings:

Cronbach's alpha coefficient of women entrepreneurs' success, self-confidence, need for achievement, risk-taking, economic factors are greater than 0.60. It indicates that each item of each construct produces an internally consistent result. Overall, the mean score of women entrepreneurs' success, self-confidence, need for achievement, risk-taking, and economic factors are 3.59, 4.00, 4.10, 3.87, and 3.34, respectively. It indicates that the overall mean score of each of the dependent and independent variables is satisfactory. There is a significant positive relationship between women entrepreneurs' success and self-confidence ($r=0.520$, $p<0.01$). There is a significant positive relationship between women entrepreneurs' success and the need for achievement ($r=0.326$, $p<0.05$). There is a significant positive relationship between women entrepreneurs' success and risk-taking ($r=0.411$, $p<0.01$). There is a significant positive relationship between women entrepreneurs' success and economic factors ($r=0.284$, $p<0.05$). R square is 0.308, which indicates that 30.8 percent of the variation in women entrepreneurs' success is explained by self-confidence, need for achievement, risk-taking, and economic factors. The remaining 69.20 percent is explained by other variables, which are not included in this model.

The overall regression model is significant at a 1 percent significance level ($F=22.670$, $p<0.01$). Thus, the model is fitted linearly. There is a significant and positive impact of self-confidence on women entrepreneurs' success (coefficient = 0.40, $p<0.01$). The need for achievement does not significantly impact women entrepreneurs' success in Gorkha Municipality (coefficient = -0.035, $p>0.05$). Risk-taking has no significant impact on women entrepreneurs' success in Gorkha Municipality (coefficient = 0.105, $p>0.05$). Economic factors do not significantly impact women entrepreneurs' success in Gorkha Municipality (coefficient = 0.075, $p>0.05$).

Conclusion

The present study has attempted to explain the various factors which influence women entrepreneurs' success in Gorkha Municipality. The study also presents the impact of self-confidence, need for achievement, risk-taking, and economic factors on women entrepreneurs' success. The data has been collected through a questionnaire, and respondents were the women entrepreneurs of Gorkha Municipality. The data has been analyzed by various statistical tools like mean, standard deviation, correlation and regression analysis with the help of SPSS (version 25), and based on analysis; inferences were drawn.

Correlation analysis shows a significant relationship between women entrepreneurs' success with self-confidence, need for achievement, risk-taking, and economic factors. Further, the results of regression analysis showed that self-confidence significantly impacts women entrepreneurs' success. In contrast, the need for achievement, risk-taking, and economic factors do not significantly impact the women entrepreneurs' success in Gorkha Municipality.

The commercial activities of women play an important role in stimulating

---

innovation, employment, and economic development. The growing number of women entrepreneurs has received the attention of scholars and practitioners worldwide over the past two decades. But most of the existing research was conducted in developed economies while limited in emerging economies like Nepal. Women entrepreneurs in Nepal face discrimination due to the patriarchal system, lack of financial support, and social barriers.

The statistical findings of this study validate our hypothesis that self-confidence, need for achievement, risk-taking and economic factors significantly and positively correlated to the women entrepreneurs' success. Similarly, findings of the study support that the selfconfidence factor significantly impact women entrepreneurs' success. In contrast, the need for achievement, risk-taking and economic factors do not significantly impact women entrepreneurs' success in the context of Gorkha Municipality.

Implication -This study is beneficial to women entrepreneurs because it provides a reasonable explanation of the success elements in terms of self-confidence, the need for achievement, risk-taking, and economic variables, among other things. Similarly, this research provides policymakers with practical recommendations and in-depth insights into the women's entrepreneurship business. Furthermore, this study has important implications for research institutes that desire to undertake more comprehensive cross-border studies on women's entrepreneurship in terms of self-confidence need for accomplishment, risk-taking, and economic variables.

References

- Acharya, Upasna, and Chittaranjan Pandey. 2018. Women's Entrepreneurial Ecosystem in Nepal: A Study Based on Kathmandu Valley. *Westcliff International Journal of Applied Research* 2(2):5–17. doi: 10.47670/wuwijar201822cpua.
- Arenius, Pia. 2003. *Women In Entrepreneurship. Women in Entrepreneurship* (April 2003):1–28.
- Begley, Thomas M., and David P. Boyd. 1987. A Comparison of Entrepreneurs and Managers of Small Business Firms. *Journal of Management* 13(1):99–108. doi: 10.1177/014920638701300108.
- Busari, Abdul Halim, Yasir Hayat Mughal, Sajjad Nawaz Khan, Shahid Rasool, and Asif Ayub Kiyani. 2017. Analytical Cognitive Style Moderation on Promotion and Turnover Intention. *Journal of Management Development* 36(3):438–64. doi: 10.1108/JMD-12-2015-0184.
- Dwibedi, Lalan. 2016. Women Entrepreneurship and Innovations: A Critical Analysis. *Academic Voices: A Multidisciplinary Journal* 5:16–21. doi: 10.3126/av.v5i0.15846.
- Faculty, Dean. 2015. *Women Entrepreneurship in Nepal*.
- Friesen, Peter, and Danny Miller. 1982. Innovation in Conservative and Entrepreneurial Firms: Two Models of Strategic Momentum. *Strategic Management Journal* 3(December 1980):1–25.

- Huntington, R. (2006). *Micro-Enterprise Development Programme (MEDEP) Phase II April 2006 Review Team : April.*
- Khan, RizwanUllah, YasharSalamzadeh, Syed Zulfiqar Ali Shah, and Mazhar Hussain. (2021) . Factors Affecting Women Entrepreneurs' Success: A Study of Small- and Medium-Sized Enterprises in Emerging Market of Pakistan. *Journal of Innovation and Entrepreneurship* 10(1). doi: 10.1186/s13731-021-00145-9.
- McClelland, David C. 1961. *The Achieving Society.* Princeton, N.J.: Van Nostrand.
- Oney, Emrah, and Gizem Oksuzoglu-Guven. 2015. Confidence: A Critical Review of the Literature and an Alternative Perspective for General and Specific SelfConfidence. *Psychological Reports* 116(1):149–63. doi: 10.2466/07.PR0.116k14w0.
- Paper, S. V.-M. S. of M. W., & 2013, undefined. (n.d.). Women Entrepreneurship Promotion in Developing Countries: What explains the gender gap in entrepreneurship and how to close it. Repec.Org. ftp://ftp.repec.org/opt/ReDIF/RePEc/msm/wpaper/MSM-WP2013-08.pdf
- Poudel, Biswo. 2019. *Let Women Entrepreneurs Rise - MyRepublica - The New York*
- Rajkumar, S., and S. Prasannakumar. 2014. Several of Key Factors Influencing Women Entrepreneurs in Chennai - an Empirical Study. *Asia Pacific Journal of Management & Entrepreneurship Research* 3:33.
- Rao, V., Venakatachalam, A., & Joshi, H. G. (2012). *Challenges Faced by Women Entrepreneurs Running Micro, Small and Medium Scale Fashion and Apparel Business: A Study on Fashion and Apparel Enterprises in Coastal Karnataka.* International Conference on Trade, Tourism and Management (ICTTM'2012), 172– 175.
- Rho, HyeonHee, and Yunkyoungha. 2006. *Synthesis and Photophysical Characterization of New Phosphorescent Ir(III) Complexes Cyclometallated with Imidazole-Based Ligands.* *Current Applied Physics* 6(4):706–11. doi: 10.1016/j.cap.2005.04.024.
- Shakeel, Muhammad, Li Yaokuang, and Ali Gohar. 2020. *Identifying the Entrepreneurial Success Factors and the Performance of Women-Owned Businesses in Pakistan: The Moderating Role of National Culture.* SAGE Open 10(2). doi: 10.1177/2158244020919520.
- Sharma, Bhawana. 2018. *Empowering Women through Entrepreneurship in Nepal – Asia Dialogue.*
- Sidgel, M. (2017). Women Entrepreneurs in Kathmandu Valley. *PYC Nepal Journal of Management*, 10(1), 31–39. https://doi.org/10.3126/pycnjm.v10i1.36065
- Sidgel, M. (2015). *Women Entrepreneurship in Nepal.* 338.
- Twibell, Renee, Debra Siela, Cheryl Riwitis, Joe Wheatley, Tina Riegle, Denise Wube, Mulugeta. 2010. Factors Affecting The Performance of Women Entrepreneurs in Micro and Small Enterprises (The Case of Dessie Town). *International Journal of Business and Management Invention* 3(4):67–69.